

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ РЕГІОНАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

**ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ,
РИЗИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Львів–2011

Науковий редактор:

доктор економічних наук, професор Л.Т. Шевчук,
завідувач відділу територіальних суспільних систем і просторового розвитку
Інституту регіональних досліджень НАН України

Рецензенти:

доктор економічних наук, професор Садова Уляна Ярославівна
доктор економічних наук, професор Єлейко Василь Іванович
доктор географічних наук, професор Шаблій Олег Іванович

Просторовий розвиток регіону: соціально-економічні можливості, ризики і перспективи: монографія / НАН України. Інститут регіональних досліджень; За ред. д.е.н., проф. Шевчук Л.Т. – Львів, 2011. – 256 с. – (Сер. “Проблеми регіонального розвитку”).

У монографії висвітлено сучасні теоретичні проблеми й практичні завдання просторового розвитку регіону. Розкрито суть територіально-структурних процесів та показана їх роль у розвитку простору регіону. Проаналізовано особливості і ознаки територіально-структурних процесів у регіоні та розкрито специфіку їх впливу на формування середовища регіону.

Обґрунтовано концепцію удосконалення просторового розвитку регіону на основі врахування результатів вивчення динаміки і ознак територіально-структурних процесів у його межах.

Призначена для науковців, економістів, соціологів, інженерів, містобудівельників, управлінців, а також для всіх, хто цікавиться проблемами просторового розвитку економіки регіону та управління ним.

Рекомендовано до друку Вченою радою
Інституту регіональних досліджень НАН України
протокол № 4 від 30.03 2011 р.

ISBN 978-966-02-4252-4 (серія)
ISBN 978-966-02-6020-7

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ	7
1.1. Суть територіально-структурних процесів та їх класифікація (Шевчук Л.Т., Щеглюк С.Д.)	7
1.2. Просторовий розвиток регіону як синергетичний вираз територіально-структурних процесів в контексті соціально- економічних можливостей, ризиків і наслідків (Шевчук Л.Т.)	18
1.3. Маргіналізаційність, конкуренційність та інноваційність територіально-структурних процесів як критичні ознаки просторового розвитку регіону (Шевчук Л.Т.)	23
1.4. Методи просторового виміру маргіналізаційності, конкуренційності та інноваційності територіально-структурних процесів у регіоні (Шевчук Л.Т., Казьмір Л.П., Воськало В.І.)	31
РОЗДІЛ 2	
АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ І ОЗНАК ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ	42
2.1. Просторові зміни в галузево-територіальній структурі промисловості регіону в результаті впливу світової фінансово-економічної кризи (Гелетій Ю.І., Щеглюк С.Д.)	42
2.2. Активізація розвитку інноваційних процесів стягування в період трансформації територіальної організації дошкільної і шкільної освіти (Синюра-Ростун Н.Р., Шевчук Л.Т., Шевчук А.В.)	56
2.3. Сегрегаційні процеси в житловому будівництві як вираз маргіналізаційно-полярних регіональних територіально- структурних процесів (Воськало В.І., Шевчук Л.Т., Шевчук О.І.)	69
2.4. Просторовий синхронізм соціально-економічного розвитку малих міст як наслідок трансформації опорного каркасу регіону (Щеглюк С.Д., Вишиванюк М.М.)	85

РОЗДІЛ 3.

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНУ ЯК СЕРЕДОВИЩА

ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ 103

- 3.1. Соціально орієнтоване бізнес-середовище як передумова розвитку економічного простору (Мельник М.І.) 103
- 3.2. Цільова модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища (Мельник М.І.).....115
- 3.3. Транспортна інфраструктура як фактор і мережева основа формування територіально-структурних процесів та розвитку середовища регіону (Шевчук Я.В.) 131
- 3.4. Оцінка розвитку ретроспективних конвергенційних та дивергенційних процесів в економіці Карпатського регіону (Яремчук Р.Є.).....145

РОЗДІЛ 4.

НАСЛІДКИ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ:

ПРОСТОРОВА КОНЦЕНТРАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА

ПРОСТОРОВІ СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ 162

- 4.1. Економічна концентрація в контексті формування економічного простору України (Шульц С.Л.).....162
- 4.2. Оцінка впливу чинників на просторову концентрацію економічної діяльності (Шульц С.Л., Мельник М.І.).....181
- 4.3. Вплив структурних зрушень на ефективність економічного та просторового розвитку регіонів України (Шульц С.Л., Мельник М.І.).....188
- 4.4. Роль метрополії як центру дифузії територіально-структурних процесів (Шевчук Л.Т.) 193

РОЗДІЛ 5.

ОБГРУНТУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД УДОСКОНАЛЕННЯ

ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ ВРАХУВАННЯ

РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ І ОЗНАК

ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ 199

- 5.1. Організаційно-економічний механізм управління просторовим розвитком регіону (Демидюк О.М., Кушнірецька О.В.).....199
- 5.2. Розробка рекомендацій щодо активізації просторового розвитку сільських територій регіону (Шевчук Л.Т., Гончаренко І.В., Казьмір Л.П.).....212
- 5.3. Концепція удосконалення державної просторової політики (Шевчук Л.Т., Щеглюк С.Д., Мельник М.І.) 229

ВИСНОВКИ 237

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ 245

ПЕРЕДМОВА

Активізація розвитку економіки окремих регіонів, посилення процесів міжрегіональної конкуренції та інтеграції на ендогенній основі, тобто на основі використання внутрішніх ресурсів зростання, актуалізували необхідність просторового виміру цих процесів, зумовили формування нових поглядів на особливості використання такого важливого стратегічного ресурсу, як просторовий, роль якого в економіці недооцінюється та применшується. Оскільки територія того чи іншого адміністративного утворення (держави, регіону, поселення) переважно не співпадає з простором економічним, соціальним, ментальним, сакральним тощо (кожен з цих просторів може бути більшим чи меншим від території в залежності від концентрації та реалізації відповідних функцій в її межах), то очевидно є актуальність виміру просторового потенціалу у всій його багатоманітності. В значній мірі величина цього потенціалу залежить від потужності, напрямків, інтенсивності територіально-структурних процесів. З іншого боку, від просторового виміру та регулювання просторових особливостей територіально-структурних процесів залежить потужність просторового потенціалу регіону. Ось чому, саме на вивченні особливостей традиційних й новітніх територіально-структурних процесів у регіоні концентрується увага в цьому монографічному дослідженні.

Вивчення територіально-структурних процесів актуалізується й у зв'язку з необхідністю удосконалення державної регіональної політики у контексті стимулювання розвитку депресивних територій, підвищенні якості життя населення, забезпечення процесів євроінтеграції та переходу до інноваційного етапу розвитку економіки держави. Актуальність і наукова значимість окреслених проблем зумовили вибір напрямків монографічного дослідження, конкретизували мету і окреслили конкретні завдання.

Для досягнення поставленої мети були використані такі методи: економічного, статистичного й просторового аналізу, економіко-математичні, соціологічні (анкетування, експертне опитування), узагальнення, системного і комплексного підходу, структурно-функціонального аналізу і синтезу, логічного аналізу, моделювання, графічний та картографічний методи.

У монографічному дослідженні головна увага була зосереджена на таких питаннях: теоретико-методологічні основи та концептуальні засади дослідження просторового розвитку регіону, аналізи особливостей і ознак територіально-структурних процесів у регіоні, розкриття трансформаційних процесів регіону як середовища реалізації територіально-структурних процесів; оцінювання наслідків територіально-структурних процесів у регіоні: просторова концентрація економічної діяльності та просторових структурних зрушень, а також на обґрунтуванні концептуальних засад удосконалення просторового розвитку регіонів з врахуванням результатів вивчення динаміки територіально-структурних процесів.

Науково обґрунтовані пропозиції та рекомендації щодо перспективного формування територіально-структурних процесів, важливість використання яких визначається можливістю цілеспрямованого удосконалення просторової організації регіону, є одними із складових забезпечення збалансованого просторового розвитку регіону.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

1.1. СУТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ТА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЯ

Теоретико-методологічні та прикладні питання формування просторового розвитку регіону в контексті здійснення територіально-структурних процесів висвітлювалися такими зарубіжними вченими як Е. Алаєв, М. Вебер, А. Геттнер, У. Ізард, В. Кристаллер, А. Льош, М. Портер, Ф. Перру, Б. Родоман, П. Хаггет, Дж. Форрестер та інші. Наукові досягнення зарубіжних дослідників полягають у розробці основ теорій полюсів росту, світосистемно-економічної просторово-часової теорії, еволюційної економічної теорії, концепції глобальних міст-регіонів тощо.

Серед вітчизняних вчених, які займалися питаннями просторового розвитку слід зазначити праці Ю. Білоконь, І. Бистряков, В. Геєць, Б. Данилишин, М. Долішній, В. Захарченко, С. Ішук, В. Кравців, Н. Павліха, М. Паламарчук, М. Пістун, С. Рудницького, С. Сонько, О. Топчієв, Д. Стеченко, М. Чумаченко, О. Хомра, А. Чухно, О. Шаблій, Г. Швебс, Л. Шевчук, С. Шульц та інші.

У науковому світі з питань даного дослідження склалися різноманітні школи, які займаються дослідженнями просторового розвитку та акцентують увагу на певних національних особливостях просторової організації. Особливо актуалізувалися дослідження просторового розвитку протягом останнього часу у Європейському Союзі, що засвідчують прийняті рекомендації Європейської економічної комісії і Ради Європи. Для регіону має велике значення особливості організації простору у сусідній країні, яка є членом ЄС.

Серед вітчизняних наукових організацій, які активізують свої розвідки у просторовому аспекті розвитку регіонів слід назвати відділ просторового розвитку та земельних відносин Ради по вивченню продуктивних сил НАН України, відділ стратегій управління регіональним розвитком Національного інституту стратегічних досліджень.

Лідуючі позиції з даних питань дослідження займають такі зарубіжні установи: науково-проектний інститут просторового планування «ЕНКО» (м. Санкт-Петербург, Росія), Інститут регіональної політики (Москва, Росія).

Інститут географії і просторового розвитку Польської академії наук (Польща, м. Варшава), Інститут регіональних наук при університеті в Карлсруе (Німеччина, м. Карлсруе), Технічний університет у Берліні (Німеччина, м. Берлін), Дортмундський університет (Німеччина, м. Дортмунд), Амстердамський університет (Нідерланди, м. Амстердам), Міський та регіональний центр досліджень Утрехтського університету (Нідерланди, м. Утрехт), Технологічний університет у Ейндховені (Нідерланди, м. Ейндховен) та інші.

Одним із головних лідерів у сфері просторового розвитку є Інститут регіональних досліджень НАН України.

Дослідження територіально-структурних процесів розвитку регіонів в контексті маргіналізаційності, конкуренційності та інноваційності, а також розширення євроінтеграційного процесу є актуальним та важливим стратегічним питанням. Адже, від результатів дослідження залежить забезпечення національної безпеки реалізації транзитної, компенсаційної, інноваційної та інших функцій. Оскільки, актуальність роботи обумовлюється необхідністю реалізації важливих пріоритетних напрямів – розбудова та модернізація інфраструктури, що сприятиме підвищенню інвестиційної привабливості регіонів, а також розвиток транскордонного, у тому числі єврорегіонального співробітництва, які окреслені в Постанові Кабінету Міністрів від 21 липня 2006 р. №1001 «Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2015 року» та розробкою проекту нової концепції державної регіональної політики, у якому пріоритетами державної регіональної політики визначені: створення та підтримання повноцінного життєвого середовища, підвищення якості життя людей, зменшення територіальної диференціації за індексом людського розвитку, формування поліцентричної системи розвитку території держави; запровадження механізмів визначення «проблемних»

територій у регіонах та впровадження заходів державного реагування на ситуації що склалися у них.

Сучасний кризовий період розвитку економіки України характеризується значним скороченням обсягів виробництва, девальвацією національної валюти, високою невизначеністю перспектив зростання, фінансовими труднощами у реалізації прийнятих раніше реформ та відсутністю узгоджених між собою антикризових заходів на різних ієрархічних рівнях управління. Глибина ж кризи вимірюється такими показниками, як темпи спаду промислового виробництва, зниження доходів бюджету та зростання безробіття. Проте, на фоні таких подій, розпочаті раніше структурні зрушення у вітчизняній економіці не припинилися, але набули нових рис та характеру прояву.

Важливим питанням сьогодення є розкриття змісту територіально-структурних процесів, характеристика їх сучасного етапу розвитку, оцінка впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на структурні зрушення, а також визначення ролі й місця інновацій як каталізаторів новітніх динамічних регіональних процесів. Актуальність даного дослідження зумовлена ще й тим, що в докризовий та кризовий період інноваційні проривні напрями розвитку економіки призначалися директивним способом, без реального обговорення з бізнесом, з орієнтацією на існуючі здобутки та при обмеженому застосуванні інструментів Форсайту.

Отже, сутність, особливості та характер динаміки територіально-структурних процесів потребують окремого дослідження з метою ефективного управління просторовим розвитком на регіональному й місцевому рівнях. Зазначимо, що передусім активізуються такі процеси в кризові періоди й під час трансформаційних перетворень.

Питання структурних змін, трансформаційних перетворень в економіці розглядалися у працях вітчизняних вчених, серед яких – В. Гесць, Б. Кваснюк, Ю. Кіндзерський, І. Крючкова, І. Лукінов та інші. Їхні дослідження присвячені аналізу структурно-промислової та структурно-інноваційної політики, шляхам подолання структурних диспропорцій тощо. Особливості просторового виміру інновацій, територіальної організації інноваційної діяльності розкриті у працях С. Шульц, Л. Федулової, Ю. Яковця та інших.

Як зазначають дослідники, низка реформ, започаткованих у 90-х рр., проявилася зростанням виробництвом, розвитком фінансової діяльності все ж таки не позначилися на структурних зрушеннях в напрямках

формування постіндустріальної економіки¹. Це відбувалося за рахунок активізації сировинних та експортноорієнтованих видів економічної діяльності та недооцінкою й недостатнім розвитком інноваційної діяльності.

Питання дослідження впливу зовнішньоекономічних факторів на структурні зрушення в регіональній економіці висвітлені у працях Л.Б. Вардомського, макроасpekt інновацій інтегрований у теорії структурних зрушень розкритий у дослідженнях В. Гейця, Б. Кваснюка, Х. Удзави, Е. Шешинські та інших.

Метою цього параграфу є уточнення змісту поняття територіально-структурних процесів, визначення їх місця та значення у економіці регіону серед іншого виду процесів, класифікація територіально-структурних процесів та визначення інноваційного фактору їх активізації.

Головною характеристикою територіально-структурних процесів сьогодення є інноваційність. Саме інноваційна орієнтація процесів полягає у підвищенні конкурентоспроможності економіки регіону, активізації ефективних структурних зрушень, якісних перетвореннях у просторовій структурі економіки. На думку вчених, стимулювання інновацій є одним із шляхів немонетарного варіанту виходу із кризи.

У зв'язку із тривалими трансформаційними перетвореннями, які відбувалися в нашій державі, пов'язані із переходом до ринкових відносин та й зараз, у посттрансформаційний період розвитку спостерігаються ускладнення, зумовлені дією низки процесів, які у наукових колах отримали назву суспільно-географічних (Е.Б. Алаєв, О.Г. Топчієв, О.І. Шаблій) регіонально-структурних, територіально-структурних (М.І. Долішній, Л.Т. Шевчук), структурно-динамічних та ін.

Розвиток та функціонування об'єктів суспільних сфер життєдіяльності відбувається внаслідок реально існуючої зв'язаності з властивостями території, впливу багатьох просторових чинників, протіканням різноманітних процесів. Водночас конкретним матеріально-речовинним виразом, динамічним проявом зв'язків є територіально-структурні процеси, які ґрунтуються на ознаках розвитку та руху явищ, мають конкретні просторово-часові координати². Кожній новій стадії процесу відповідає конкретний період розвитку об'єкта – ускладнення його територіальної чи компонентної структури, якісна трансформація в

¹ Доповідна записка За результатами дослідження в 2007 р. на тему: Трансформація економічного простору: стан та проблеми. Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rvps.kiev.ua/.../newreport.htm

² Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – С. 62.

іншу територіальну форму тощо. Ознаками процесу є постійність, безперервність, реальність, адже не існує статичних об'єктів, є лише певна стабільна фіксація стану об'єкта на певну дату. Будь-який територіально-структурний процес має свою конкретно-територіальну специфіку і розвивається завдяки тій чи іншій комбінації чинників.

Територіально-структурні процеси є суперечливими, складними та недостатньо вивченими, адже надмірна ідеалізація та формалізація простору в науці впродовж усього радянського періоду призвела до абсурдних висновків про системність усіх форм життя, абстрагування від реальності, ототожнення зв'язаності, причинності з системністю. Тому, універсальним об'єктом регіональних досліджень вважались територіальні суспільні системи різного роду та рівня. Хоча були і окремі конструктивні проблиски – наукові праці, в яких предмет суспільно-географічних досліджень доповнювався теорією процесів. Зокрема, Алаєв Е.Б. (1978, 1983) запропонував першу повну типологію геопросторових процесів, визначив їх особливості та детально описав характер протікання екологічних та економіко-географічних процесів [1, С. 88–93]. В цей же період Саушкін Ю.Г. (1980) писав: «суть географічності полягає у вивченні зв'язків явищ... не лише в просторі, але й в часі, не лише поряд один з одним, але і в послідовності стадій їх розвитку», говорячи по-суті про географічний процес як основний об'єкт вивчення економічної географії³.

Тому, дискусії щодо теорії в руслі економічної географії та регіональної економічної науки, незважаючи на усю заідеологізованість та необ'єктивність, таки відбувались і містили раціональні висновки, які, внаслідок ідейного «очищення», були адаптовані до нових суспільних умов.

Про нове бачення динамічного об'єкту наукового вивчення: територіально-структурні процеси заговорили з початку 90-х років. Причому питань для дослідження не потрібно було запозичати на Заході чи брати з минулого – вони виникли в якості суспільно-географічних та політичних реалій нової держави і зумовили нове бачення методології і предмету науки. Вивчення територіальної організації суспільної сфери наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. охоплює не лише аналіз її статичних форм, а й різні аспекти функціонування просторових утворень, що дає змогу проводити безперервний моніторинг динаміки суспільного життя..

---

³ Саушкін Ю. Г. Географическая наука в прошлом, настоящем, будущем. – М., 1980. – С. 13.

Як зазначив О.Г. Топчієв, в усіх суспільно-географічних дослідженнях «ми переходимо від розгляду окремих «фотографій», від порівняння станів об'єкта на різні дати до аналізу процесів, циклів їх змін...», «...від дослідження просторових форм і територіальних структур до їх функціонування»⁴.

Називаючи основним об'єктом географічного вивчення соціально-географічний процес, Немець Л.М. та Олійник Я.Б. розглядають останній як «послідовну зміну ситуацій у розвитку різних соціумів в історичному й географічному контексті»⁵.

У працях К. Мезенцева, суспільно-географічні процеси є основним об'єктом географічного прогнозування і трактуються як «зміна в часі станів просторової організації людської діяльності в регіонах, що відбувається внаслідок впливу передумов, управлінських рішень та самоорганізації і характеризуються закономірності стабільності, циклічності, гетерогенності, коеволюції, комплексності»⁶. Поетапно вивчаючи становлення наукового бачення відносно змісту категорії процесу, автор зазначає, що об'єктом вивчення процеси в різних сферах людської діяльності стали в неklasичну добу, коли головним фактором розвитку об'єктивно почали розглядати час.

О.І. Шаблій вважає предметом суспільно-географічних досліджень геопросторову організацію суспільних сфер, зазначаючи риси геопросторовості, серед яких є як статичні (розміщення політичних об'єктів), так і динамічні (розвиток територіальних формувань та функціонування політичної системи) ознаки предмету⁷.

Взагалі, у широкому розумінні під процесом слід вважати « послідовну зміну станів, стадій розвитку» чого-небудь, «сукупність послідовних дій заради певного результату». Це поняття, яке включає часові координати, різноманітність станів об'єкту, його просторові форми та особливості протікання певних стадій процесу.

Головною ознакою географічного процесу є прив'язаність до території, направленість розвитку в просторі і часі, внутрішній розвиток

⁴ Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 84.

⁵ Немець Л. М., Олійник Я. Б., Немець К. А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні. – К-Х.: РВВ ХНУ, 2003. – С. 13.

⁶ Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – С. 93.

⁷ Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001.

територіальних одиниць – поділ на функціональні частини, утворення просторових природних чи суспільних систем. Будь-який суспільний процес є формою функціонування відповідної сфери суспільства і має свою специфіку. Тому, поняття *«суспільно-географічного процесу»* має компонентний і територіальний аспекти – суспільні та географічні координати. Йдеться про *утворення та розвиток (у просторі-часі) просторових форм функціонування сфер суспільного життя під безпосередньою чи опосередкованою дією природно- і суспільно-географічних чинників*. Тобто, географічні характеристики поняття – це, по-перше, врахування сукупності географічних чинників та зв'язків, по-друге – геопросторова локалізація процесів у тій чи іншій формі.

Економічні характеристики даного поняття полягають у виявленні впливу просторових чинників на процеси соціально-економічного зростання регіону, на трансформацію його господарського комплексу, на якість життя населення тощо.

Кожний процес є унікальним поєднанням чинників, часу та простору і має специфічну траєкторію розвитку, проте важливо вивчити їх спільні характеристики, виявити реальні територіальні аналоги. Тому, наукове та суспільне значення має їх систематизація. Об'єктивні процеси динаміки суспільного життя виражені у вигляді абстрактних, віртуальних типологічних моделей за опосередкованою участю людського (суб'єктивного) пізнання. Отже, зрозумілою є невичерпність критеріїв типології та різноманітності форм процесів. Наука намагається узагальнити, нівелювати унікальність кожного явища чи процесу, які є незліченними та своєрідними, віднайти аналоги, хоча насправді таких абсолютних аналогів не існує. Крім того, характер того чи іншого явища, процесу змінюється як кількісно, так і якісно, під впливом багатьох чинників, тому завжди залишається можливість доповнення типологій, класифікацій, верифікації наукового знання.

Враховуючи зазначені зауваження, на основі аналізу існуючих моделей типології, зокрема Е. Алаєва, М. Пістуна, О. Топчієва та інших вчених пропонуємо наступну, на наш погляд, найбільш повну і актуальну для сучасних реалій типологію суспільно-регіональних процесів (рис. 1.1).

Суспільна діяльність може набувати різних просторових масштабів. В цьому аспекті суспільно-географічні процеси можуть набувати *глобального, регіонального, міждержавного, внутрішньодержавного, міжобласного та локального значення*.

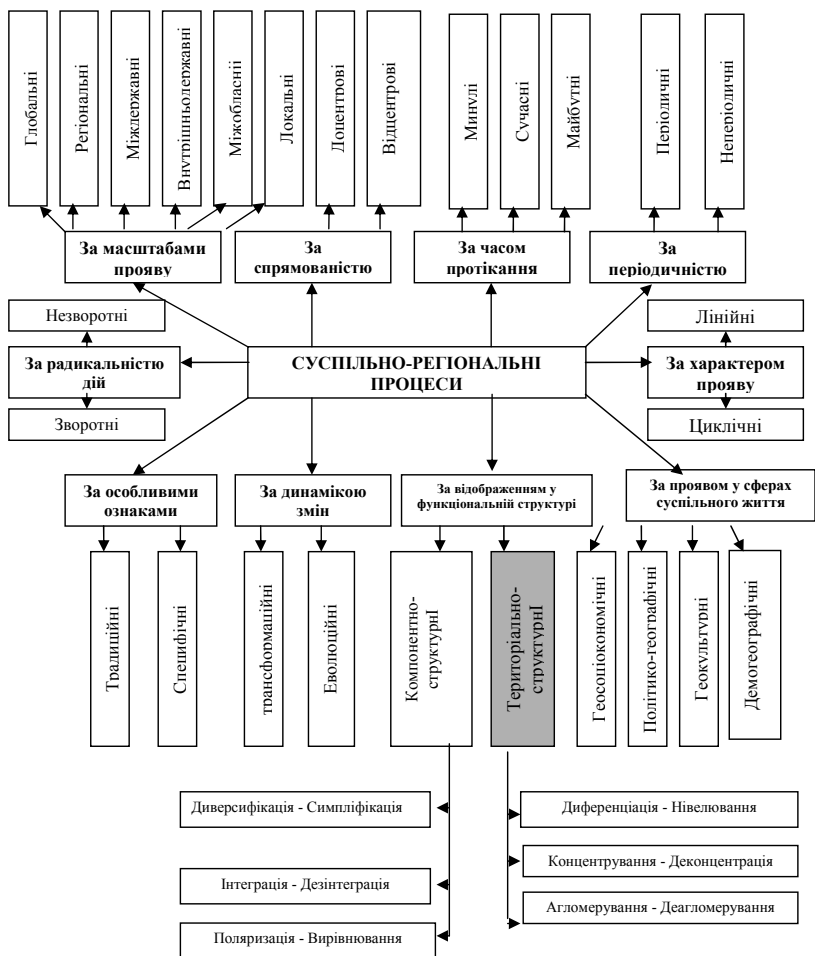

Рис.1.1 Типологія суспільно-регіональних процесів та місце і роль в них територіально-структурних процесів

За напрямом розвитку суспільно-географічних утворень слід розрізняти *об'єднавчі* (доцентрові) та *роз'єднавчі* (відцентрові) процеси.

Попри неперервність розвитку суспільного життя, його постійну траєкторію руху в часових координатах, виділяються окремі стадії чи цикли суспільних змін. Відповідно, можлива типологія процесів за часом. В основі *сучасних* бурхливих змін лежать глибинні процеси,

викликані низкою історичних подій, тому потребують вивчення *минулі, або ж ретроспективні* процеси.

Водночас за динамікою змін та описаними тенденціями можна спрогнозувати окремі *майбутні* трансформації сфер суспільного життя.

Виходячи з положень системного і функціонального підходів, варто розрізняти *періодичні та неперіодичні* процеси. Загальний суспільно-географічний процес, зважаючи на його безповоротність та спрямованість на зміну чи підтримку існуючих параметрів є неперіодичним, однак здійснюється через конкретні періодичні (напр. електорально-географічні) та неперіодичні процеси.

Зважаючи на специфіку проходження чи наслідки локалізації, суспільно-географічні процеси є *традиційними*, які відповідають загальним тенденціям функціонування суспільного життя та *специфічними*. Для останніх характерні особливі передумови – природно-географічні, соціально-економічні, етнонаціональні, правові, а їх наслідки є часто непередбачувані.

У контексті типології суспільно-географічних процесів за рівнем пізнання та характером трансформації функціональної структури⁸ систематизуємо їх таким чином: серед компонентно-структурних найбільш поширені процеси *інтеграції та поляризації*.

Зазначимо, що у полі зору нашої уваги перебувають саме територіально-структурні процеси. Класичні (традиційні) територіально-структурні процеси є парними, проявляються у протилежних властивостях.

Територіально-структурні процеси передбачають просторові наслідки компонентних змін. Це суспільно-регіональна *диференціація* (в т.ч. регіоналізація) території внаслідок поляризаційних процесів, а також *концентрація* внаслідок наростання інтенсивності певного явища на території і може виявлятися як в консолідації (при наявності одного ядра тяжіння), так і в поляризації (при наявності кількох політичних центрів).

З огляду на динаміку політико-економічних змін, а також на особливості розвитку тих чи інших чинників функціонування процеси є *статичні, еволюційні і трансформаційні* (внаслідок непередбачуваних суспільно-політичних змін).

Оскільки суспільні процеси протікають в різних сферах життєдіяльності, то відповідно до структурної (сферної) диференціації життєвого простору процеси є демогеографічні, економіко-географічні,

⁸ Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.

соціально-географічні, політико-географічні, культурно-географічні (геокультурні) тощо.

Важливим питанням є пошук адекватних методик оцінки територіально-структурних процесів. Так, О.Г. Топчієв пропонує розрізняти такі напрями дослідження суспільно-регіональних процесів:

- аналіз динаміки (розвитку) методом порівняння різночасових ситуацій (характеристик);
- аналіз розвитку методом моделювання суспільно-регіональних процесів;
- комплексний аналіз просторово-часового розвитку суспільно-територіальних явищ (територіально-структурних процесів)⁹.

Крім того, як зазначає даний вчений, поняття територіально-структурних процесів є нове і недостатньо теоретично й методично розроблене¹⁰. Ми проаналізували існуючі традиційні (класичні) підходи до характеристики окреслених процесів, а також виявили необхідність запровадження в науку і практику управління новітніх термінів, які характеризують особливості протікання територіально-структурних процесів.

Нашим завданням є виявлення новітніх територіально-структурних процесів. Особливістю сучасного прояву територіально-структурних процесів є їх нові якості та властивості, які нами виявлені та охарактеризовані. Вони за характером своєї діяльності поділяються на маргіналізаційні, конкуренційні та інноваційні. Наша увага зосереджена на пошуку розробки адекватної методики оцінки просторового виміру інноваційності територіально-структурних процесів у регіоні.

Аналіз прояву вищезазначених процесів дозволив нам виявити і описати новітні процеси в регіоні, які отримали назву соціогетеротопії (згідно визначення Л.Т. Шевчук) – це утворення нових соціальних об'єктів, явищ та процесів у незвичних для них місцях. Ініціаторами появи таких явищ є також і соціальні інновації, інновації в організації праці та зайнятості. Характерними проявами таких процесів наприклад у Львівській області є поява новітніх туристичних центрів, які раніше не були відомими для широкого кола відвідувачів. Це особливо проявляється у функціонуванні заповідників, які тривалий час були доступні для вчених, а зараз відкривають окремі ділянки для екологічного та пізнавального туризму. А також це стосується активізації діяльності сільського зеленого туризму в регіоні. Кількість садиб, які готові запросити гостей щорічно зростає. Крім того, явище

⁹ Топчієв О. Г. Основи суспільної географії: навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – С. 84.

¹⁰ Там само.

«соціогетеротопії» властиве для етнічних меншин, що проявляється у формуванні нових культурних центрів, шкіл, митецьких закладів для проведення народних фестивалів тощо. Такі прояви соціогетеротопії формують нову соціально-етнічну канву, яка призводить до територіально-структурних змін.

Іншим таким явищем є «економікогетеротопія» – утворення нових економічних об'єктів, явищ та процесів у незвичних для них місцях. Незвичність таких територій проявляється у зміні розподілу праці між різними ділянками. Так, активізація економічної діяльності у гірських територіях полягає у прокладанні доріг та елементів інфраструктури, які вже потім «підтягають» інші види економічної діяльності: торгівлю, ремісництво, народні промисли тощо. Інноваційна складова територіально-структурних процесів виражається у формуванні нових форм інноваційної діяльності – інноваційних кластерів. Сприяє активізації інноваційної діяльності в регіоні створення у Львові одного з десяти національних інноваційних кластерів, що визначені згідно зі стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності: «Біотехнології»¹¹. Еволюція розвитку та характер динаміки територіально-структурних процесів призводить до формування такого явища як «гіперплазії» – це збільшення кількості структурних елементів економічної системи та зміна локалізації новітніх форм концентрації виробничої діяльності. Зворотнім до гіперплазії процесом є «гіпоплазія», яка характеризується недорозвиненістю форм концентрації виробничої діяльності у регіоні як фактор і виникає внаслідок стихійності та просторової анемічності (слабкості) територіально-структурних процесів. Прояви окреслених процесів мають місце і на території Львівської області, так, наприклад, до гіперплазії тяжіють численні пункти АЗС, які не відповідають раціональним нормам забезпечення населення паливом, погіршують екологію території, а також донедавна, – значна кількість закладів грального бізнесу витіснила з міст та сіл заклади необхідної соціальної та культурної інфраструктури. Важливість вивчення та вияву таких процесів є те, що відсутність будь-яких конструктивних дій призводить до маргіналізації суспільства, до сегрегації, яка особливо в наш час проявляється в політиці житлового будівництва і виражається у формуванні нових гетто (виділення поселень людей за етнічними, релігійними чи іншими особливостями) та оазисів (поселень заможних людей).

¹¹ Визначено порядок створення та функціонування національних інноваційних кластерів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.in.gov.ua/index.php?>

Всі ці процеси призводять до зростання соціальної напруги, криміногенності та етнічних конфліктів, погіршення екологічної ситуації тощо. А все це впливає на соціально-економічне зростання регіону.

Головним завданням дослідження є обґрунтування заходів щодо запобігання зниження життєстійкості та продуктивних якостей територіально-виробничих утворень в результаті надмірної спеціалізації та монополізації виробництва як інструменту попередження поглиблення інбредної депресії, яка є завершальним етапом неконтрольованої сукупної дії вищезазначених явищ.

Регіональним органам влади слід розробити механізми управління поляризацією адміністративних районів, гірської та рівнинної частини Львівської області, не допустити до їх загострення та сприяти активній регіональній політиці щодо врахування особливостей територіально-структурних процесів в регіоні з метою підвищення якості життя населення, подолання негативних процесів внутрішньої та міждержавної міграції, які також є формами прояву вищеописаних процесів.

Важливим питанням для науковців та управлінців є забезпечення надійною інформаційною та статистичною базою для аналізу та розробки відповідних заходів. З цією метою вважаємо за доцільне відновити статистичні ряди динаміки, які б допомогли відстежити ці процеси за тривалий період часу, виявити особливості та майбутні тенденції у розвитку територіально-структурних процесів.

Зазначимо, що систематика й класифікація територіально-структурних процесів є актуальною та складною методологічною проблемою, яка потребує поглиблених досліджень та співпраці з управлінцями та службовцями для обґрунтування ефективної регіональної політики кризового та посткризового періоду.

1.2. ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ ЯК СИНЕРГЕТИЧНИЙ ВИРАЗ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В КОНТЕКСТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ МОЖЛИВОСТЕЙ, РИЗИКІВ І НАСЛІДКІВ

Оцінюючи просторовий розвиток територіально-структурних процесів в контексті соціально-економічних можливостей, ризиків і наслідків неможливо оминати синергетику, яка дає можливість комплексно проаналізувати реалізацію згаданих процесів. Все, що відбувається на території проектується на фізичний простір навколо неї.

Слід зазначити, що територія становить лише земельну площину в просторі. Алаєв Е. під «територією» розуміє обмежену частину твердої поверхні Землі з характерними їй природними і антропогенними властивостями та ресурсами, яка характеризується протяжністю (площею), як особливим видом просторового ресурсу, географічним положенням та іншими якостями, та виступає об'єктом конкретної діяльності або дослідження¹².

Відомо, що в просторі кожної з країн світу внаслідок розширеного відтворення відбувається формування і розвиток різних за змістом просторових ланок суспільного життя – насамперед, регіонів, районів, зон. У соціально-економічній літературі поняття «регіон» вживається в багатьох значеннях. При його характеристиці в цілому потрібно враховувати: комплексність демографічного, економічного, соціального і екологічного розвитку; спільність природокористування і завдань щодо охорони навколишнього середовища; територіальну, спільність виробництва; відносну стійкість населення і єдність системи населених пунктів; єдність системи соціальної інфраструктури; сполучення територіального і галузевого (централізованого) управління об'єктами.

Взагалі термін «регіон» походить від латинського «region», що в перекладі означає область, район, місцевість. Мельник С.А. підкреслює, що найчастіше він застосовується для визначення різних територіальних ланок однієї країни: адміністративно-територіальних одиниць, національних, державних або державно-адміністративних одиниць, економічних районів, спеціальних (вільних) економічних зон, окремих природних зон та ін. Цей термін вживається стосовно частини території кількох країн (наприклад, Донбас – частина території України та Росії), групи країн (наприклад, Латиноамериканський регіон) чи навіть кількох континентів (наприклад, Євразійський регіон).

Асамблея європейських регіонів сформулювала поняття регіону як «територіального об'єднання під безпосередньою юрисдикцією суверенної держави із системою самоврядування. Регіон повинен свою конституцію, статус автономії чи інший закон, який є складовою законодавства держави і визначає організацію та повноваження регіону».

Найпоширеніші наукові підходи до визначення змісту поняття «регіон» – історичний, географічний, ресурсний, виробничий,

---

¹² Просторова структура території. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/prostorova-struktura-teritori.html>

відтворювальний, політ економічний, економічний, регіонально-економічний, геополітичний, міждисциплінарний, політико-правовий, геосистемний, і є багатоаспектним і залежним від цілей формування. Регіон – це не тільки функціонально-компонентна, структурно-галузева цілісність, а й просторова, що передбачає певне розміщення компонентів природного, соціального і економічного середовищ у просторі, їх просторову неподільність.

Поручник А.М. та Чужиков В.І. відмічають, що у ХХІ столітті важливого значення набуде інтегральна парадигма регіонального розвитку, в основі якої повинно бути нове уявлення про регіони як складні об'єднані ієрархічні комплекси різного таксономічного рівня.

Крім районів та регіонів, в просторовій структурі національного господарства можна назвати зони, які, по суті, є, територіальним утворенням більш високого порядку (наприклад, зона сільського господарства, зона рекреації та ін.). хоча існує більш вузьке розуміння зон, особливо в межах виділення економічних зон, які володіють різноманітним господарсько-правовим статусом (наприклад, вільні економічні зони).

Регіон – це цілісне просторове сполучення складових елементів, що характеризується певним комплексом природничо-географічних, демографічних, історико-культурних, виробничих, економічних, адміністративних та інших ознак.

Стосовно простору регіону або регіонального простору. То це багатовекторне формування людських, виробничих, природничих, функціональних та інформаційних складових, де на основі використання наявного ресурсного забезпечення реалізується життєвий цикл регіону, що дає змогу вирішити конкретні соціальні, економічні та екологічні проблеми. Це поняття охоплює всі регіональні системи, в межах яких сформована певна спільність людей (соціум), і які правомірно мають конкретні цілі розвитку¹³.

Узагальнюючою властивістю просторових систем виступає динамічність, яка стосується процесів і характеру змін стану елементів (підсистем), зв'язків та відмінностей між ними в часі. Однією з складових динаміки розвитку просторових систем є динамічність процесів їх інтеграції, яка обумовлена їх об'єднанням в політичні та економічні просторові інтеграційні утворення більш вищого рівня. На кожному рівні ієрархії існують власна логіка та динаміка розвитку, що передаються на низовинні рівні, які, в свою чергу, ускладнюють

¹³ Просторова структура території. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/prostorova-struktura-teritori.html>

дослідження динаміки розвитку просторової системи. Регіональне господарство органічно входить у національне господарство, яке залучається до світогосподарських зв'язків. Вони покликані вирішувати, з одного боку, соціальні завдання щодо гармонійного суспільного розвитку на власному рівні, з другого – економічні завдання як підсистеми суспільного розподілу праці, з третього – завдання раціонального використання, відтворення природно-ресурсного потенціалу, забезпечення екологічної безпеки¹⁴.

Огляд динаміки кожної з підсистем, що утворюють просторову систему, не дає повної картини тому, що всі вони володіють як періодичною, так й аперіодичною динамікою, викликану дією екзогенних та ендогенних випадкових відхилень найрізноманітнішого характеру: політичного, економічного, культурного, екологічного та ін. Лауреат премії Нобеля В. Лоренс, дослідження якого покладено в основу теорії хаосу, виявив, що навіть незначні зміни викликають великий вплив і потрясіння у всій системі.

В кожному конкретному випадку самостійність динаміки проявляється по-різному, тобто вплив розвитку однієї підсистеми на іншу характеризується певною складністю. Тому визначити, наприклад, ступінь впливу економічної динаміки розвитку на динамічність розвитку культури або екологічної ситуації просторової системи досить складно.

В основу формування оптимальної моделі управління сталим розвитком просторових систем в короткостроковому та довгостроковому періодах має бути покладена оцінка динамічних факторів розвитку. Найчастіше в якості об'єкта дослідження динаміки стану розвитку просторових систем обираються такі фактори, як розселення, економічні процеси, природокористування та екологічна безпека¹⁵.

Осмислюючи теорію планетарного розвитку В. Вернадського М. Габрель зазначає, що глобальною метою розвитку регіону має стати гармонійний сумісний розвиток (коеволюція) людини і природи, штучних і природних систем. Гармонійне співіснування природи і понад міру технічно оснащеного суспільства стає можливим лише за умови науково обґрунтованого компромісу між законами природи і законами розвитку людства з його арсеналом досягнень і проблем.

¹⁴ Динамічність як узагальнююча властивість просторової системи. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/dinamichnist-yak-uzagalnyuyuchavlastivist-prostorovo-sistemi.html>

¹⁵ Там само.

Відповідальність за такий компроміс, за очікуваний порядок і гармонію в суспільстві належить саме системі екологічних знань¹⁶.

Сталий просторовий розвиток – це забезпечення органами самоврядування, регіональними та державними суб'єктами управління ефективної взаємодії та раціонального сполучення соціальних, економічних та екологічних елементів простору життєдіяльності людей для повного та доступного задоволення різноманітних потреб всіх верств населення.

Досягнення цілей сталого просторового розвитку регіонів потребує гармонізації соціальних, економічних та екологічних відносин в просторі, що виступає актуальною науковою проблемою, дослідження якої має багатоаспектний характер.

В умовах опрацювання світовим співтовариством якісно нових пріоритетів розвитку країн та регіонів визначаються можливості людства гармонізувати соціально-економічний розвиток та якість довкілля. Так, у системі заходів регіональної політики Європейського Союзу щодо сталого просторового розвитку важливе значення надається просторовому облаштуванню території. Конкретним проявом з боку Містобудівної Хартії Співдружності Незалежних Держав вирішення зазначеної проблеми є визначення цілей сталого просторового розвитку та облаштування простору населених пунктів, до яких відносяться:

- комплексний розвиток та екологічна реконструкція міських сільських та інших населених пунктів, урбанізованих та міжпоселенських територій;
- покращення житлової забезпеченості та умов проживання населення;
- вдосконалення систем соціальної інфраструктури, охоплюючи організацію сучасних місць відпочинку та систем оздоровлення населення;
- формування екологічно безпечних виробничої, транспортної та інженерно-технічної інфраструктур;
- збереження та відродження об'єктів історико-культурної спадщини кожного народу;
- вдосконалення процесів регулювання землекористуванням¹⁷.

¹⁶ Гармонізація соціальних, економічних та екологічних відносин у просторі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/garmonizaciya-socialnix-ekonomichnix-ta-ekologichnix-vidnosin-u-prostori.html>

¹⁷ Гармонізація соціальних, економічних та екологічних відносин у просторі. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inform.org.ua/garmonizaciya-socialnix-ekonomichnix-ta-ekologichnix-vidnosin-u-prostori.html>

1.3. МАРГІНАЛІЗАЦІЙНІСТЬ, КОНКУРЕНЦІЙНІСТЬ ТА ІННОВАЦІЙНІСТЬ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ЯК КРИТИЧНІ ОЗНАКИ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНУ

Маргіналізаційність, конкуренційність та інноваційність можуть бути характерними ознаками будь-яких територіально-структурних процесів у регіоні. Це означає, що всі територіально-структурні можуть мати перехресні ознаки, тобто конкуренція може бути маргіналізаційною (це означає, що вона може мати верхню позитивну і нижню негативну межу) та інноваційною (коли для підвищення конкурентоздатності використовуються інновації, котрі можуть мати позитивномаргіналізаційні чи негативномаргіналізаційні соціально-економічні наслідки).

Отже, маргіналізаційність може бути властива таким територіально-структурним процесам, як конкуренція, яка може бути здоровою, тобто такою, що сприяє формуванню, підвищенню та розвитку конкурентоспроможності економіки регіону чи інших територіальних суспільних систем. Найвищі рівень і якість такої конкуренції зумовлюють соціально-економічне зростання, а отже є верхньою позитивною маргіналізаційною межею просторового розвитку регіону.

Загальновідомо, що здорова конкуренція забезпечується такими умовами: наявністю на ринку великої кількості виробників будь-якого конкретного продукту або ресурсу; свободою вибору господарської діяльності виробників; відсутністю дефіциту чи наявністю на ринку належної пропозиції та наявністю засобів виробництва. Економічною сутністю конкуренції є прагнення кожного з виробників реалізувати свій економічний інтерес – одержати доход (прибуток) при існуванні різних витрат виробництва і відмінностей споживних вартостей, що створюються. Але, часто прагнення отримувати високі й стабільні прибутки змушує окремих виробників вести нечесну гру та знищувати у той чи інший спосіб конкурента. При цьому, загальновідомо, що нечесна конкурентна боротьба може вестися різними методами і маскуватися різними способами, наприклад, навіть під боротьбу за екологію, за якою ховається, по-суті, боротьба з конкурентами.

Подолати негативні прояви конкурентної боротьби, яка має яскраво виражені негативномаргіналізаційні ознаки, дуже складно. Але, їх можливо пом'якшити при умові розвиненого антимонопольного законодавства, яке почало створюватися з переходом України до ринкової економіки. На жаль, таке законодавство так і не сформоване в належній мірі до сьогоднішнього дня. Ще у Законі України «Про основи національної безпеки України» від 19 червня 2003 р. вказувалося

на неефективність антимонопольної (конкурентної) політики в країні, що не тільки ускладнювало створення конкурентного, але й виступало детермінантом загрози національній безпеці в економічній сфері. Не рятує ситуацію й те, що Антимонопольний комітет (АМКУ) розробив Проект Закону №3577 від 29.12.2008 р. «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення відповідальності за антиконкурентні узгоджені дії». Адже, як наголошує А. Карась, на даний час в Україні відсутній належний правовий механізм виявлення та припинення таємних змов між конкурентами, які найбільшою мірою руйнують ринкові механізми¹⁸.

Хоча, спроба розробити такий механізм була. Так, до квітня 2003 р. ст. 228 ККУ передбачала кримінальну відповідальність фізичних осіб за змову про штучне підвищення та підтримання монопольних цін, тарифів, знижок, надбавок, націнок з метою усунення конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності всупереч умовам антимонопольного законодавства. Але, після квітня 2003 р. цю статтю Кримінального кодексу було подано у новій редакції, згідно з якою кримінальним порушенням вважається лише примушування до антиконкурентних узгоджених дій, які заборонені законом про захист економічної конкуренції, шляхом насильства чи заповідання матеріальної шкоди або погрози застосування насильства чи заповідання такої шкоди. Очевидно, що у такій новій редакції вказана стаття вкрай важкою для застосування, оскільки доказ факту примушування є надзвичайно складним, а, отже, фактично кримінальної відповідальності за картельні змови в Україні немає¹⁹.

Зазначимо, що чи в не найповнішій мірі нечесна, недобросовісна конкуренція процвітає в глобальній інформаційній мережі Інтернет. Одним з найважливіших факторів такої ситуації є також відсутність нормативних актів, що регламентують діяльність в Інтернеті, і методів контролю над їхнім виконанням²⁰. Наприклад, застосування таких методів, як спеціально сфабрикована дискредитація конкурента і розміщена на різних Інтернет-сторінках у будь-якому випадку залишиться безнаказанною через прогалини у нормативно-правовому полі. Важко відслідковується і віртуальний тероризм, коли методом впливу на конкурентів стають DDoS-атаки, в результаті чого веб-проект суперників

¹⁸ Карась А. Боротьба з картелями // «Правовий тиждень»: щотижнева інформаційно-правова газета №22(148) 2 червня 2009 р.

¹⁹ Там само.

²⁰ Давлетханов М. Бізнес в Інтернеті – боротьба... – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dere.com.ua/library/reshta/bizness_inet.shtml

виявляється цілком паралізований і недоступний для звичайних відвідувачів. Якщо блокуються веб-сервери, які використовувалися для ведення справ з партнерами, наприклад для замовлення останніми оптових партій товарів, то їх господарі можуть зазнати відчутних збитків²¹.

Як вважають спеціалісти, Інтернет дійсно може стати полем для ведення конкурентних воєн між компаніями. М. Давлетханов наголошує, що цьому сприяє в першу чергу практично повна відсутність якихось діючих механізмів, які б дозволяли правоохоронним органам контролювати виконання правових норм у Глобальній мережі. Хоча він і висловлює сподівання, що така ситуація не буде тривати вічно, а бізнес в Інтернеті буде вестися тільки за допомогою цивілізованих методів, ситуація на сьогоднішній день залишається вкрай складною²².

В даний час ситуація ускладнюється поширенням такого явища, як рейдерство, під яким розуміють загальну назву ланцюжка операцій, здійснення якого при використанні прогалин у законодавстві дозволяє отримати у володіння певний капітал (зазвичай – підприємство)²³. Часто рейдерство використовується для знищення конкурентів.

Як зазначає Ю. Луценко, існує класична схема, що починається з публікацій у пресі та показу сюжетів по телебаченню із звинуваченнями власників і менеджменту підприємства у неефективному управлінні та зловживаннях; опісля здійснюється депутатський запит та ініціювання перевірки підприємства контролюючими органами, який дає можливість ознайомитися з необхідними документами та отримати їх копії. У подальшому отримується нормативний документ виконавчого органу влади, що санкціонує зміну менеджменту. Така схема часто це використовується на підприємствах, контрольний пакет яких належить державі. Однак може використовуватися і в інших випадках²⁴.

Серед розповсюджених схем заволодіння майном підприємства є незаконна зміна умов Статуту, внесення неправдивих відомостей у протокол загальних зборів його акціонерів, підроблення інших документів, що призводить до незаконної зміни керівництва та власності підприємства у цілому. Такі схеми застосовувалися на Львівських ВАТ «Агрофірма “Провесін”», ВАТ «Завод “Львівсільмаш”», Дніпропетровських ВАТ

---

²¹ Там само.

²² Там само.

²³ Лященко М. Загальна характеристика рейдерства в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sitebeta.ksu.ks.ua/downloads/SofaP/Lyashenko.doc>.

²⁴ Луценко Ю. Необхідно притягати до відповідальності не лише виконавців, а й перш за все замовників рейдерських атак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/151697>

«Трест Укрремшляхчормет», ТОВ «Індустріальний» та низці інших підприємств майже у всіх регіонах держави²⁵. При реалізації зазначених схем, під час захоплення підприємств, рейдери підробляють документи, реєструють компанії на підставних осіб, підкуповують представників органів державної влади, депутатського корпусу, суддів, судових виконавців, державних реєстраторів тощо²⁶.

У поширенні рейдерства на Україні спеціалісти виділяють два періоди: перший – від початку 90-х років до початку 2000-х, найважливішими характерними ознаками якого були: здобуття незалежності, перехід країни на ринкові відносини, визначення політичних центрів, створення злочинних угруповань, зростання корумпованості органів державної влади, збільшення кількості прогалин чинного законодавства, зростання криміногенної ситуації в країні; другий – з початку 2000-х років і до наших днів, який відзначився напівзаконним загарбанням підприємств, більш легальними методами боротьби, активним протистоянням рейдерству²⁷.

В засобах масової інформації неодноразово наголошувалося, що рейдерство має виключно внутрішній характер. На нашу думку, українське рейдерство може відображати боротьбу зовнішніх конкурентів з вітчизняними. Про це засвідчує, наприклад, імпорт рейдерських технологій, команд та капіталів з Росії. Але це важко довести, оскільки часто рейдери мають зв'язки у вищих ешелонах влади або є частиною тієї чи іншої фінансово-промислової групи. Незважаючи на це, окремі експерти вважають, що на українському ринку сьогодні збільшується кількість російських рейдерів. На їх думку, протягом першого півріччя 2009 р. до 50% рейдерського ринку України було захоплено російськими загарбниками²⁸.

Нечесна конкуренція, варварське рейдерство, на думку багатьох експертів, розкитує правову основу держави, яка проголосила приватну власність непорушною, виливається в незаконність судочинства, збільшення корупційних проявів в правоохоронних органах, збиває з нормального робочого ритму підприємства²⁹. Вони вкрай негативно позначаються на економіці регіонів, зумовлюючи знищення тих цінностей, які нагромаджені в регіонах.

---

²⁵ Там само.

²⁶ Там само.

²⁷ Ляшенко М. Загальна характеристика рейдерства в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sitebeta.ksu.ks.ua/downloads/SofaP/Lyashenko.doc>.

²⁸ Там само.

²⁹ Там само.

Все це негативно вплинуло на фінансові результати підприємств України, які останнім часом суттєво погіршилися. Зокрема, згідно з даними Держкомстату України, фінансовий результат підприємств від звичайної діяльності до оподаткування за попередніми даними за 2008 р. порівняно з 2007 р. зменшився на 55,5%. При цьому, прибуток від звичайної діяльності до оподаткування зменшився на 12,7%, збитки – зросли в 2,7. Частка збиткових підприємств порівняно з 2007 р. зросла на 1,4 в.п. У таблиці 1.1. представлені фінансові результати підприємств України за 2010 рік. Дані цієї таблиці засвідчують, що тенденції минулих років збереглися і найгірший фінансовий результат мали підприємства з надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту, будівництво, роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку. У промисловості, сільському господарстві переважав прибуток над збитками (табл.1.1).

Таблиця 1.1

**Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств
до оподаткування за видами економічної діяльності за 2010 рік
(попередні дані)***

	Фінансовий результат від звичай- ної діяль- ності до оподатку- вання	Підприємства, які одержали прибуток		Підприємства, які одержали збиток	
		у % до загальної кількос- ті під- приємств	фінансо- вий ре- зультат	у % до загаль- ної кіль- кості під- приємств	фінансо- вий ре- зультат
Усього¹	63266,4	63,2	154150,1	36,8	90883,7
У тому числі сільське господарство, мисливство, лісове господарство	11369,5	84,0	14103,1	16,0	2733,6
Промисловість	26530,5	58,2	61629,1	41,8	35098,6
Будівництво	-457,8	53,7	1822,6	46,3	2280,4
Торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	7969,7	66,8	21984,4	33,2	14014,7

Продовж.табл. 1.1

Торгівля автомобілями та мотоциклами, їх технічне обслуговування та ремонт	23,0	51,3	2186,9	48,7	2163,9
Оптова торгівля посередництво в оптовій торгівлі	8091,6	69,5	17591,3	30,5	9499,7
Роздрібна торгівля; ремонт побутових виробів та предметів особистого вжитку	-144,9	67,1	2206,2	32,9	2351,1
Діяльність готелів та ресторанів	-40,7	62,3	492,4	37,7	533,1
Діяльність транспорту та зв'язку	10745,4	56,6	15928,1	43,4	5182,7
Фінансова діяльність	7029,9	73,1	27205,8	26,9	20175,9
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	2453,3	60,5	10079,9	39,5	7626,6
Освіта	82,3	71,2	104,9	28,8	22,6
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	126,3	70,1	299,6	29,9	173,3
Надання комунальних та індивідуальних послуг; діяльність у сфері культури та спорту	-2516,9	48,9	478,8	51,1	2995,7

1 Дані наведено без урахування результатів діяльності малих підприємств, бюджетних установ, НАК «Нафтогаз України» (вид економічної діяльності «операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям»), ДК «Укртрансгаз», ВАТ «Укртранснафта» («діяльність транспорту та зв'язку»).

* Джерело: Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за 2010 рік <http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010>

Здійснений нами аналіз засвідчив: нечесна конкуренція, рейдерство набрали в Україні нечуваних масштабів, які поглиблюють сучасну фінансово-економічну кризу. Це вимагає серйозної оцінки цих явищ і консолідації всіх сил країни (наукових кіл, бізнесових структур, управлінських ланок тощо) для реалізації відповідної антикризової програми в Україні. Важливо реалізувати довгострокову стратегію посилення конкурентоспроможності економіки України на основі чесної, справедливої конкуренції.

Таким чином, поряд з діями уряду на національному рівні та заходами, що мають включати заходи, спрямовані на призупинення рейдерства, розвитку нормальної конкуренції, які планується реалізувати в країна загалом, вкрай важливо діяти на рівні кожного регіону і навіть кожного підприємства зокрема.

Керівники підприємств повинні не тільки усвідомити критичність нинішньої ситуації, але й включитися в боротьбу за поліпшення функціонування кожного підприємства в сучасному правовому полі держави.

Очевидно, доцільно створити відділи негайного реагування на запити від підприємств України щодо рейдерських нападів. Важливо у цьому контексті використати зарубіжний досвід країн, які уже пройшли відповідний етап соціально-економічного розвитку. Адже, дослідження негативних наслідків конкурентної боротьби в країнах з ринковою економікою стало підґрунтям для створення спеціальних органів та структур: у США - антитрестовське управління міністерства юстиції та федеральна комісія з торгівлі; в Японії – комісія із справедливих угод; у Франції – рада у справах конкуренції. В Україні також створена подібна структура – Антимонопольний комітет. Тобто, в практиці господарювання береться до уваги необхідність боротьби з негативним проявом конкуренції, які базуються на нечесній конкуренції, що супроводжується знищенням конкурентів у результаті застосування антисоціальних прийомів, укладання тіншових угод, надмірної експлуатації природних ресурсів, екологічних порушень тощо. В окремих наукових працях акцентується увага на тому, що на сьогоднішній день ряд підприємств та компаній не дбають за конкурентні стратегії, а мислять категоріями сили поглинання. У цьому плані варто звернути увагу на книгу Андрія Віз'яка (Andrej Vizjak) «Боротьба із масштабом» (Competing Against Scale)³⁰. Але, у більшості сучасних

³⁰ Федорак Я. Боротьба із масштабом: «Куб зростання» для масштабної конкуренції (Competing Against Scale: The growth cube for scale-based competition):

наукових публікацій вітчизняних вчених, які присвячені підвищенню конкурентоспроможності підприємств, регіонів, національної економіки, про негативні методи здійснення конкурентної боротьби не згадується, а сама конкурентна боротьба розглядається як єдино можливий шлях прогресивного розвитку суспільства. Сказане засвідчує про необхідність всебічного вивчення конкуренції як надзвичайно складного і суперечливого явища, яке набуло специфічного забарвлення в період сучасної фінансово-економічної кризи, та висвітлення отриманих результатів у наукових виданнях і засобах масової інформації з метою попередження зловживань, пов'язаних з конкуренцією, у процесі економічного розвитку.

В кінцевому рахунку, дії і заходи, спрямовані на призупинення рейдерства, та на розвиток нормальної конкуренції, які формуватимуться й реалізуватимуться на локальному рівні та узгоджуватимуться з діями владних структур всіх ієрархічних ланок, не зможуть забезпечити позитивного результату на національному і регіональному рівнях.

Маргіналізаційність властива й інноваційним територіально-структурним процесам, джерелами формування яких є фокуси впровадження інновацій.

Нові технології несуть не тільки позитивні зміни в життєдіяльності суспільства, але є загрозою безпеці і свободі людини. Такі побоювання з'явилися в публікаціях після інформації про застосування в окремих країнах арештантських браслетів, які дозволяють відстежувати місцезнаходження засудженого, браслетів туриста та ін. Серед побоювань – наступні міркування: спочатку надягнуть браслети на божевільних, потім на важких підлітків, потім на алкоголіків та хворих на ту чи іншу хворобу і т.д.³¹. Такі побоювання – не безпідставні. Адже, всі звикли до відеоспостереження в офісах, універсамах, на вулицях і у дворах великих міст. Загострення будь-яких проблем безпеки може активізувати застосування подібних технологій і моральні границі їх використання можуть зникнути. В сфері управління це може зумовити широке розгортання процесу зловживання владою³². Найвищі цивілізаційні цінності опиняться під величезною загрозою.

рецензія на книгу Андрія Віз'яка за матеріалами А.Т. Kearney. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/review/rev225.html>

³¹ Универсальный браслет // Русский репортер. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpsearch.org/news/1560.html>

³² Там само.

1.4. МЕТОДИ ПРОСТОРОВОГО ВИМІРУ МАРГІНАЛІЗАЦІЙНОСТІ, КОНКУРЕНЦІЙНОСТІ ТА ІННОВАЦІЙНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ В РЕГІОНІ

Активізація розвитку економіки окремих регіонів, посилення процесів міжрегіональної конкуренції та інтеграції на ендогенній основі, тобто на основі використання внутрішніх ресурсів зростання, актуалізували необхідність просторового виміру цих процесів, зумовили формування нових поглядів на особливості використання такого важливого стратегічного ресурсу, як просторовий, роль якого в економіці недооцінюється та применшується.

Недостатність вивченості просторового виміру територіально-структурних процесів зумовила науковий пошук адекватних методів їх оцінки.

Як зазначає Л.Т. Шевчук, лише традиційних методів для оцінювання просторових особливостей територіально-структурних процесів недостатньо. Їх слід доповнювати новітніми, сучасними інформаційними методами.

Адже, від повноти інформаційної бази про регіон як про складну територіальну суспільну систему та про особливості регіонального розвитку залежить ефективність рішень щодо перспективного поступу регіону та якості управління ним. З одного боку, новітні технології інформаційного забезпечення несуть нові можливості в царині здійснення регіонального управління, з іншого боку, саме вони викликають ряд загроз як регіональному розвитку та суспільству загалом, так і кожній людині зокрема. Це не тільки ще більше актуалізує дослідження застосування новітніх технологій для інформаційного забезпечення регіонального управління, але й вимагає здійснення наукового обґрунтування можливостей і загроз їх подальшого використання. Сказане засвідчує про актуальність теми цієї публікації.

Зазначимо, що в наш час активно формуються регіональні банки даних у вигляді геоінформаційних систем (ГІС), які покликані полегшити управління складними суспільними системами, у тому числі й регіональними. Їх розвиток інтенсифікувався у зв'язку з розвитком комп'ютерних технологій, глобальної інформаційної системи Інтернет, GPS-технологій, сучасних цифрових географічних карт тощо. Формування ГІС здійснюється за допомогою сучасних програмних продуктів. Наприклад, підприємство «Інфодиск» створило ГІС-технологію GIS Info, що містить пакет програмних компонентів

для побудови й підтримки розвинених геоінформаційних систем. GIS Info можна використовувати для створення виокремлених баз даних, в складі яких вся інформація має геоприв'язку³³. Ці виокремлені бази даних дають можливість здійснювати статистичний, економічний, демографічний аналіз, вирішувати кадастрові завдання для створення «Реєстру землеволодіння» і забезпечення технології відводу земель, реалізувати геоінформаційне забезпечення систем прийняття рішень із використанням космічних знімків і GPS технологій, забезпечувати комплексне впровадження геоінформаційних технологій у виробничий процес практично всіх галузей економіки, насамперед, гірничодобувної промисловості, сільського господарства тощо, надавати інформацію для довідкових електронних навчальних систем, буклетів, енциклопедичних видань. Таким чином, завдяки ГІС є можливість здійснювати скурпульозний геоаналіз, необхідний для прийняття управлінських рішень обласними, міськими і районними службами та подавати весь комплекс інформації про керовану територію в режимі on-line³⁴.

Останнім часом формування ГІС суттєво прискорилося завдяки розвитку і застосуванню GPS-технологій. GPS (Global Positioning System) – це система глобального позиціонування з використанням штучних супутників Землі, яка дозволяє визначати географічне положення будь-якого об'єкта (у тому числі й рухомого) із заданою точністю, відображати його координати на електронній карті, а також виробляти певні управлінські впливи на об'єкт згідно із заданим алгоритмом з урахуванням поточної ситуації. В наш час GPS-технології широко використовуються в повітряній, морській і наземній навігації завдяки експлуатації у навколоземному космічному просторі 24-х супутників (SVs) NAVSTAR, які управляються Міністерством Оборони США за допомогою 4-х наземних станцій. Кожним із супутників передаються радіосигнали, які мають унікальні ідентифікаційні коди. Ці сигнали приймаються на Землі спеціальними пристроями – GPS – приймачами, які використовуються будь-якими користувачами для визначення місця розташування тих чи інших об'єктів³⁵.

Для визначення своїх координат приймач повинен зафіксувати сигнали щонайменше з трьох супутників. Сучасна GPS-навігація

---

³³ Профессиональные геоинформационные системы (ГИС). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infodisk.com.ua/gis.php>.

³⁴ Там само

³⁵ Там само.

може обробляти інформацію з 12 супутників і визначати положення приймача сигналів з точністю до 3 метрів. Приймають сигнали GPS-приймачі – електронні пристрої, у яких є спеціальний модуль для прийому сигналів із супутників. Якщо його функції цим і обмежуються, то це GPS-модуль. А, якщо GPS-приймач може самостійно обробляти й відображати інформацію, то це вже GPS-навігатор. Залежно від призначення, GPS-навігатори бувають автомобільні, авіаційні, морські, туристські, професійні геодезичні. Вони можуть представляти собою GPS-модулі з електронікою, що вмонтовані в ноутбуки, КПК, стільникові телефони, рації³⁶.

Таким чином, очевидно, що GPS-технології отримали широке розповсюдження у всіх галузях економіки. Вони використовуються і при побудові охоронних систем, створення яких неможливе без наявності високоточних, достовірних і якісних цифрових карт України, її областей і міст у глобальній системі координат WGS84. Завдяки використанню координат, одержуваних від GPS - приймачів, можлива візуалізація об'єктів на електронній карті, здійснення необхідних розрахунків і просторового аналізу ситуації. Завдяки прийнятій Державній програмі впровадження WGS84 в Україні, стала можливою адаптація всієї картографічної бази на території країни з аналогічною глобальною системою. Такі роботи здійснюються в даний час Державним науково-дослідним інститутом геодезії й картографії, яким розроблені й пропонуються до комерційного використання цифрові карти України в масштабі 1:500000, областей 1:200000, міст 1:10000³⁷ [2].

На сьогоднішній день відомі й інші картографічні новинки. Так, компанія «Навіоніка», що є офіційним дистриб'ютором Garmin в Україні й власником ліцензії від Garmin на виробництво карт, створила карту України для GPS-Навігаторів Garmin разом з компанією «Луксена» (Люксембург). Ця карта поки-що не має аналогів за деталізацією всіх доріг і вулиць, контурів будинків і проїздів населених пунктів з населенням від 10 тис. чоловік. Вона дозволяє будувати маршрути з урахуванням вуличного руху і правил дорожнього руху³⁸.

³⁶ Тарасенко В. GPS-навігації на Україні – начало большого пути. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.avtoprices.com/article/15>.

³⁷ Коржов Е. Состояние и перспективы развития охранных систем, базирующихся на технологии GPS (на Украине). – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpsinfo.ru/articles.php?article=2218>.

³⁸ Карта Украины «НавЛюкс». – [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://www.navionika.com/content/view/405/44/>.

Зазначимо, що фахівці позитивно відгукуються про наявні завершені системи для GPS-навігації GPS Info Київ, GPS Info Україна, які розроблені «Інфодиском» на основі GIS Info і GPS-Технології³⁹.

Розвиток ГІС і GPS-технологій активізується під впливом розвитку Інтернет, завдяки якому з'явилася можливість створення віртуальних диспетчерських центрів спостереження за транспортними засобами. Через ці центри клієнт може при певних умовах сам контролювати доступ до даних, змінювати параметри спостереження, програмувати вже діючі транспортні засоби й підключати нові⁴⁰.

Отже, очевидно, що новітні технології, проникаючи в реальність життєдіяльності суспільства, збільшують можливості розвитку керованої і керуючої систем регіонального і національного рівня. На жаль, на сьогоднішній день окремі інформаційні блоки ГІС є мало пов'язаними між собою. Вони нездатні забезпечити належною комплексною інформацією сферу управління і наукові дослідження. Більшість з них орієнтовані на функціонування на комерційній основі, що не тільки утруднює до них доступ державних структур, але й вимагає реалізації продуманих заходів, спрямованих на забезпечення безпеки держави.

Нові технології несуть не тільки позитивні зміни в життєдіяльності суспільства, але є загрозою безпеці і свободі людини. Такі побоювання з'явилися в публікаціях після інформації про застосування в окремих країнах арештантських браслетів, які дозволяють відстежувати місцезнаходження засудженого, браслетів туриста та ін. Серед побоювань – наступні міркування: спочатку надягнуть браслети на божевільних, потім на важких підлітків, потім на алкоголіків та хворих на ту чи іншу хворобу і т.д.⁴¹. Такі побоювання – не безпідставні. Адже, всі звикли до відеоспостереження в офісах, універсамах, на вулицях і у дворах великих міст. Загострення будь-яких проблем безпеки може активізувати застосування подібних технологій і моральні границі їх використання можуть зникнути. В сфері управління це може зумовити широке розгортання процесу зловживання владою⁴². Найвищі цивілізаційні цінності опиняться під величезною загрозою.

---

³⁹ Там само.

⁴⁰ Коржов Е. Состояние и перспективы развития охранных систем, базирующихся на технологии GPS (на Украине). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpsinfo.ru/articles.php?article=2218>.

⁴¹ Универсальный браслет // Русский репортер. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: М., 10.09.2009. <http://www.gpsearch.org/news/1560.html>.

⁴² Там само.

Сказане засвідчує про необхідність здійснення нових фундаментальних і прикладних досліджень у вказаній площині з метою попередження загроз і розширення можливостей застосування новітніх технологій в регіональному управлінні, підвищення його ефективності та якості. Важливо обговорювати підняті у цій публікації проблеми на семінарах, симпозіумах, конференціях, на спеціальних нарадах на всіх ієрархічних рівнях управління та інформувати про отримані результати широкі кола громадськості через засоби масової інформації. Це сприятиме повноцінному розв'язанню завдання створення повнофункціональної інформаційної інфраструктури держави та забезпечення захисту її підсистем, яке поставлене в Законі України від 09.01.2007 N 537-V «Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки». Необхідно внести правки в цей Закон щодо конкретизації використання новітніх технологій для вдосконалення державного управління, відносин між державою і громадянами, становлення електронних форм взаємодії між органами державної влади та органами місцевого самоврядування і фізичними та юридичними особами з метою розширення можливостей застосування таких технологій і попередження загроз, пов'язаних з ними.

Оцінка кількісних та якісних параметрів розвитку регіональних господарських комплексів трактується сьогодні як необхідна умова вироблення загальної концепції соціально-економічного розвитку України в сучасних реаліях, коли не лише підприємства, що функціонують на певній території, але й самі регіони є суб'єктами ринку, а отже, міжрегіональної та міжнародної конкуренції⁴³.

Проблемам вивчення просторово-часової нерівномірності соціально-економічного розвитку регіонів в умовах ринкової економіки присвячено чимало досліджень як вітчизняних, так і зарубіжних фахівців. Однак критичний аналіз публікацій на цю тему засвідчує, що в сучасній спеціальній літературі все ще існують різні трактування змісту ключових індикаторів та методів оцінювання нерівномірності соціально-економічного розвитку окремих територіальних систем, а відтак – неузгодженість теоретичних рекомендацій щодо основних завдань і механізмів пом'якшення негативних наслідків пов'язаної з цим неоднорідності відповідних соціально-економічних систем.

---

⁴³ Казьмір Л.П. Управління просторовим розвитком регіону і територіальний маркетинг / Казьмір Л.П. // Матеріали I Міжнар. науково-практичної Інтернет-конференції «Наука-2006». – Львів: Українські технології, 2006. – С. 129 – 133

Для адекватної оцінки регіональної диференціації вибір способу визначення відповідних індикаторів має вирішальне значення. Саме тому фахівці часто наголошують, що скільки-небудь глибоке і різностороннє дослідження нерівномірності регіонального розвитку повинно базуватись на використанні певного набору індикаторів, які б не суперечливо і максимально повно відображали ту чи іншу особливість диференціації регіонального розвитку.

За останні два десятиліття на тлі бурхливого розвитку обчислювальної техніки та програмного забезпечення суттєво зріс інтерес до застосування кількісних методів аналізу просторових даних і прогнозування на цій основі перспектив подальшого розвитку соціально-економічних явищ на національному, регіональному та субрегіональному рівнях.

Серед досліджень у цій сфері помітно виділяються роботи, присвячені проблемам вияву та кількісної оцінки (квантифікації) рівня просторової автокореляції. У роботах⁴⁴ автором досліджувались можливості використання програмного комплексу R CRAN для автоматизованого вияву та кількісної оцінки рівня просторової автокореляції з використанням глобальних статистик Морана при різних типах екзогенних матриць просторових ваг.

Для аналізу просторової динаміки центрів розподілу ключових економічних індикаторів на національному та регіональному рівнях запропоновано алгоритм, що базується на розрахунку значень географічних координат відповідних центрів розподілу за певний період спостережень. Для цього географічна широта і довгота центру розподілу натуральних чи фінансових обсягів відповідних економічних індикаторів на національному рівні розраховуються за даними про географічні координати регіональних адміністративних центрів і натуральних (або фінансових (грошових)) обсягів економічних індикаторів у відповідних регіонах за формулою:

$$X_c^{jt} = \sum_i c_i^{jt} X_i, \quad (1.1)$$

---

⁴⁴ Казьмір Л. Аналіз просторових даних з використанням програмного комплексу R CRAN / Возняк А., Сікора Я., Казьмір Л. // Вісн. Львів. нац. аграрного ун-ту: Землепорядкування і земельний кадастр. – 2009. – № 12. – С. – 117 – 124; Казьмір Л.П. Особливості квантифікації рівня просторової автокореляції соціально-економічних явищ у регіоні / Казьмір Л.П. // Освіта і наука в умовах глобальних викликів : Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. – Т. II. – Сімферополь: ЦРОНІ, 2009. – С. 67 – 68.

де X_i^{jt} – впорядкована пара $(\beta_c^{jt}; \lambda_c^{jt})$ географічних координат (географічна широта і довгота) центру розподілу відносних, натуральних чи фінансових обсягів відповідних (j -тих) економічних індикаторів на регіональному рівні, у момент часу (в нашому випадку – у рік) t ,

X_i – географічні координати (відповідно широта і довгота) регіональних (обласних) адміністративних центрів;

c_i^{jt} – ваговий коефіцієнт для j -го індикатора (чи j -ї ознаки) у рік спостережень t для i -ї адміністративної області.

Якщо прийняти, що $c_i^{jt} = \frac{V_i^{jt}}{\sum_i V_i^{jt}}$, де V_i^{jt} – значення j -го економічного індикатора у рік спостережень t для i -ї адміністративної області, то формула (1.1) для розрахунку географічних координат відповідних центрів набуде вигляду

$$X_c^{jt} = \frac{\sum_i X_i V_i^{jt}}{\sum_i V_i^{jt}}. \quad (1.2)$$

Легко зауважити, що $\sum_i c_i^{jt} = 1$, тобто вагові коефіцієнти c_i^{jt} є нормованими. Зауважимо також, що для регіонального рівня відповідні розрахунки можуть проводитись на основі усереднення даних районного рівня.

Взаємне розміщення центрів розподілу досліджуваних економічних індикаторів один щодо одного, а також щодо умовного регіонального адміністративного центру (з координатами $X_0 = \frac{1}{n} \sum_i X_i$) можуть визначатись або у кутових величинах (градусах), або розраховуватись із певною точністю як реальні відстані між двома точками на земній поверхні (у кілометрах). Аналогічно визначаються й усі географічні переміщення (їх можна називати ще зсувами, зрушеннями чи дрейфами) центрів окремих економічних індикаторів за певний проміжок часу.

Вважаємо, що поглиблене дослідження динаміки основних економічних індикаторів на національному та регіональному рівнях дозволить виявляти нові, досить інформативні в науковому плані тенденції

регіонального розвитку, робити важливі в економічному і просторовому аспектах висновки та формулювати конкретні науково обґрунтовані пропозиції щодо модернізації регіональної політики.

Знання напрямків та величин переміщень центрів розподілу економічних індикаторів як на національному (макро-), так і на регіональному (мезо-) рівнях дозволяє оцінювати незбалансованість територіального розвитку економіки країни в цілому та на внутрішньорегіональному рівні, визначати основні тенденції у дрейфі цих показників, а також дозволяє співставляти між собою центр розселення з центрами концентрації природних, виробничих та інвестиційних ресурсів тощо.

Вивчення динаміки просторових зсувів дає цінну інформацію про змінну картину диспозиції економічних індикаторів та їх взаємних ексцентриситетів на національному та регіональному рівнях, а відтак і про просторову організацію економічного поля країни, що неодмінно сприятиме виявленню основних напрямів підвищення ефективності просторової трансформації господарських систем⁴⁵.

Прикладом аналізу просторових зрушень територіально-структурних процесів на місцевому рівні може бути дослідження сегрегаційних процесів у просторі великого міста, що здійснюється на основі розрахунків, які дозволяють визначити ділянки гетто чи оазисів житлових кварталів. Адже у різні періоди будувалися і ті, й інші, а з часом деякі колишні оазиси поступово з тих чи інших причин перетворювалися на гетто.

Навіть якщо на картографічному матеріалі можна визначити ділянки однорідної забудови, то конкретні дані щодо житлового фонду (кількість, стан, інженерна обладнаність тощо) відсутні. Щоб їх отримати, необхідна величезна робота в бюро технічної інвентаризації, для чого потрібні відповідні фінансові ресурси.

Отже, доцільно сформувати систему показників, що характеризують стан житла і населення, котре в ньому проживає, для порівняно однорідних територіальних житлових утворень за часом забудови, поверховістю будівель та іншими специфічними ознаками. Без такої інформації дати адекватну оцінку сегрегаційним процесам надзвичайно складно.

---

⁴⁵ Казьмір Л. Просторово-часовий аналіз змін ключових індикаторів розвитку регіональних соціально-економічних систем / Л.П. Казьмір // Сучасна регіональна політика: формування, реалізація та розвиток публічної служби : матеріали підсумкової науково-практичної конференції за міжнародною участю. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – С. 97 – 98.

Для визначення особливостей житлової сегрегації простору міста необхідно використовувати відповідну класифікацію житлової нерухомості.

З розвитком ринку нерухомості населення стає більш вимогливим, все більше уваги приділяється якості житла. Тому ринок нерухомості уважно досліджується на предмет споживчих вподобань та їх змін відповідно для різних соціальних та демографічних прошарків населення. Економічні і соціальні зміни ведуть до зміни критеріїв оцінки якості житла.

Щільність житлового фонду (NZ) пропонуємо розраховувати за формулою:

$$NZ = \frac{S_Z}{S_T}, \quad (1.3)$$

де S_Z – загальна площа житлового фонду населеного пункту, тис. м² заг. пл.;

S_T – забудована територія, га.

З метою виявлення цілісних житлових утворень, що характеризуються визначеною системою показників, ґрунтуючись на тому, що основою комфортності та якості житла є наявність основних комунальних зручностей, поверховість та інші ознаки, розроблено авторську класифікацію.

Для дослідження житлової сегрегації простору міста запропоновано використовувати коефіцієнти районної сегрегації, геттоїзації, оазисизації, житлової сегрегації. А саме:

1. Коефіцієнт районної сегрегації (Kpc) (розраховується на основі оцінки показників окремих будинків, розташованих у конкретних житлових районах міста):

$$Kpc = \frac{\sum_i \sum_{j=1}^7 K_{ijw} * S_i}{\sum_i S_i}, \quad (1.4)$$

де i – окремий будинок досліджуваного району;

j – номер параметра

w – вагомість коефіцієнта;

S_i – площа житла i -го будинку.

Вибрані коефіцієнти визначалися виходячи із інформації, що є доступною згідно даних інвентаризації житлового фонду. У перспективі, розширення довідкової інформації про стан житлової забудови (інформація про віддаленість від центру, наявність шкіл, садочків тощо всередині окресленого району) дасть змогу отримувати більш точнішу інформацію про сегрегаційні процеси.

Кожному коефіцієнту на основі опитування експертів (опитано 20 чоловік) було присвоєно вагомість та розподілено в межах 1.

2. Коефіцієнт геттозації:

$$GE = \sum_{i=1}^N \left| \frac{G_i}{G} - \frac{F_i}{F} \right|, \quad (1.5)$$

де N – кількість районів міста;

G_i – фонд гетто-житла i -го району міста, тис.м²;

G – фонд гетто-житла міста, тис.м²;

F_i – житловий фонд i -го району міста, тис.м²;

F – житловий фонд міста, тис.м²;

Цей коефіцієнт відображає міру відповідності фактичного розподілу гетто-житла міста теоретичному – пропорційному до часток районів у загальній структурі житлового фонду міста.

Значення коефіцієнта геттоізації «0» відповідає нейтральній ситуації у житловому фонді міста. Його зростання вказує на збільшення до певної міри «житлової дискримінації», а отже, і своєрідної дискримінації населення.

3. Коефіцієнт оазисизації:

$$EL = \sum_{i=1}^N \left| \frac{E_i}{E} - \frac{F_i}{F} \right|, \quad (1.6)$$

де E_i – фонд елітного житла i -го району міста, тис. м²;

E – фонд елітного житла міста, тис. м²;

Коефіцієнт відображає відповідність фактичного розподілу елітного житла міста пропорційності часток районів у загальній структурі житлового фонду міста. Прийнятною є ситуація зростання цього коефіцієнта в динаміці.

4. Коефіцієнт житлової сегрегації:

$$GS = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^N \left| \frac{G_i}{G} - \frac{E_i}{E} \right|. \quad (1.7)$$

Цей коефіцієнт змінюється від 0 до 100. Коефіцієнт житлової сегрегації набуває значення «0», якщо в кожному районі міста відсоток елітного житла такий самий, як і загалом в місті. Значенню «100» відповідає ситуація, коли всі райони міста строго розділені за типом житлових будинків, тобто чітко окреслені гетто-райони та райони елітного житла. Крім цього, цей коефіцієнт визначає інтегрованість житлового будівництва, а саме: кожен тип житла пропорційно представлений в одному і тому самому районі міста, як і загалом в місті.

Зростання значення цього коефіцієнта в динаміці свідчить про збільшення житлової сегрегації міста, а зниження – про його зменшення.

Коефіцієнт житлової сегрегації визначає ту частку гетто-житла, яку необхідно замінити новим житлом, щоб добитися ситуації в місті, що відповідає нейтральному стану. Тобто досягається вирівнювання фондів гетто-житла та елітного житла міста.

Враховуючи ту ситуацію, що сьогодні склалася в Україні, ми можемо говорити лише про формування тенденції наближення загального обсягу фонду елітного житла міста до фонду обсягу гетто-житла. Тому ситуація, коли кількість елітного житла переважатиме над гетто-житлом, можлива лише у далекій перспективі. Дослідження цього показника в динаміці та прогнозування його значень дає змогу встановити приблизний період настання нейтрального стану в житловому фонді міста, а також часовий поріг, коли елітне житло переважатиме над гетто-житлом.

Зазначимо, що цілісної, уніфікованої методики для оцінки просторового виміру територіально-структурних процесів у регіоні на даний час не існує, оскільки у кожному конкретному випадку у залежності від масштабу просторового утворення існують різні параметри та ознаки.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ І ОЗНАК ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ

2.1. ПРОСТОРОВІ ЗМІНИ В ГАЛУЗЕВО-ТЕРИТОРІАЛЬНІЙ СТРУКТУРІ ПРОМИСЛОВОСТІ РЕГІОНУ В РЕЗУЛЬТАТІ ВПЛИВУ СВІТОВОЇ ФІНАНСОВО-ЕКОНОМІЧНОЇ КРИЗИ

В сучасних умовах розвитку особливого значення набуває можливість формування й реалізації ефективної регіональної політики на основі аналізу структурних характеристик регіону. Дослідження особливостей просторових змін в галузево-територіальній структурі промисловості регіону дозволить адекватно реагувати на наслідки світової фінансової кризи, яка відобразилася загостреннями процесів поляризації соціально-економічного простору. Це дасть змогу враховувати особливості окремих територій при розробці просторової політики: підтримка «полюсів розвитку», посилення конкурентних переваг тощо.

Сподівання на ефективну інноваційну діяльність, яка володіє потужним трансформаційним потенціалом й спроможна вивести із кризи промисловість Карпатського регіону не дали очікуваних результатів. По-перше, модернізацію й оновлення техніки й технологій промислового виробництва практично не здійснювали, а промислові інноваційно-активні підприємства не володіють проривними технологіями, здатними вивести країну із кризових умов розвитку. Затримка інноваційного процесу на рівні регіону пояснюється низьким ступенем гнучкості й адаптивності промислових підприємств до інновацій. До основних причин цього явища відносяться: низька активність внутрішніх та зовнішніх інвесторів; сповільнені

темпи зростання оновлення основних виробничих фондів внаслідок різкого знецінення встановленої на підприємствах техніки; невідповідність рівня технологічного розвитку виробництва високопрогресивним параметрам інновацій; висока вартість вітчизняних зразків нової техніки тощо.

Окрім того, інноваційною діяльністю займалася незначна, у порівнянні із європейськими розмірами, кількість підприємств, оскільки вигідніше було збувати сировину, використовуючи сприятливий момент на ринку. Так, у 2009 р. частка інноваційно активних промислових підприємств в Україні становила 12,8% (або 1411 підприємство), минулого року – 13% (1397 підприємств). Ситуація із кількістю промислових підприємств, які займалися інноваціями у Карпатському регіоні (Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська та Чернівецька області) була протилежною: у 2009 р. – 278 підприємств (19,3 % від загальноукраїнського показника), у порівнянні із 2008 р. – 254 (18,0% відповідно). Перевищення загальноукраїнського показника зумовлене високою кількістю промислових підприємств, що впроваджували інновації у Львівській (2009 р. – 106 підприємств, або 13,0% інноваційно активних підприємств у загальній кількості промислових підприємств) та Івано-Франківській областях (2009 р. – 94 підприємств та 21,2 % відповідно)⁴⁶.

Недостатнє фінансове забезпечення, відсутність державних замовлень у промислових підприємств в умовах економічної кризи унеможливило завершення існуючих та запровадження нових інноваційних та модернізаційних проектів призвело до значного падіння результатів роботи промисловості Карпатського регіону. Розпочаті й недофінансовані проекти модернізації та реструктуризації промислового виробництва регіону внаслідок кризи були згорнуті, що в свою чергу зумовило зміни траєкторії трансформації промисловості.

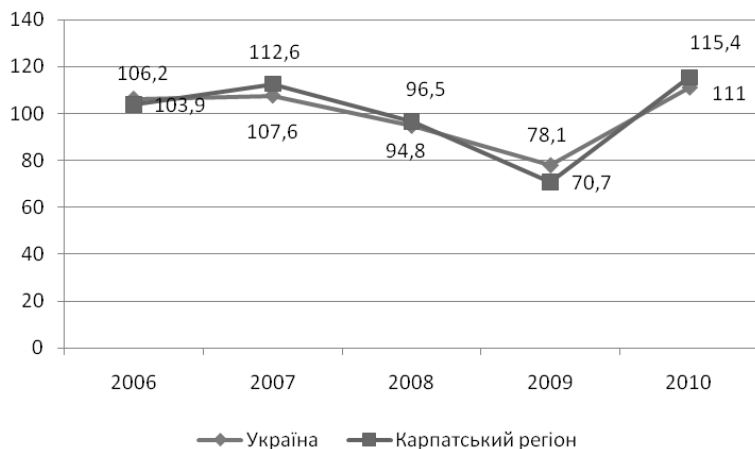
Таким чином, динаміка структурних змін економічного розвитку регіону визначається ефективністю інноваційних процесів у ньому, які виступають домінантним чинником підвищення конкурентоспроможності промисловості та економічної безпеки.

Проаналізуємо особливості просторового розвитку промисловості в Карпатському регіоні, визначимо зміни у його територіально-галузевої структурі та оцінимо наслідки світової фінансово-економічної кризи.

---

⁴⁶ Наукова та інноваційна діяльність в Україні у 2009 р., С.213–214.

Як засвідчують статистичні дані, промисловість Карпатського регіону впродовж останніх п'яти років перебуває в умовах перманентного розвитку, а також підпадає під загальні тенденції скорочення обсягів промислового виробництва внаслідок світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. (рис.2.1).

Рис. 2.1. Динаміка індексів промислової продукції України та Карпатського регіону. у % до попереднього року

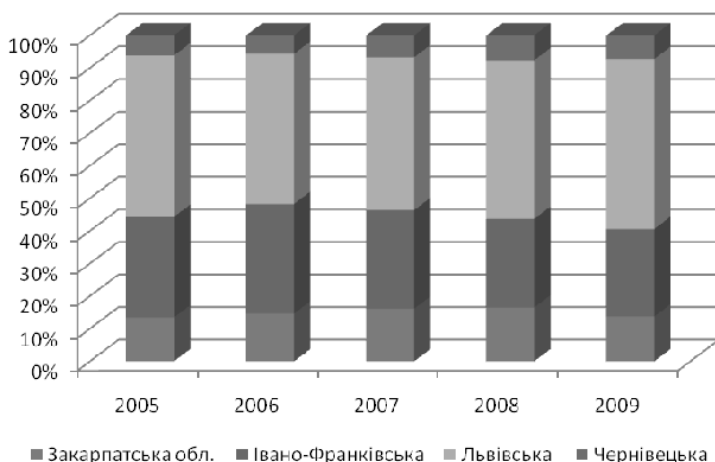
*Джерело: Статистичний збірник «Регіони України», 2010. Частина 2. С.184. Експрес-випуск Держкомстату України №8 від 17.01.2011 р. «Підсумки роботи промисловості України за січень–грудень 2010 року».

Зазначимо, що в умовах фінансово-економічної кризи індекс промислової продукції Карпатського регіону значно знизився у 2009 р. до позначки 70,7%. У територіальній структурі найбільшого скорочення зазнала Закарпатська область – її індекс промислової продукції у 2009 р. скоротився у 2,5 рази у порівнянні із 2006 р. Найбільш стабільною залишилися Івано-Франківська область, у якій зафіксовано зменшення індексу промислової продукції за аналогічний період часу – у 1,17 рази. У 2010 р. ситуація у промисловості покращилася, що дає підстави стверджувати про вихід її з кризи. Зазначимо, що серед всіх областей Карпатського регіону у 2010 р. найбільше зрос-

тання індексу промислової продукції спостерігалось у Закарпатській області⁴⁷ (142,6%, що майже в три рази більше, ніж минулого року).

Аналіз індексів промислової діяльності за областями Карпатського регіону засвідчив про поживлення розвитку промисловості у 2010 р., що дає нам підстави стверджувати про поступовий перехід до посткризового періоду розвитку економіки України. Активізація розвитку промислового виробництва у Закарпатській та Чернівецькій областях, які є менш індустріально розвиненими у порівнянні із іншими областями Карпатського регіону, доводить про формування новітніх центрів зростання та позитивні зовнішні екстерналії, які проявляються у тому, що економічна активність в сусідніх регіонах стимулює розвиток інших регіонів, причому ефект міжрегіональної кооперації домінує над ефектами міжрегіональної конкуренції⁴⁸

За обсягами реалізації промислової продукції області Карпатського регіону виглядають таким чином (рис. 2.2):

Рис. 2.2 Динаміка питомої ваги реалізованої промислової продукції Карпатського регіону*

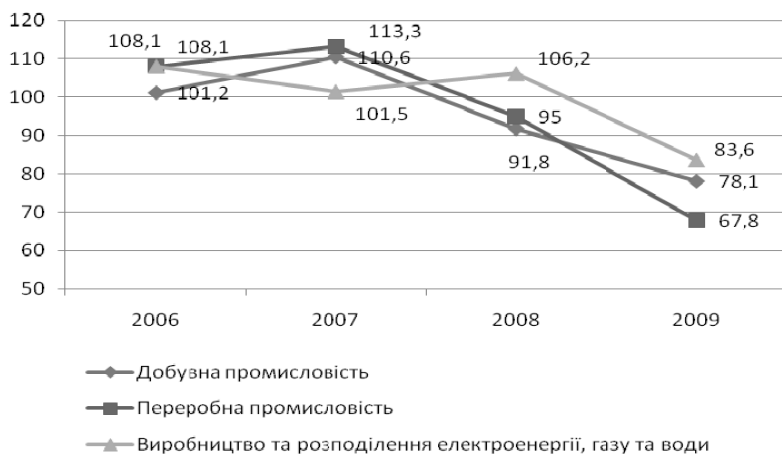
* Джерело: Регіони України. 2010. Частина 2. С.186–189.

⁴⁷ Експрес-випуск Держкомстату України №8 від 17.01.2011 р. «Підсумки роботи промисловості України за січень–грудень 2010 року».

⁴⁸ Коломак Е.А. Пространственные экстерналии как ресурс экономического роста // Регион: экономика и социология. – 2010. – № 4. – С.83. <http://ecsocman.edu.ru/data/2011/03/28/1268014905/Kolomak.pdf>

Аналіз територіальної структури промисловості Карпатського регіону засвідчив про її інертність до змін протягом останніх років. Так, найбільша питома вага реалізованої промислової продукції припадає на Львівську – близько 50% усього Карпатського регіону, Івано-Франківську – близько 30%, решту – на Закарпатську та Чернівецьку області. Зазначимо, що у всеукраїнській структурі реалізованої промислової продукції частка Карпатського регіону протягом 2004–2009рр. зросла з 4,8 до 7 % ⁴⁹.

Натомість галузева структура промисловості характеризується більшими зсувами, що зумовлено як спеціалізацією регіону, так і кон'юнктурними змінами на зовнішньому ринку товарів та послуг. Так, галузева структура промисловості Карпатського регіону зазнала значного впливу світової фінансової кризи, що відобразилася скороченні темпів зростання добувної, обробної промисловості та виробництва й розподілення електроенергії, газу та води (рис.2.3)

Рис. 2.3 Динаміка індексів промислової продукції Карпатського регіону за основними видами діяльності, у відсотках до попереднього року

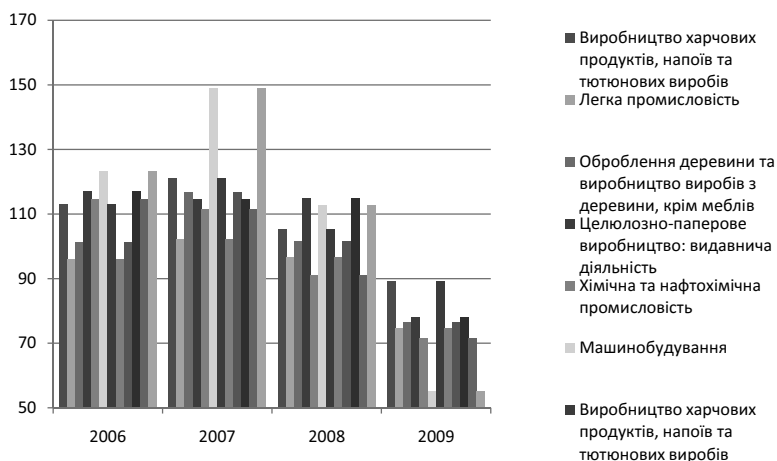
⁴⁹ Регіони України. 2010. Частина 2 .С.185–189.

Таблиця 2.1
Динаміка індексів промислової продукції за основними видами промислової діяльності
(у відсотках до попереднього року)

	Роки	Добувня про- мисловість	Переробна промис- ловість	Виробництво харчових продук- тів, напоїв та тю- юнових виробів	Легка промис- ловість	Оброблення деревини та виробництво виробів з деревини, крім меблів	Целюлозно- паперове вироб- ництво: видав- нича діяльність	Хімічна та нафтохіміч- на промис- ловість	Машинно- будування	Виробництво та розподілен- ня електроен- ергії, газу та води
Україна	2006	105,8	106,3	110,0	98,1	113,9	110,3	103,2	111,8	106,7
	2007	102,6	109,9	107,5	97,4	112,4	111,6	108,4	119,0	102,3
	2008	95,7	94,0	97,9	89,4	97,6	100,1	91,4	100,3	98,2
	2009	89,4	73,5	94,0	74,2	75,4	81,3	77,0	55,1	88,9
Закар- патська	2006	98,0	127,9	108,4	97,4	109,8	128,7	118,6	154,1	117,3
	2007	87,1	121,3	109,7	95,1	111,2	96,5	109,7	136,2	104,1
	2008	96,8	102,6	96,5	85,4	90,9	105,4	109,8	107,2	105,8
	2009	77,8	48,7	81,7	82,3	70,3	85,4	76,1	31,6	83,0
Львівська	2006	100,3	87,8	121,1	104,6	107,9	103,2	113,1	118,2	105,6
	2007	97,9	95,6	129,4	117,1	137,0	136,3	94,5	168,2	97,2
	2008	99,2	73,0	131,9	87,8	108,3	110,1	46,4	135,4	97,6
	2009	85,0	72,7	94,8	66,1	84,5	83,4	37,4	43,6	82,0
Львівська	2006	105,5	109,3	106,4	98,9	100,5	111,8	109,5	117,2	99,5
	2007	111,6	113,6	111,3	110,1	111,4	111,4	113,4	143,0	101,5
	2008	96,7	100,7	106,4	102,3	105,6	104,1	105,2	91,3	107,5
	2009	87,3	77,2	100,1	79,5	70,0	81,0	83,3	64,6	88,0
Черні- вецька	2006	101,0	107,5	116,4	83,0	87,1	124,3	116,8	102,7	109,8
	2007	145,8	122,5	134,1	87,0	107,5	114,0	128,3	148,2	103,0
	2008	74,4	103,6	86,9	111,4	101,6	140,2	106,2	117,0	113,9
	2009	62,2	72,5	79,7	70,7	81,4	62,1	88,6	80,9	81,3
Карпат- ський ре- гіон	2006	101,2	108,1	113,1	96,0	101,3	117,0	114,5	123,1	108,1
	2007	110,6	113,3	121,1	102,3	116,8	114,6	111,5	148,9	101,5
	2008	91,8	95,0	105,4	96,7	101,6	115,0	91,1	112,7	106,2
	2009	78,1	67,8	89,1	74,7	76,6	78,0	71,4	55,2	83,6

* Джерело: розраховано автором за Статистичним збірником «Регіони України», 2010. Частина II. С.190–195.

Як видно із рис. 2.3. та даних таблиці 2.1, найбільшого скорочення зазнала переробна промисловість, що зумовлено як зниженням оборотних коштів підприємств, так і подорожчанням енергоносіїв, що відобразилося на собівартості продукції, а також на зниженні купівельної спроможності населення й відтак рівня споживання товарів на зовнішньому і внутрішньому ринках (рис. 2.4)

*Рис. 2.4. Динаміка видів обробної промисловості
Карпатського регіону, у відсотках до попереднього року*

Безпрецедентного скорочення зазнало машинобудування, темпи зростання якого скоротилися з 2007 по 2009 рр. у три рази. А як відомо, саме машинобудування є наукоємним та інноваційноємним видом діяльності. Зазначимо, що незважаючи на низьку питому частку інноваційно активних промислових підприємств Карпатського регіону, саме вони спроможні модернізувати сучасну структуру промисловості та перевести її на нові технологічні уклади.

На нашу думку, активізація промислово-інноваційної діяльності повинна відбуватися на основі моніторингу стану інноваційного й промислового розвитку економіки регіону, прогнозування тенденцій розвитку технологій, оцінки ринку інновацій та збільшенням інвестиційних коштів у тому числі й венчурного інвестування.

На відміну від більшості країн світу, вітчизняним законодавством не передбачено стимулювання залучення у інноваційну сферу

позабюджетних коштів, не стимулюються витрати промисловості на наукові дослідження і розробки, а також інвестиції в інноваційну сферу з боку банків та інших інвесторів, які активно застосовують венчурний капітал.

Зазначимо, що здійснений аналіз засвідчує про необхідність переходу до вищих технологічних укладів, що неможливе без активізації інноваційної діяльності, залучення інвестицій та модернізацію промисловості, підготовки суспільства до необхідності впровадження інновацій та заохочення діяльності інноваторів, винахідників тощо.

Тому, з метою концентрації ресурсів та нарощування рівня інноваційного потенціалу промисловості вважаємо за доцільне в умовах кризи переглянути пріоритетні напрями кожної області макрорегіону, зосередитися на тих проривних напрямках, які мають стратегічне значення та конкурентні переваги, спроможні забезпечити лідерство Карпатського макрорегіону в певному сегменті внутрішнього та зарубіжного ринків інновацій.

Низький рівень інноваційного потенціалу передбачає відповідний вибір стратегій інноваційного розвитку, які вони можуть використовувати. Із виділених вченими стратегій розвитку для інноваційної діяльності Карпатського регіону найбільш оптимальною є: стратегія внутрішньогалузевої диверсифікації, яка використовується за умов низького попиту на інноваційну продукцію.⁵⁰

Дослідження рівня економічного розвитку виробництва та динаміки технологічних зрушень у структурі промислового комплексу регіонів України виявили, що лідерами виступають лише ті регіони, де поєднані промисловість з науково-технологічною сферою (м. Київ, Харківська, Дніпропетровська, Львівська, Донецька та Одеська області), вони є найбільш інвестиційно-привабливими та конкурентоспроможними⁵¹. Однак, в умовах кризи саме старопромислові райони Донецької, Дніпропетровської та Харківської галузей виявилися дуже вразливими. Відомо, що першими зазнали значних збитків підприємства металургійної, будівельної та нафтохімічної галузей через несприятливу ринкову кон'юнктуру на зовнішніх ринках та слабку орієнтацію на внутрішній ринок, а також внаслідок скорочення споживчого попиту на продукцію.

⁵⁰ Українець А.І., Кулініч Т.В. Механізм адаптації та інноваційного розвитку машинобудівних підприємств http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/108.pdf

⁵¹ Федулова Л. Оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів <http://www.niss.gov.ua/monitor/oktober08/18.htm>

В умовах сучасної фінансової кризи, інноваційна діяльність повинна сприяти інтенсивному розвитку промисловості за рахунок технологічної модернізації, а відтак і випуску конкурентоспроможної продукції, що в результаті призведе до активізації процесів реструктуризації. Важливо оцінити технологічну структуру промисловості та інноваційну діяльність за видами промислової діяльності, щоб мати змогу пояснити існуючий стан розвитку промисловості регіону та намітити проривні точки поступу з метою стимулювання й підтримки пріоритетних видів діяльності, надання їм першочергової державної підтримки.

Оцінка розбіжностей, що існують між рівнями економічного розвитку виробництва у структурі регіонального промислово-інноваційного комплексу, дала змогу згрупувати позиції видів економічної діяльності за технологічними укладами (табл. 2.2).

Як бачимо із наведеної таблиці технологічна структура Львівської області є доволі прогресивною та диверсифікованою, що дає підстави розглядати її як локомотив соціально-економічного зростання для всього Карпатського регіону.

Сприятиме активізації інноваційної діяльності в регіоні створення у Львові одного з десяти національних інноваційних кластерів, що визначені згідно зі стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності: «Біотехнології»⁵²

Дані таблиці не показують детального розташування інших областей Карпатського регіону та не розкривають потенційні можливості розвитку інноваційної діяльності в них. На жаль, вітчизняний статистичний облік не надає детальної інформації щодо технологічної структури промисловості, а також не веде спостереження за інноваціями в сфері послуг та сільському господарстві. Крім того, існує невизначеність із визначенням та критеріями оцінки високих технологій.

На нашу думку, тільки виведення високих технологій у групу інноваційних пріоритетів дасть змогу новим технологіям отримати належний розвиток, державну підтримку, а також високу готовність суспільства до впровадження інновацій. Однак, існуюча низька частка підприємств високих технологічних укладів (5 і 6-го) і домінування низькотехнологічних укладів, які щедро підкріплені інвестиційними внесками лобіюються інтересами представників великого регіонального бізнесу потребують узгоджених дій бізнесу, влади, громадськості.

⁵² Визначено порядок створення та функціонування національних інноваційних кластерів <http://www.in.gov.ua/index.php?get=news&id=1889&page=2>

Таблиця 2.2

**Технологічна структура видів промислової діяльності
регіонів України⁵³**

Техно- логічний уклад	Характеристика	Питома вага у структурі виробництва	Основні представники
III	Низькотехнологічні галузі промисловості: виробництво та переробка	49-53 %	Донецька, Луганська, Полтавська, Запорізька, Львівська
IV	Середньо-низькотехнологічні галузі промисловості: гумові й пластмасові вироби, інші неметалічні мінеральні продукти, суднобудування, базові метали, машинобудування (без виробництва електричного та електронного устаткування)	40 %	Майже всі області (крім Житомирської, Закарпатської, Івано-Франківської, Херсонської, Чернівецької, Чернігівської)
V	Середньо-високотехнологічні галузі промисловості: виробництво електричного та електронного устаткування, машинобудування, фармацевтична	6-8 %	Київська, Харківська, Львівська
VI	Високотехнологічні галузі промисловості: біотехнології, системи штучного інтелекту, глобальні інформаційні мережі та інтегровані високошвидкісні транспортні системи	1-3 %	Київська, Харківська, Львівська

* Джерело: Федулова Л. Оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів <http://www.niss.gov.ua/monitor/oktober08/18.htm>

Як стверджують експерти, під час економічної кризи першочерговими є такі економічні пріоритети: збереження виробничого потенціалу, підвищення продуктивності праці та ефективності використання ресурсів регіонів, створення нових робочих місць, розбудова інфраструктури. Серед загальних завдань, можна виділити: створення й утвердження єдиного економічного простору і забезпечення

⁵³ Там само

економічних, соціальних, правових і організаційних основ державності; відносно вирівнювання умов соціально-економічного розвитку регіонів; пріоритетний розвиток регіонів, що мають стратегічне значення для держави; максимальне використання природних, в тому числі ресурсних особливостей регіонів; попередження забруднення навколишнього природного середовища, екологізація природокористування тощо⁵⁴

У структурі Карпатського регіону домінують підприємства харчової промисловості, машинобудування, легка промисловість (а саме текстильне виробництво, що розвивається в основному на давальницькій сировині та нових іноземних технологіях), а також хімічна та нафтохімічна промисловість. Особливістю цих видів діяльності є те, що всі вони, окрім окремих видів машинобудування належать до третього технологічного укладу, що на жаль, не сприяє технологічному прориву та виходу на новий якісно інший рівень. До цього ще додамо недосконалість статистичного супроводу, що знижує ефективність обліку і представлення видів діяльності, що належать до вищих технологічних укладів.

Така ситуація не сприяє переходу до нової структури промисловості, а призводить до консервації та ще більшому технологічному розриву між регіонами та сусідніми країнами (Угорщиною, Словаччиною, Польщею, Румунією).

Навіть такі високі показники для інноваційної діяльності видової структури Карпатського регіону не йдуть у порівняння із частками інноваційно активних видів промислової діяльності загальноукраїнського масштабу, а тим більше зарубіжних країн. Так, питома вага наукоємної продукції України на світовому ринку: в загальному обсязі реалізованої промислової продукції тільки 6,5 % мають ознаки інноваційності, в той час як в ЄС цей показник перевищує 60%. Приріст ВВП за рахунок впровадження технологічних нововведень складає в Україні менше 1%, тоді як в країнах з розвинутою ринковою економікою – від 60 до 90%⁵⁵.

---

⁵⁴ Шаломов В.А. Науковий фундамент регіональної політики / В.А. Шаломов, І.В. Заблудська, А.В. Медяник // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ: ПДАБтаА, – 2009.

⁵⁵ Бунтовский С.Ю. К вопросу о создании условий развития инновационной деятельности // Напрями і моделі трансформації інноваційної діяльності у контексті міжнародної інтеграції: Тези доп. і повідом. Міжнар. Наук.-практ. Конф. (Донецьк, 18–19 жовтня 2007 р.) / НАН України. Ін-т економіки промсті; Редкол.: О.І. Амоша (відп.ред.) та ін. – Донецьк, 2007. – С.47.

Знову ж таки приналежність зазначених видів до низьких технологічних укладів не сприяє переходу до нової технологічної структури, уповільнює темпи економічного зростання та продуктивності праці, оскільки інноваційна діяльність в межах традиційних видах економічної діяльності є низько ефективною або такою, що не призводить до суттєвих якісних, тобто проривних змін у технологіях.

Кореляція між промисловою та інноваційно-інвестиційною діяльністю є прямою. Серед інноваційних пріоритетів визначальне значення для Карпатського регіону має запровадження енерго-, ресурсозберігаючих технологій як однієї із базових передумов підвищення конкурентоспроможності регіональної економіки. Запровадження інформаційних, комунікаційних технологій дозволить підняти рівень управління, сприяти посиленню інноваційної активності, поліпшити позиціонування інвестиційних можливостей промисловості тощо.

З метою стимулювання регіональної промислово-інноваційної діяльності та концентрації ресурсів на пріоритетних напрямках інноваційної діяльності органам регіональної влади необхідно:

- 1) активізувати державне сприяння розвитку інноваційної діяльності через удосконалення існуючої системи законодавчих актів, що регулюють інноваційну діяльність та удосконалити систему захисту прав інтелектуальної власності;
- 2) створити надійну державну фінансову підтримку розвитку інноваційного процесу, розробити ефективний організаційно-економічний механізм управління інноваціями і стимулювання інноваційної активності підприємств та творчої активності працівників;
- 3) стимулювати залучення інвестиційних коштів і розвиток промисловості, сприяти її модернізації та активізації малого й середнього бізнесу у цьому секторі;
- 4) удосконалити регіональну інноваційну політику шляхом перегляду та визначення стратегічних галузевих пріоритетів інноваційної діяльності через організацію дослідження технологічного та інноваційного прогнозування: регіонального розвитку – Форсайту. Технологічний регіональний Форсайт дозволяє розробити реальну стратегію і тактику розвитку регіону. З його допомогою можна виробити ефективну інноваційну політику, оптимізувати інфраструктуру і стимулювати трансформацію традиційної економіки в економіку знань. Правильна стратегія припускає обмежений вибір інноваційних пріоритетів, що

стимулюють інноваційну активність нанайбільш перспективних напрямках та забезпечать диверсифікованість економіки та її стійке зростання⁵⁶;

- 5) провести регіональний технологічний Форсайт із залученням експертів, ділових кіл та органів влади з метою визначення перспективних технологічних напрямів розвитку інноваційної діяльності та диверсифікації промисловості на нових пріоритетах;
- 6) розробити ефективні механізми стимулювання попиту та пропозиції на інноваційну продукцію, сприяти формуванню ринку інновацій, а також створення інноваційного середовища регіону, яке б стимулювало розвиток нових ідей, сприяло поширенню нових знань, технологій, призводило до формування нових видів економічної діяльності;
- 7) сприяти забезпеченню інноваційної та промислової сфери регіону висококваліфікованими кадрами, стимулювати діяльність інноваторів та креативних особистостей, гарантувати їм правом інтелектуальної власності;
- 8) забезпечити залучення ефективних інвестицій у інноваційну діяльність, скерування їх у галузі вищих технологічних укладів з метою структурної перебудови економіки шляхом перерозподілу ресурсів із застарілих і традиційних виробництв у нові види економічної діяльності, що здатні забезпечити багаторазове підвищення продуктивності праці, ресурсозбереження та конкурентоспроможності;
- 9) забезпечити концентрацію фінансових ресурсів на пріоритетних напрямках інноваційного розвитку, створити певні організаційно-правові умови для інноваційного підприємництва та нових форм інноваційної діяльності;
- 10) сприяти впровадженню нових просторових форм інновацій для покращання якості інноваційного середовища регіону;
- 11) активізувати залучення інновацій в управління науково-технічною та інноваційною діяльністю на всіх рівнях управління.

Специфіка соціально-економічного потенціалу Карпатського регіону визначає пріоритетними напрямками економічного розвитку аграрно-промисловий комплекс; транзитні перевезення, транспортування нафти, газу, електроенергії, послуги у сфері зв'язку і телекомунікацій.

---

⁵⁶ Федулова Л.І. Новітні підходи до формування стратегії розвитку регіонів: методологія «Форсайт» www.nbuv.gov.ua/portal

Розгалужений рекреаційно-туристичний комплекс Українських Карпат при удосконаленні його інфраструктури спроможний приносити суттєві доходи. Такі «локомотиви зростання» здатні забезпечити перерозподіл ресурсів і засобів у напрямі структурних інноваційних зрушень і дати поштовх усій господарській системі⁵⁷.

Для активізації інноваційного розвитку слід забезпечити максимальне сприяння органів регіональної та державної влади реалізації цілей, що спрямовані на піднесення інноваційного розвитку кожного з регіонів, що входять до складу Карпатського регіону, а також врахувати ці особливості при здійсненні узгодженої регіональної політики.

На нашу думку, варто об'єднати інноваційні ініціативи Карпатського макрорегіону з метою розбудови ефективної інноваційної інфраструктури та реалізації інноваційних проектів, які повинні бути зосереджені у пріоритетних напрямках інноваційного розвитку.

Органам регіональної влади слід визначити два напрями побудови та реалізації організаційно-економічного механізму реалізації політики активізації промислово-інноваційного розвитку регіону: 1) розробка заходів організаційного характеру стимулювання інноваційної діяльності в регіонах; 2) формування інновацій в самій системі регулювання та управління інноваційною сферою. Особливу увагу слід зосередити на розробці організаційно-економічного механізму стимулювання попиту та пропозиції на інноваційні продукти

Узагальнюючи дослідження провідних вчених, існуюче законодавче забезпечення з інноваційної діяльності (зокрема Закон України «Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні», а також зміни до інших законодавчих актів, які регулюють та визначають правові рамки стимулювання інноваційної діяльності), регіональні ініціативи підприємництва, власні розробки, пропонуємо такі пріоритетні напрями інноваційної діяльності для Карпатського регіону, які здатні активізувати інноваційну діяльність та сприяти формуванню перспективної ефективної галузевої структури промисловості регіону та підвищити її конкурентоспроможність:

Органам регіональної влади слід сприяти формуванню нових напрямів інноваційної діяльності та появу нових центрів інноваційної діяльності: у Львові – потужного ІТ-кластеру, в Чопі – на базі СЕЗ – створення логістичного центру та технологічного парку у рамках СЕЗ та ТПР тощо.

---

⁵⁷ Що таке український прорив. План дій на завтра очима голови УСПП <http://www.umoloda.kiev.ua/number/339/159/12268/>.

З метою активізації та стимулювання інноваційної діяльності Карпатського регіону як потужного чинника трансформації та модернізації промисловості вважаємо за доцільне активно заохочувати інноваційні підприємства до міжнародного науково-технічного та інноваційного співробітництва. Регіональна інноваційна політика повинна стати найважливішим фактором виведення економіки із кризи та забезпечення її динамічного зростання.

Окрім того, для покращання розвитку промисловості Карпатського регіону слід сприяти координації політичних та економічних рішень регіональної влади, пов'язаних із перспективами розвитку території і з реалізацією потужних виробничих й інфраструктурних проєктів, які набувають актуальності у зв'язку із проведенням в Україні ЄВРО 2012.

2.2. АКТИВІЗАЦІЯ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ СТЯГУВАННЯ В ПЕРІОД ТРАНСФОРМАЦІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ДОШКІЛЬНОЇ І ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Трансформація територіальної організації дошкільної і шкільної освіти є перманентною і визначається дією низки найрізноманітніших факторів. Вона може завершуватися або збільшенням елементів територіальної організації – шкіл, дитячих дошкільних установ, або їх зменшенням в залежності від демографічних процесів. Адже потреба в таких установах визначається кількістю дітей. Це означає, що процеси, які завершуються трансформацією територіальної організації дошкільної і шкільної освіти є антропономними, тобто такими, які є прямо пропорційно залежними від кількості дітей і їх частки в структурі населення. Якщо кількість елементів територіальної організації – шкіл, дитячих дошкільних установ, – збільшується і при цьому поширюються їх локалізаційні позиції в просторі, то ми маємо справу з дифузією освітніх процесів, якщо ж зменшується із згортанням кількості позицій дислокації, то очевидними є процеси стягування. Нагадаємо, що дифузія – це поширення об'єктів явищ процесів від ядер до периферії в просторі регіону, а стягування – зворотний процес.

Оскільки, в наш час відбувається депопуляція населення, зменшення народжуваності, зростання смертності та висока міграційна

активність, то це не може не позначитися на формуванні кількості та протіканні процесів функціонування загальноосвітніх і дитячих дошкільних закладів. Зазначені процеси негативно впливають на територіальну організацію загальноосвітніх навчальних закладів: зменшується кількість учнів, наповнюваність класів, відповідно зростає кількість мало комплектних навчальних закладів (до мало комплектних навчальних закладів відносять ЗНЗ, де у класі навчається менше 5 дітей) особливо у сільській місцевості, які поступово закриваються, що зумовлено високою вартістю їх утримання. Отже, відбуваються процеси стягування всередині мережі загальноосвітніх і дитячих дошкільних закладів регіону.

Закриттям мало комплектних закладів вирішується проблема їх утримання, але одночасно створюється нова, ще суттєвіша і гостріша проблема – порушення законного права населення щодо забезпечення доступу до загальної освіти для населення регіону. Проблема близькості навчального закладу до місця проживання учнів найбільш актуальна для учнів сільської місцевості, оскільки зазвичай вони проживають за межею пішохідної доступності. Зважаючи на можливість закриття мало комплектних шкіл сільської місцевості необхідно комплексно проаналізувати доцільність таких заходів, оскільки школа у сільській місцевості є не лише навчальним закладом, а своєрідним соціально-культурним центром, який створює можливості для гармонійного розвитку поселення.

На прикладі Львівської області, можна чітко простежити маргіналізаційні процеси, що впливають на просторовий розвиток мережі навчальних закладів. Населення сільських регіонів сьогодні є особливо незахищене в економічному та соціальному плані, що безпосередньо відбивається на тенденціях його демографічного розвитку. Депопуляційні процеси сільської місцевості збільшують кількість малокомплектних шкіл (у 2008 р. в області функціонував 1231 загальноосвітній навчальний заклад в яких у перших класах навчалось до 6 учнів, із них 27 навчальних закладів І-го ступеня у яких навчалось від 1 до 4 учнів). Усі навчальні заклади із над малою комплектацією економічно не вигідно утримувати, якість освітнього процесу не забезпечується на належному рівні, а відповідно усі вони найближчим часом будуть закриті. Більшість батьків у сільській місцевості фінансово не спроможні підтримувати або утримувати навчальні заклади, тому суттєво повпливати на процес скорочення мережі не зможуть.

Все ж таки необхідно сприяти збереженню навчальних закладів, які виступають важливим стимулом соціально-економічного та демографічного розвитку поселення. У випадку, якщо школа ліквідується її приміщення необхідно переобладнати для роботи з громадою, з можливістю в перспективі відновити навчальний процес (за стабілізації демографічної ситуації населеного пункту).

Одночасно із закриттям навчальних закладів у сільській місцевості у містах обласного та державного значення виникають навчальні заклади приватної форми власності (садочки, школи раннього розвитку, гімназії, ліцеї) які відвідують діти із заможних родин. Ці установи покликані задовольняти попит на послуги, які звичайні навчальні заклади не можуть надати або надають не в повному обсязі (заняття музикою, танцями, вивчення іноземних мов, кількаразове харчування, невелика наповнюваність груп чи класів, індивідуальний підхід до дитини), за ці послуги батьки готові платити немалі кошти (від 400 грн. в місяць верхню межу важче визначити оскільки вона також залежить від кількості додаткових занять, гуртків, репетиторів за які готові платити батьки у навчальному закладі).

Отже, як бачимо спостерігаються чіткі маргіналізаційні тенденції в освітніх можливостях населення, які формуються за економічною ознакою – сільські жителі, які не можуть забезпечити своїм дітям повноцінної початкової освіти (про дошкільну ми тут не згадуємо, оскільки в малих селах дошкільні установи не функціонують, а можливість довозити дитину у найближчий садок за кілька кілометрів чи десятків кілометрів мають одиниці) за місцем проживання та заможні жителі міст, для яких рівень державного дошкільного чи загальноосвітнього закладу є недостатнім, маючи фінансові можливості вони готові інвестувати у освіту своїх дітей немалі кошти. Такий фінансовий розподіл створює суттєвий вплив на територіальний розвиток, розташування та реорганізацію навчальних закладів, стає визначальним фактором для появи закладів інноваційного типу.

Внаслідок трансформації територіально-структурних процесів в освіті (табл.2.3), що мала місце у 1990-х рр., відбулася передача закладів освітньої мережі (особливо дошкільної) для використання іншими сферами економіки (переважно приватним бізнесом). В результаті цього сьогодні спостерігаються територіальні диспропорції у розташуванні дошкільних закладів в регіоні, що створює певну напруженість серед населення.

Таблиця 2.3

Трансформація територіально-структурних процесів в освіті

Характеристика джерел розгортання територіально-структурних процесів	Наслідки
Закриття навчальних закладів у поселеннях з несприятливою демографічною та економічною ситуацією.	Втрата освітнього закладу з часом сприяє зникненню самого поселення; втрата робочих місць; зниження можливостей розвитку людського ресурсу.
Закриття дошкільних установ у 1990-х рр.	Дефіцит місць у ДНЗ; втрата кваліфікованих трудових ресурсів; зниження можливостей рівного доступу до послуг дошкільної освіти; підвищення рівня корупційності; підвищення рівня напруженості у суспільстві.
Передача будівель ДНЗ у приватну власність та оренду.	Облаштування ДНЗ у пристосованих приміщеннях (на перших поверхах житлових будинків, у приватних квартирах); передача приміщень державних ДНЗ для облаштування садочків приватної власності; зниження доступності дошкільної освіти.
Відкриття приватних навчальних закладів, закладів інноваційного типу із ширшим набором послуг.	Поява ширшого спектру освітніх послуг; створення нових робочих місць; поява відносин конкуренції у сфері освіти; доступність обмеженій частині населення з високим рівнем доходів; посилення соціального розриву між бідними та заможними верствами населення; нівелювання фактору пішохідної доступності.

Наслідком деформації територіально-структурних процесів освітньої мережі у 1990-х та виникнення незадоволеного попиту сьогодні, став процес соціогетеротопії. Дошкільні навчальні заклади почали організовуватися у приміщеннях не пристосованих для довготривалого перебування дітей (на перших поверхах житлових будинків, у приватних помешканнях, біля автодоріг з інтенсивним рухом), які не відповідають вимогам до установ подібного типу викладених у Законі України «Про дошкільну освіту», Законі України «Про освіту» та ДБН В.2.2-4-97 Будинки та споруди дитячих дошкільних закладів. Такі

заклади не спроможні забезпечити здоровий розвиток дитини, оскільки немає фізичної можливості виконувати усі санітарно-гігієнічні вимоги.

Процес соціогетеротопії сприяє нашаруванню та розшаруванню функцій, що виконують навчальні заклади у суспільстві:

- а) ринкова система відносин та постійне недофінансування освітніх закладів змушує їх керівників шукати шляхи покращення фінансового становища, здаючи приміщення навчальних закладах, під певні комерційні цілі, а отримані від оренди кошти використовують для удосконалення матеріально-технічного забезпечення закладу;
- б) при облаштуванні навчальних закладів у житлових будинках відбувається накладання освітньої функції на житлову;
- в) виникнення навчальних закладів приватної власності та інноваційного спрямування відсуває на другий план пішохідну доступність установи, оскільки високий рівень мобільності міського населення дозволяє долати великі відстані з малою затратою часу, а на перший план виноситься можливість надання специфічних та якісних освітніх послуг;
- г) зникнення освітніх закладів у невеликих поселеннях в перспективі спричиняє і зникнення самих поселень.

Згідно закону України «Про загальну середню освіту» держава зобов'язана забезпечити права громадян на доступність і безоплатність здобуття повної загальної середньої освіти у державних і комунальних навчальних закладах⁵⁸. Це право громадян забезпечується відповідністю розміщення об'єктів мережі загальноосвітніх навчальних закладів розселенню населення. Однак, за останні десятиліття Україна стикнулася з низкою проблем, які потребують застосування нових підходів у сфері оптимізації територіальної організації загальноосвітніх навчальних закладів. Ці проблеми вимагають уваги не тільки науковців, але й управлінців, від яких залежить оптимізація розміщення об'єктів мережі загальноосвітніх шкіл і дитячих дошкільних закладів.

Дослідженням проблем оптимізації мережі загальноосвітніх навчальних закладів займалися Панкевич А., Пастовенський О.В., Курець В.С., Куценко В.І., Байназаров А.М. та ін. Проте на сьогодні залишається не висвітленим питання, що буде економічно доцільніше закриття мало комплектних шкіл та організація підвезення учнів до опорних навчальних закладів чи збереження існуючої мережі навчальних закладів, як запоруки розвитку поселення на середньострокову

⁵⁸ Закон України «Про загальну середню освіту». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

перспективу. Отже, важливо обґрунтувати рішення, які процеси слід підтримувати. Що доцільніше: гальмувати процеси стягнення, зберегти існуючий стан чи активізувати дифузію загальноосвітніх навчальних закладів і дитячих дошкільних установ відповідно до розселення населення.

Сказане засвідчує, що необхідно проаналізувати переваги та недоліки варіантів удосконалення територіальної організації загальноосвітніх навчальних закладів: закриття ЗНЗ та організація підвезення дітей до установ, або ж збереження існуючої мережі навчальних закладів.

Основною умовою якісної освіти на селі є доступна освіта для дітей шкільного віку, яку здатна забезпечити оптимальна територіальна організація загальноосвітніх навчальних закладів. Оптимальна територіальна організація загальноосвітніх закладів – це наявність діючої мережі навчальних закладів в межах пішохідної доступності учнів, які забезпечені висококваліфікованим педагогічним персоналом та нормативними рівнями матеріально-технічного забезпечення. У випадку, якщо учень проживає за межею пішохідної доступності (становить 3 км.), держава зобов'язана забезпечити його підвезення до найближчого навчального закладу, де є можливість здобувати якісну середню освіту. У випадку, якщо батьки самостійно доставляють дитину до навчального закладу, доцільно компенсувати витрати, які повинна була взяти на себе держава. Система компенсації витрат працює у Польщі, у випадку, коли батьки самі довозять дитину до школи, власті гміни компенсують кошти витрачені на проїзд дитини⁵⁹. Однак, найпершою умовою якісної освіти на селі залишається оптимізація територіальної організації загальноосвітніх навчальних закладів, яка полягає у створенні нових та збереженні існуючих шкіл, які здатні створити умови для здобуття повноцінної освіти дітям шкільного віку. З метою збереження існуючої мережі навчальних закладів, зменшення кількості шкіл, які підлягають закриттю та частковим розв'язанням проблем, пов'язаних із функціонуванням мало комплектних навчальних закладів Верховною Радою України було накладено мораторій на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості⁶⁰, водночас пропонувалося зменшити мінімальну наповнюваність класів до трьох учнів, що дозволило б зберегти значну кількість за-

⁵⁹ Дошкільна і шкільна освіта Польщі [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.migrant.info.pl/pl/edu_ua/przedszkole_i_szkola_ua.

⁶⁰ Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості» від 19 грудня 2008 р. № 778–VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/.

кладів у сільській місцевості. Сьогодні, у зв'язку із постійним збільшенням кількості мало комплектних закладів, владою пропонується оптимізувати їх мережу шляхом закриття. У Львівській області у 2008 р. функціонувало 27 шкіл І ступеня у яких навчалось до 5 учнів та ще 72 заклади які відвідувало від 6 до 10 учнів, тобто усі ці школи є малокомплектними.

Потреба оптимізації територіальної організації навчальних закладів набуває актуальності зважаючи на постійне скорочення контингенту учнів, яке суттєво впливає не лише на комплектність шкіл, але й на вартість утримання мало комплектних навчальних закладів.

У Львівській області нараховувалося 156 ЗНЗ (загальноосвітній навчальний заклад) І–ІІ ступеня з малою наповнюваністю в яких навчався 6661 учень та 175 ЗНЗ І ступеня в яких навчалось 1606 учнів (у 2008/09 н. р.).

Окрім того, у 219 школах області діти навчаються за індивідуальною формою навчання, оскільки у цих школах неможливо організувати навчання за класною системою. Не зараховано жодного учня у перший клас в 63 школах, у 117 школах в перших класах навчається по 1–2 учні. У 34 школах навчається до п'яти учнів, у 78 школах навчається від 6 до 10 учнів⁶¹.

Сьогодні надзвичайно важливо економічно обґрунтувати два варіанти розвитку подій, перший – із збереженням діючих навчальних закладів, як останнього осередку функціонуючої соціальної інфраструктури села; другий – закриття навчальних закладів та організація підвезення до опорних шкіл, при яких, за потреби, необхідно організовувати пришкільні інтернати для учнів середньої та старшої школи. Вибір вірного варіанту оптимізації територіальної організації надзвичайно важливий, оскільки рівень освіченості населення та можливості для здобуття якісної середньої освіти визначають перспективи соціально-економічного розвитку регіону у середньо- та довгостроковому періоді.

Окрім того, проблема функціонування малих шкіл не нова і з нею стикалися також і інші європейські держави. Наприклад у Польщі процес виникнення малих шкіл теж викликає неоднозначне ставлення громадськості. Прихильники вказують на те, що в малих школах зацікавлені насамперед батьки, які відстоюють право дітей на доступну та безпечну школу. Натомість критики вказують на часті конфлікти між батьками,

⁶¹ Одна з болючих проблем освіти Львівщини – школи з малою кількістю учнів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/06/03/231347>.

вчителями та місцевою громадою, обмеженість широких контактів із ровесниками та доступу до більш матеріально забезпечених шкіл⁶².

Варіант 1. Збереження існуючої територіальної організації навчальних закладів. Мало комплектні школи вимагають на утримання у 2–2,5 рази вищих фінансових затрат, які різняться у кожному адміністративному районі області і з економічної сторони їх утримання абсолютно недоцільне. Найдорожче обходилося утримання ЗНЗ I ступеня, наприклад у Старосамбірському районі на одного учня витрачали 9000 грн. в рік, Золочівському – 8561 грн. учня/рік (у 2009 р.), а подекуди вартість утримання одного учня була більшою у два рази порівняно із ЗНЗ I–III ступеня. Наприклад у Буському районі вартість утримання учня у ЗНЗ I–III становила 2956 грн., у той час як на ЗНЗ I ступеня витрачалося 6385 грн.

За середніми підрахунками у 2009 р. на утримання 331 навчального закладу I та I–II ступеня з малою комплектністю було витрачено більше 54 млн. грн.

Позитивним моментом при збереженні функціонування навчального закладу стає: збереження робочих місць педагогічного та допоміжного персоналу; відсутність необхідності щоденного проїзду в автотранспорті, що негативно позначається на дитячому здоров'ї, особливо в холодну пору року (холодні автобуси спричиняють часті застуди, що переростають в хронічні захворювання⁶³), а відповідно і відсутність витрат на утримання автопарку; збереження навчального закладу як останнього соціокультурного центру поселення.

Негативні сторони: висока вартість утримання малокомплектних шкіл; обмежені можливості для покращення матеріально-технічної бази навчального закладу. У таких школах зазвичай відсутні комп'ютерні класи, немає доступу до мережі Internet, що негативно відбивається на якості освіти та значно звужує можливості для педагогічного розвитку для педагогічних працівників; мала кількість учнів обмежує можливості комунікації для дітей; недостатня кваліфікація педагогів, які змушені викладати суміжні предмети (учитель географії викладає англійську або навпаки), що негативно відображається на якості освіти;

Варіант 2. Закриття шкіл та організація підвезення школярів. На Львівщині діє програма шкільний автобус, яка покликана забезпечити рівний доступ учнів до навчальних закладів та сприяти розширенню

⁶² Василюк А.В. Реформи шкільної освіти у Польщі: історія і сучасність: Монографія. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 340 с., с. 298.

⁶³ Їздити шкільним автобусом холодно [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/news_15412.html

мережі освітніх округів, проте наявна кількість автотранспортних засобів не спроможна забезпечити підвезення до навчальних закладів усіх учнів, які цього потребують.

У 2009 – 2010 н. р. у Львівській області за межею пішохідної доступності проживало 27 890 учнів (10,7%), з них 30,4% учнів добиралися до школи самостійно, для 69,6% – організовано підвезення, з яких лише 43,6% учнів підвозилися шкільними автобусами.

Загалом в області нараховувалося 137 маршрутів шкільних автобусів загальною довжиною 8400 км., на яких працювало 127 автобусів, які щоденно здійснювали 348 рейсів. Зважаючи на недостатню кількість шкільних автобусів кожному з них за день необхідно здійснити декілька рейсів (в середньому 2,7), що сприяє швидшому зносу транспортного засобу та вимагає постійного оновлення автопарку. У 2009 р. потреба в оновленні автопарку становила 36%, до прикладу у Яворівському районі така потреба становила 100%. Для оновлення технопарку у 2009 р. необхідно було додатково закупити 109 шкільних автобусів, для забезпечення 100% підвезення учнів до навчальних закладів області ще 85 автобусів, всього 194, середня вартість яких становить 47,5 млн. грн., ці потреби у повному обсязі задоволені не були.

Удосконалення територіальної організації навчальних закладів шляхом їх закриття потребує конкретних і виважених кроків з боку органів управління, які повинні забезпечуватися відповідним фінансуванням.

За умови оптимізації мережі навчальних закладів шляхом закриття мало комплектних шкіл за межею пішохідної доступності опиняться ще щонайменше 8200 учнів у сільській місцевості, що вимагатиме організації підвезення, додаткової закупівлі автобусів, ремонту та облаштування дорожнього полотна. Першою необхідністю постає закупівля автотранспортних засобів для підвезення учнів.

Необхідно закупити нові і додаткові автобуси із середнього розрахунку 1 автобус на 100 учнів, для 8200 учнів це приблизно 82 автобуси: $82 \cdot 245000$ (вартість школярика А0753) = 20 090 000 грн.

(Школярик А 0753 один з найдешевших транспортних засобів, тому ми зупинили свій вибір саме на ньому). У бюджеті області на 2010 р. за рахунок субвенцій на придбання шкільних автобусів передбачено лише 380 тис. грн. (по 190 тис. грн. на Турківський та Мостиський райони)⁶⁴.

Автобус споживає приблизно 16 л дизпалива на 100 км., вартість 1 л дизпалива (на 31.05.2010 р.) 6,92 грн./л., отже на 100 км. необхідно

⁶⁴ Обласний бюджет Львівської області на 2010 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.oblrada.lviv.ua/programs.php>.

692 грн. (не враховуючи знос, стан доріг та ін. поправочні коефіцієнти, що підвищують розхід палива).

У 2009 р. автобуси за день наїжджали біля 8400 км., тобто витрачали близько 1344 л палива на день на суму 9 300 грн., що в розрахунку на навчальний рік склало 1,767 тис. грн.

Закриття 30% сільських шкіл збільшить загальну протяжність маршруту мінімум на 50%, а отже витрати на пальне зростуть у два рази (до 2 651 тис. грн. при незмінних цінах на пальне).

Стан доріг повинен бути одним із основних факторів, які б визначали можливості для повноцінної реалізації програми «Шкільний автобус». Загальна протяжність автодоріг загального користування на Львівщині становить 8372,7 км., станом на сьогоднішній день на більш ніж 95% доріг пропущено 2–3 нормативних терміни проведення капітального ремонту⁶⁵. Із загальної протяжності автодоріг Львівщини 1039 км становлять дороги державного значення, які перебувають у більш-менш задовільному стані усі інші потребують капітального ремонту, а це біля 7000 км., а середня вартість ремонту одного кілометра дороги коштує біля 500 тис. євро⁶⁶. Як ми знаємо з власного досвіду дороги регіону, особливо у сільській місцевості знаходяться у жахливому стані, що зберігає ймовірність високих рівнів ДТП та травматизму. Оскільки основним об'єктом перевезень у нашому випадку стають діти, то стан доріг повинен стати основним фактором, який визначає можливість здійснення перевезень шкільними автобусами.

Окрім того, потрібно зважати на той факт, що незадовільний стан доріг сприяє швидкому зносу транспортного засобу, спричиняє часті поломки, що може стати перешкодою для відвідування учнями навчальних закладів, оскільки школи зазвичай мають лише один автобус. Перешкодою для здійснення регулярних транспортних перевезень можуть стати також погодні умови (у теплу пору року – сильні дощі, повені, які спричиняють руйнування дорожнього полотна, мостів, зсуви ґрунту; у зимовий період – сильні снігопади та заметілі), які вимагають вжиття додаткових заходів безпеки. Врахування та аналіз усіх вище перерахованих факторів є обов'язковою передумовою при скороченні мережі загальноосвітніх закладів.

⁶⁵ Завійський І. У 2010 році пріоритетом в роботі облавтодору стане підготовка доріг до проведення Євро-2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/economic/82.html?page=1&rubric=15>.

⁶⁶ Скільки коштують наші ями? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://euro2012.ukrinform.ua/analytical/21787/?ID=21787%2F&PAGEN_1=5.

Укрупнення освітніх округів (з радіусом доступності до школи до 70 км.), скорочення мережі навчальних закладів потребує систематичного фінансування, спрямованого не лише на зміцнення матеріально-технічної бази та педагогічного складу навчальних закладів, але й створення відповідного інфраструктурного забезпечення. На жаль, вищезазначені заходи не носять систематичного характеру, рівень фінансування витрат на освіту суттєво не збільшується, що не сприяє удосконаленню територіальної організації мережі навчальних закладів.

Окрім того, згідно державних норм максимальний радіус обслуговування учнів шкіл II–III ступенів не повинен бути більшим 15 км, при транспортному забезпеченні дозволяється розміщення шкіл на відстані транспортної доступності: для учнів шкіл I ступеня – 15 хв. (в один бік), для учнів шкіл II і III ступенів – не більше 30 хв. (в один бік)⁶⁷. Як бачимо, укрупнення освітніх округів вимагатиме не лише ґрунтовно-го фінансового підґрунтя, але й зміни відповідної законодавчої бази.

Альтернативою щоденного перевезення школярів автотранспортом може стати організація пришкільних інтернатів. У випадках коли учні проживають на відстані більшій за максимально допустимі границі транспортного обслуговування, також при транспортній недоступності до навчального закладу в період негоди, необхідно організовувати пришкільні інтернати із розрахунку 10 відсотків місць від загальної місткості закладу⁶⁸. Однак облаштування пришкільних інтернатів є справою досить дорогою, оскільки на утримання дітей в таких закладах повинні виділятися додаткові кошти, діти повинні частково або повністю перейти на державне забезпечення, а перекладати утримання таких інтернатів на плечі самих батьків є справою безальтернативною, оскільки досить незначне число сільських сімей зможе забезпечити перебування дітей у таких закладах, а відповідно ті учні які залишаться поза інтернатом будуть позбавлені можливості відвідувати школу. На сьогодні пришкільні інтернати облаштовані лише у 4 адміністративних районах (Турківському, Сколівському, Рахівському, Буському) та у м. Дрогобичі. Загальна кількість дітей, які у них проживають теж не значна всього 374 учні, що складає 1,3% від кількості учнів області, які проживають за межею пішохідної доступності.

⁶⁷ Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу ДСанПіН 5.5.2.008-01 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2407>.

⁶⁸ Там само.

На нашу думку, доцільно провести соціологічне опитування серед населення (особливо молоді) на предмет сприйняття процесів глибокої реорганізації у територіальній організації закладів освіти, що пропонуються державними органами влади. Результати опитування доцільно врахувати при розробці стратегії розвитку освітнього комплексу Львівської області, для максимального забезпечення освітніх та соціально-культурних потреб жителів регіону.

Отже, позитивними сторонами оптимізації територіальної організації ЗНЗ області шляхом закриття мало комплектних шкіл є: ширші можливості для покращення матеріальної бази опорного навчального закладу (створення мережі комп'ютерних класів, оновлення бібліотечного фонду, спортивних та ігрових майданчиків), що повинно позитивно впливати на педагогічний процес, а відповідно підвищувати якість навчання. Одночасно не слід забувати про незадовільний стан інфраструктурного забезпечення (недостатня кількість автобусів, катастрофічний стан дорожнього полотна, а подекуди йог повна відсутність), що негативно позначається як на якості освіти так і на здоров'ї школярів. Фінансування спрямоване на оновлення інфраструктурного забезпечення, нажаль, здійснюється не в повному обсязі та не має систематичного характеру, тому до скорочення мережі сільських шкіл необхідно підходити досить виважено.

Таким чином, якщо зміна територіальної організації освітніх закладів, що зумовлена економічними та демографічними процесами, й надалі проявлятиметься переважно як закриття та реорганізація навчальних закладів, то це і сучасному етапі розвитку економіки держави та регіонів, і в перспективі може стати суттєвим деструктивно-стримуючим фактором суспільного прогресу.

Забезпечення рівного доступу до якісних освітніх послуг жителів населених пунктів усіх рангів від локального (рівня сільської громади) до рівня обласного центру повинно стати основою удосконалення територіальної організації та просторового розвитку закладів дошкільної та шкільної освіти.

Для створення оптимальних умов просторового розвитку мережі дошкільної та шкільної освіти необхідно:

1. Продовжити роботу з впровадження освітніх округів, які здатні забезпечити населення оптимальним набором освітніх послуг та є одним з найбільш реальних шляхів забезпечення рівного доступу до освіти мешканців сільських територій. Освітні округи сприятимуть формуванню своєрідних освітніх центрів різного

ієрархічного рівня (від низового де функціонує лише початкова школа та садок до вищого, населених пунктів, де функціонуватимуть освітні заклади конкретної спеціалізації з відповідною інфраструктурою).

2. Активізувати формування освітніх центрів, що вимагає належного інфраструктурного оснащення навчальних та допоміжних приміщень, без якого втрачає сенс декларування удосконалення територіальної реорганізації навчальних закладів (третина ЗНЗ розташована у пристосованих приміщеннях, кабінети фізики наявні лише у 7,3% ЗНЗ, кабінети хімії – 7%, кабінети біології – 5,5%).
3. Забезпечити доступ учнів, які проживають за межами пішохідної доступності, за допомогою спеціально організованого шкільного автотранспорту. На сьогодні лише 23,5% учнів підвозяться перевізниками, а 11,4% позбавлені можливості відвідувати навчальні заклади у зв'язку з відсутністю організації їх підвезення.
4. Розвивати мережу навчальних закладів на локальному рівні у сфері дошкільної освіти шляхом впровадження нових форм дошкільної освіти (наприклад, групи короткочасного перебування при загальноосвітніх навчальних закладах, центри розвитку дитини), вивільняти орендовані приміщення і переобладнувати їх для роботи з дітьми.

Одним з можливих варіантів стає організація дошкільного виховання спільними зусиллями громади за участю релігійних установ та громадських організацій (наприклад, при церквах), які практично є у кожній сільській громаді. Безумовно, при цьому необхідна підтримка державних та місцевих органів влади.

На рівні обласного та районних центрів за необхідності стимулювати приватних підприємців для створення приватних дошкільних установ, активну допоміжну функцію у цьому процесі повинні здійснити органи місцевої влади (сприяти пошуку, переобладнанню та оренді приміщень для роботи з дітьми, забезпечувати можливість відвідувати приватні садочки дітьми з малозабезпечених сімей (наприклад, за рахунок зменшення орендної плати).

Оптимізація територіальної організації загальноосвітніх навчальних закладів є процесом клопітким та довготривалим, усі наслідки якого економіка та суспільство відчують у середньостроковому та довгостроковому періоді, тому підходити до нього потрібно надзвичайно обережно та виважено, а усі заходи, які спрямовуються на удосконалення

територіальної організації ЗНЗ повинні носити систематичний та послідовний характер. Перш ніж вживати радикальні заходи (фактичне збільшення чи зменшення мережі навчальних закладів) потрібно скрупульозно оцінити не лише економічну складову, тобто фінансові ресурси, які витрачаються на неперспективні заклади, але і демографічні та соціальні тенденції розвитку регіону. Оскільки, усі ми розуміємо, що в умовах коли важко підтримувати на належному рівні матеріальне забезпечення діючих навчальних закладів, внаслідок постійного недофінансування, утримувати мережу тимчасово або постійно недіючих шкіл, які можна буде знову відкрити при покращенні демографічної ситуації, виглядає безперспективно. Водночас, не потрібно забувати, що запорукою розвитку економіки сьогодні та у найближчому майбутньому є інтелектуальні трудові ресурси, найціннішим інструментом яких є знання, а держава, яка не здатна забезпечити своїм громадян можливості для здобуття базової освіти позбавляє себе можливостей для динамічного росту в умовах економіки знань.

2.3. СЕГРЕГАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В ЖИТЛОВОМУ БУДІВНИЦТВІ ЯК ВИРАЗ МАРГІНАЛІЗАЦІЙНО-ПОЛЯРНИХ РЕГІОНАЛЬНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

У структурі регіональних територіально-структурних процесів неможливо обминути процеси сегрегації нового житлового будівництва, що породжують проблеми, які останнім часом актуалізуються і потребують оцінювання, вироблення ставлення до них громадськості та, принаймні, пом'якшення найгостріших із них. Адже протягом останніх років в Україні будуються різні за низкою кількісних і якісних параметрів житлові райони, що дає змогу виокремити в їх складі квартали, мікрорайони чи навіть цілі житлові райони «соціального житла», «житла для багатих людей» тощо, в яких населення концентрується за певними спільними ознаками. Сегрегація нового житлового будівництва дуже часто породжує соціальну напругу в суспільстві, викликаючи справедливе невдоволення і нарікання окремих верств населення. Важливо виробити певну програму заходів для пом'якшення такої напруги. Зарубіжний досвід свідчить, що, якщо вчасно не відреагувати на проблеми сегрегації нового житлового будівництва, то соціальні наслідки можуть виявитися непередбачуваними. В Ріо-де-Жанейро, наприклад, нині змушені будувати сучасну «Велику китайську стіну» для забезпечення спокою і безпеки населення багатих кварталів міста.

Сказане вище свідчить, що проблеми сегрегації нового житлового будівництва в Україні та пошуки шляхів їх подолання є надзвичайно актуальними і своєчасними. Вважаємо, що вони повинні вивчатися при здійсненні регіональних досліджень та враховуватися у програмно-стратегічній і планово-прогнозній документації будь-якого ієрархічного рівня. Їх врахування має певну специфіку. У різних країнах світу особливості та характер процесів сегрегації нового житлового будівництва не тільки вивчають, але й враховують у новітніх моделях життєдіяльності населення. Як показує огляд наукових публікацій, в Україні цим проблемам приділяється вкрай мало уваги. Для того, щоб виробити підходи до врахування особливостей та специфіки процесів сегрегації нового житлового будівництва у стратегіях житлового будівництва, важливо ґрунтовно їх дослідити.

Дослідження проблем сегрегації нового житлового будівництва є особливо активним, і ведеться у зарубіжних країнах. Сьогодні широко відомими є праці Л. Вакванта, Дж. Форрестера, К. Лінча, П. Мерлена, К. Рікардо та ін.

З-поміж постсоціалістичних країн найбільше уваги проблемам сегрегації нового житлового будівництва приділяється у Польщі, зокрема в роботах вчених Б. Яловецького, В. Луковського, Х. Доманського, П. Салюстовича М. Щепанського та ін.

В Україні проблеми сегрегації нового житлового будівництва вивчаються переважно в царині архітектури та містобудування (В. Нудельман, В. Дубина, Б. Посацький та ін.). Незважаючи на те, що така сегрегація є важливою науковою і практичною економічною проблемою, в сфері економіки вона досліджується недостатньо.

Сегрегація нового житлового будівництва останнім часом істотно зросла в Україні. Нашими дослідженнями встановлено, що сегрегація нового житлового будівництва проявляється двома полярно-маргіналізаційними процесами, які пропонуємо називати процесом «геттоізації» та процесом «оазисизації». Загалом сегрегація нового житлового будівництва характеризується виникненням низки проблем, що особливо загострилися в період фінансово-економічної кризи. Сегрегаційні процеси повинні бути в центрі уваги економістів, архітекторів, соціологів, інших вчених, управлінців та громадськості загалом. Проблеми сегрегації нового житлового будівництва необхідно досліджувати та оцінювати з метою вироблення програми дій на всіх ієрархічних рівнях управління.

Насамперед, зазначимо, що «сегрегація» (новолат. *segregacio* – відділення) у найширшому розумінні тлумачиться, як виділення будь-яких

структурних одиниць, виокремлення певної групи населення за якою-небудь ознакою або ще ширше – неоднорідність об’єкта, процесу, простору, їх фрагментація⁶⁹.

У нашому дослідженні, під «сегрегацією нового житлового будівництва» розумітимемо процес фрагментації міських і сільських населених пунктів внаслідок появи в їх межах нових структурних одиниць в результаті здійснення нового житлового будівництва в окремих районах (на тих чи інших ділянках), що характеризуються низкою кількісних та якісних показників, які дають змогу встановлювати і передбачати рівень якості життя населення, специфічні ознаки його як територіальної соціальної групи й особливі ознаки життєдіяльності в цих районах⁷⁰.

Отже, райони чи ділянки нового житлового будівництва розглядатимемо як результат сегрегації – особливі фрагменти простору міських чи сільських населених пунктів, що являють собою специфічні територіальні фізичні утворення з конкретними природними характеристиками, а також із забудовою, якій притаманні ті чи інші параметри, та населенням із етнічними і соціальними характеристиками, певним рівнем освіти.

Таким чином, нами встановлено, що сегрегація формується двома взаємозалежними маргіналізаційно-полярними процесами. Перший з них глибоко вивчається у зарубіжній літературі і отримав назву «геттоізації». Називатимемо його «житловою геттоізацією». Процес житлової геттоізації є негативно-деструктивним маргіналізаційним територіально-структурним процесом. Другий процес ми назвали «житловою оазисизацією» і цей процес є на певному етапі розвитку суспільства позитивно-формуючим локалізаційні житлові утворення маргіналізаційним територіально-структурним процесом.

Охарактеризуємо спочатку процес геттоізації. Зазначимо, що гетто у середньовічній Європі та у деяких сучасних країнах – райони або квартали міста, відведені для поселення груп людей певної раси, нації, релігії тощо.

---

⁶⁹ Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) [Уклад. і гол. ред. В.Т. Буселс]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

⁷⁰ Воськало В.І. Проблеми сегрегації нового житлового будівництва / Л.Т. Шевчук, В.І. Воськало // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: [зб. наук.-техн. пр.]. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009, вип. 19.8. – С. 188–194; Воськало В.І. Роль сегрегації нового житлового будівництва у формуванні індивідуального та суспільного здоров’я / Л.Т. Шевчук, В.І. Воськало // Здоровий спосіб життя: [зб. наук. ст.] / Ред. доц. Ю.М. Панишко. – Львів, 2008. Вип. 37 – С. 34–38

Етимологія слова «гетто» пов'язана з історією Венеції, оскільки перше гетто виникло на місці, де було металургійне виробництво – завод, близько 1500 року. У тогочасному декреті, обнародованому через Сенат, зазначалося: «Євреї повинні всі разом проживати в кварталі будинків, який ... оточений огорожею... і має двоє воріт, які повинні відкривати вранці...»⁷¹. Єврейський простір став ізольованим переважно через природні умови Венеції як міста з численними каналами. Ізольованість була зумовлена і суспільним поділом внаслідок традиційних ранішніх, полуденних і вечірніх молитов, що сприяло інтеграції мешканців кварталу будинків, натомість послаблювало відчуття єдності з іншими мешканцями міста. Започатковані у Венеції гетто з єврейським населенням виникали в німецьких та італійських містах, елімінуючи конкуренцію в торгівлі і ремісництві (наприклад, у Падуї – у 1543 р., в Римі – у 1556 р.)⁷².

Отже, гетто стало західноєвропейським явищем, вихідною точкою якого була самоізоляція євреїв, зумовлена економічною дискримінацією, яка полягала у забороні для євреїв землеволодіння. Внаслідок цієї заборони у середньовічній Європі євреям дозволялися лише міські заняття, що зумовило загострення конкуренції в міському середовищі. В Польщі євреї селилися в окремих містечках, що будували біля міських стін. Результатом стало виникнення міських територіальних утворень, які складалися як з дворянських, так і з єврейських містечок.

В остаточному результаті виникнення гетто в Західній Європі було вигідним для євреїв, оскільки лише в своїх замкнених територіальних житлових утвореннях вони могли володіти землею, будувати синагоги. Гетто виконувало захисну функцію для євреїв, сприяло розвитку єврейської культури, формуванню специфічного «мікросуспільства». З іншого боку, євреї могли покинути його лише у разі повної відмови від етнічної належності і віри, що може розцінюватися як дискримінаційний факт.

Все це зумовлювало активізацію не тільки просторової, але і суспільної сегрегації. Капіталістичне гетто ХХ ст. відрізнялося за природою від феодального: зникли юридичні фактори їх виникнення, але залишилися економічні та ментальні. Так, гетто асоціювалося з ізоляцією євреїв від іншої частини суспільства, переважно від християн.

Аналогічно жителі Північної Америки пов'язували гетто з мікрорайонами афроамериканців або інших етнічних груп, до яких вони ставилися як до меншовартісних мешканців країни.

⁷¹ Calimani Riccardo. Historia getta weneckiego: Czytelnik / Calimani Riccardo. – Warszawa, 2002. – s. 417

⁷² Domański H. Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych / Domański H. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2002.

У наш час схожі погляди формуються в Європі (напр., у Франції, чи Великобританії) щодо місць поселень різних етнічних груп, активізуючи процеси сегрегації суспільства.

Особливо негативним ставленням до гетто стало внаслідок появи під час Другої світової війни нацистського гетто, що призводило до формування специфічної сегрегації в поселеннях воєнного періоду.

Явище геттоізації вповні проявляється в сучасних поселеннях. Люди часто не розуміють, що проживаючи поряд з обгородженим чи в якийсь інший спосіб відособленим мікрорайоном (наприклад, багатоповерхівка з кодовим замком на входних дверях), насправді межують з гетто.

Беручи до уваги той факт, що гетто – це не тільки обгороджений простір, але відділене ментально територіальне житлове утворення, гетто може набувати різноманітних форм.

Такі фабрично-заводські мікрорайони, які були побудовані переважно з великопанельних блоків, виникали масово в післявоєнних країнах соцтабору, наприклад Польщі, і були специфічним типом гетто. Їх зведення було своєрідною відповіддю на величезну потребу в житлі. Не було потреби відгороджувати таке житло, щоб мешканці відчували свою відокремленість від інших міських жителів.

Жителі фабрично-заводського мікрорайону були тісно пов'язані з місцем праці не тільки роботою в межах підприємства, але і виникненням суспільних, соціальних та побутових зв'язків у місці проживання. Дуже часто підприємства забезпечували такі мікрорайони об'єктами інженерної та соціальної інфраструктури. Отже, виникало позитивне «прикріплення» працівника до установи через місце проживання. Завдяки концентрації працівників в одному мікрорайоні між ними зміцнювалися дружні стосунки, які позитивно впливали на підвищення продуктивності праці.

Зазначимо, що такі квартали виникали не тільки в зруйнованих містах, але й таких, що порівняно збереглися, але у яких інтенсивно будувалися промислові підприємства. Прикладом може бути мікрорайон «Рясне» при промвузлі Рясне у місті Львові та низка інших подібних мікрорайонів.

Отже, як зазначають польські дослідники, і у реаліях сучасності поняття «гетто» асоціюється з негативним явищем і розглядається як просторовий факт, конкретне територіальне утворення в плані міста⁷³.

⁷³ Szczepański Marek S., Ślęzak Weronika – Tazbir Niegościnne przestrzenie. Gęsta społeczność i przestrzeń w starym regionie przemysłowym // *Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej* / Red. Marek Mađurowicz. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Instytut Geografii Społeczno – Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, 2007.

Велику роль у формуванні нових сучасних житлових гетто в Україні відіграє Закон України «Про житловий фонд соціального призначення» від 12.01.2006 р. за № 3334–IV, який набрав чинності з 1 січня 2007 року. Цим Законом передбачено формування фондів житла соціального призначення через створення соціальних гуртожитків та спеціалізованих будинків для ветеранів війни та праці, громадян похилого віку та інвалідів, спеціалізованого житла для безпритульних, тимчасових притулків для дорослих з наданням харчування, медичної, правової, соціальної, психологічної, побутової допомоги та сприяння соціальній реабілітації. Оскільки, згідно із Законом право на отримання соціального житла мають громадяни, які перебувають на соціальному квартирному обліку і рівень доходів яких не перевищує прожиткового мінімуму, то очевидно, що це буде, по суті, житло для найбідніших верств населення.

Безумовно, роль і значення такого житла важко переоцінити, адже підтримку і дах над головою одержать соціально незахищені громадяни, тобто насамперед ті, які потребують підтримки з боку держави. З іншого боку, оскільки передбачається надавати громадянам соціальне житло безоплатно без права здавання його у піднайм, бронювання, приватизації, продажу, дарування, викупу та застави, то очевидно, що найбідніші верстви населення концентруватимуться в такому житлі тривалий період. Невідомо, чи майбутні мешканці зможуть самотійно без подальшої допомоги держави утримувати таке житло. Тобто виникнуть нові житлові гетто з найнижчими стандартами життєдіяльності населення, соціально–економічні наслідки появи яких можуть бути вже в найближчій перспективі непередбачуваними. Очевидно, що такі рішення повинні стати виваженишими, науково обґрунтованими та продуманими. Адже в перспективі саме такі територіальні житлові утворення можуть характеризуватися підвищеним рівнем захворюваності, злочинності та соціального неблагополуччя.

Поглиблення сегрегації житлового будівництва в Україні зумовлюють програми забезпечення житлом окремих категорій громадян, які затверджені Кабінетом Міністрів України і реалізуються в країні сьогодні, а саме: Державна програма забезпечення молоді житлом на 2002–2012 роки; державне пільгове довгострокове кредитування індивідуальних сільських забудовників (програма «Власний дім»); Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх

справ, кримінально-виконавчої системи, службових осіб митних органів та членів їхніх сімей; військовослужбовців, звільнених у запас або відставку; громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; суддів; інвалідів по слуху та зору; розселення та облаштування депортованих кримських татар і осіб інших національностей, які повернулися на проживання в Україну; вчених Національної академії наук України. Крім того, потужним фактором поглиблення сегрегації житлового будівництва в Україні є запровадження порядку надання безвідсоткового кредиту для житлового будівництва або придбання квартир чи індивідуальних житлових будинків державним службовцям, які відповідно до законодавства потребують поліпшення житлових умов.

На жаль, більшість із зазначених вище нормативно-правових актів і програмних документів інтенсифікуватимуть геттоізацію, яка в сучасних довідкових виданнях тлумачиться, як об'єктивно спостережуваний процес сегрегації місць проживання певних груп населення, наприклад, етнічних, певного рівня доходів або об'єднаних за будь-якою іншою ознакою⁷⁴.

Геттоізація – це створення локальних замкнених, ізольованих поселень; повна ізоляція від навколишнього культурного середовища⁷⁵.

Вважається, що зазвичай геттоізація характерна для міст із поганим муніципальним управлінням. Але, зважаючи на те, що російські вчені намагаються дослідити, як цей процес протікає в Москві – місті, де в період побудови соціалізму був чи не найвищий рівень розвитку соціальних послуг і благоустрою, то це підтверджує, що така проблема існує і в розвинутих містах.

Геттоізація вважається автокаталітичним процесом: після певного порогу його вже важко зупинити, в результаті чого формуються «чорні», «турецькі», «російські» та інші квартали⁷⁶.

Цікавою є думка окремих вчених, які вважають, що явище геттоізації стосується не тільки окремих житлових територіальних утворень, але й різноманітних суспільних явищ. Наприклад, англійський вчений Лоїк Ваквант підкреслює, що гетто є явищем, яке знаходить відображення в суспільній структурі. На його думку, воно не обов'язково виражається у фізичний спосіб, але завжди має просторове вираження

⁷⁴ Геттоізація. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki>

⁷⁵ Там само.

⁷⁶ Там само.

як певний виразний суспільний бар'єр. Цей вчений наголошує, що геттоізацію важливо аналізувати з погляду екологічної сутнісності міста. Гіпотетично він припускає, що виникнення гетто можна розглядати в екологічному сенсі як процес «біологічного» (природного) суперництва між окремими суспільними групами за здобування найкращих ділянок на території, які виокремлюються на основі подібних суспільних ознак⁷⁷.

Узагальнюючи результати зарубіжних досліджень і враховуючи власні наукові розвідки, доходимо до висновку, що серед новозбудованих житлових територіальних утворень до гетто можна зарахувати такі ділянки житлового будівництва, які характеризуються певними ознаками, а саме:

- 1) Виразно окреслені просторові межі (існування фізичних бар'єрів, таких як стіна, огорожа з воротами, багатоповерхівка з одним входом із замком на ньому, залізна огорожа, чи природних бар'єрів – річка, озеро, гора).
- 2) Відносна гомогенність (однорідність структури, сутнісного змісту, генетичної природи) соціального статусу мешканців новозбудованого територіального житлового утворення.
- 3) Відносна гомогенність забудови (поверховість, розмір квартир, інженерна обладнаність житлового фонду).
- 4) Самоусвідомлення населенням цього житлового фонду своєї відмінності від мешканців інших районів.
- 5) Нижча вартість житлового фонду (соціальне житло, гуртожитки, дешеве малометражне житло) порівняно з багатими кварталами, а також з усередненими показниками для населеного пункту загалом.
- 6) Відчуття меншовартості у населення, що проживає в такому новозбудованому житловому фонді, у зв'язку з нижчим рівнем доходів, освіти та іншими показниками якості життя порівняно з населенням багатих кварталів і з усередненими показниками для населеного пункту загалом.
- 7) Деприваційність будівництва сучасних житлових територіальних утворень, які можна розцінювати як гетто, оскільки забудова таких житлових районів (ділянок) відбувається внаслідок розгортання процесу депривації, котра трактується як нерівність доступу до соціальних благ.

---

⁷⁷ Loic Wacquant. Getto / Loic Wacquant // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. – London: Pergamon Press, Elsevier Ltd, 2004.

Безумовно, сучасні новозбудовані житлові гетто не можна розглядати як невідгідні чи непотрібні структурні елементи того чи іншого поселення. Але треба враховувати, що з часом ці дуже специфічні житлові територіальні утворення можуть перетворитися на деструктивні ділянки в просторі, оскільки із підвищенням рівня життя населення, удосконаленням будівельних технологій, що дасть змогу зводити будівлі вищої якості тощо, статус новозбудованих гетто постійно знижуватиметься.

З іншого боку, новозбудовані житлові гетто дають змогу отримати дах над головою багатьом громадянам з низьким рівнем доходів, що можна розглядати як своєрідний прорив у множинній депривації, яка трактується як одночасна обмеженість доступу населення до суспільних благ у багатьох аспектах (низький рівень заробітної плати, слабе здоров'я, що ускладнює використання здатності до праці, відсутність житла тощо)⁷⁸. Феномен множинної депривації активно вивчали у 70–80-ті роки ХХ ст. британські вчені М. Браун, Н. Медж та ін., які довели, що вона була особливо типовою для так званого «внутрішнього міста». Крім того, новозбудовані житлові гетто можуть стати своєрідним проривом і у передавальній депривації, тобто такій, яка передається від покоління до покоління. Адже, таку депривацію важко подолати: бідні батьки не можуть оплатити гідне навчання дітей, забезпечити їх високоякісним житлом та іншими соціальними благами. Отже, передавальна депривація свідчить про наявність «пастки бідності». Люди, які потрапляють в таку пастку, згодом набувають синдрому, який ми назвали «синдромом державного альфонізму». Його суть полягає у тому, що бідні сім'ї, які отримують соціальну допомогу від держави, вважають, що збільшення заробітків не знизить рівня бідності, а лише позбавить їх соціальних виплат та змусить сплачувати податки, і, зрештою, не збільшить їхніх реальних доходів. В результаті члени бідних сімей і не прагнуть збільшувати власні доходи.

Отже, очевидно, що сучасні новозбудовані житлові гетто є надзвичайно важливим і суперечливим явищем економічним, соціальним і психологічним водночас.

Характеризуючи специфіку сучасних новозбудованих житлових гетто, польські вчені акцентують увагу на тому, що в таких районах

---

⁷⁸ Социологический словарь / Николас Аберкромби, Стивен Хилл, Брайан С.Тернер: [пер. с англ. под ред. канд. социол. наук С.А.Ерофеева.] – М.: Экономика, 1999. – с.73–74.

житлової забудови відсутні одна, кілька або всі з п'яти видів виокремлених ними гармоній, а саме:

- I. Містобудівна чи архітектурна гармонія, яка визначається розташуванням житла у відповідній функціональній зоні, місцевим застосуванням архітектурних стилів, наявністю зелених територій (парків, садів) та належним упорядкуванням доріг і тротуарів.
- II. Функціональна гармонія, що формується цілісністю житлового кварталу, мікрорайону чи району, тобто повноцінною забезпеченістю населення школами, дитячими садочками, побутовими закладами, магазинами, клубами, кав'ярнями, центрами здоров'я, майданчиками для дітей, тощо.
- III. Естетична гармонія, яка забезпечується красою організованого житлового простору (виглядом будівель, їх формою і кольором, наявністю елементів, що формують симетрію та асиметрію простору, що дає підстави говорити про цікаву архітектуру, кількістю вивісок, неонові реклами і чистотою).
- IV. Суспільна гармонія, що визначається відчуттям безпеки, сусідськими зв'язками.
- V. Екологічна гармонія, що зумовлена екологічною вартістю міського простору, яка визначається ступенем забруднення середовища, сонячним освітленням, рівнем шуму, ступенем циркуляції повітря, наявністю шкідливих для жителів об'єктів⁷⁹.

Отже, очевидно, що геттоізація трактується як явище, характерне для бідних. Але соціальною проблемою також є формування обгороджених кварталів для багатих зі своєю інфраструктурою: магазинами, школами, пляжами, тощо (типово для Латинської Америки). Може здатися, що це привілей, але, власне, це те саме гетто: оселитися за його межами людина певного кола не може. З іншого боку, квартали для багатих – це своєрідні оазиси.

Названі вище види гармоній досягаються саме в таких житлових оазисах, виникнення і поширення яких ми назвали процесом житлової оазисизації. В найширшому сенсі оазис – це: 1) родюче місце в пустелі або напівпустелі з пишною рослинністю і прісною водою; 2) ділянка землі, місцевість, що відрізняється від навколишнього оточення більшою кількістю рослинності; 3) те, що є відрадним винятком на загальному тлі. Прикладом третьої позиції може бути фіскальний

⁷⁹ Jałowiecki B. Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej / Bohdan Jałowiecki, Wojciech Łukowski – Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, 2007. – s. 73–86.

оазис – держави, території, фінансові центри, ринки, які надають спеціальні податкові або інші пільги під час здійснення операцій з іноземними резидентами та в іноземній валюті компаніям, зареєстрованим в країні розташування такої зони.

До житлових оазисів можна зарахувати ділянки житлового будівництва, які характеризуються певними ознаками. Перші чотири ознаки такі самі, як і для гетто (див. вище), але до них додаються ще дві:

- 5) Ексклюзивність житлового фонду (унікальність, вишуканість житлових будинків) з характеристиками значно кращими, порівняно з усередненими показниками для населеного пункту загалом.
- 6) Усвідомлення населенням, що проживає в такому новозбудованому житловому фонді, своєї винятковості у зв'язку з високим рівнем доходів, вищим рівнем освіти та істотно кращими іншими показниками якості життя населення порівняно з усередненими показниками для населеного пункту загалом.

Зазначимо, що до житлових оазисів нині сформувалося трояке ставлення: 1) негативне, подібне до ставлення до гетто; 2) позитивне; 3) нейтральне.

Негативне ставлення обґрунтоване ізоляцією мешканців житлових оазисів від загальної спільноти поселення. Наприклад, польський вчений Б. Яловецький в своїх працях дуже негативно висловлюється про житлові оазиси за високими парканами, особливо про ті, які виникли у Варшаві, враховуючи їх кількість в столиці⁸⁰.

Більшість сучасних американських архітекторів позитивно ставляться до відокремлення житлових оазисів огорожами, наголошуючи, що це дає змогу забезпечити високий рівень безпеки їхніх мешканців⁸¹. Окремі з них вважають, що питання житлових оазисів, – це насамперед, питання власності.

Інші фахівці та вчені висловлюють нейтральне ставлення до житлових оазисів. На їхню думку, виникнення оазисів є закономірним процесом на шляху еволюції поселень.

Разом з тим, науковці та світова громадськість все частіше звертають увагу на те, що сегрегація житлового простору поселень деформує усталені упродовж століть функції останніх. Насамперед, йдеться про функції ділових центрів великих міст, зокрема про культурні

⁸⁰ Jałowiecki B. Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej / Bohdan Jałowiecki, Wojciech Łukowski – Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, 2007. – s. 73–86.

⁸¹ Haya El Nasser, Gated communities more popular, and not just for the rich, USA Today z 15.12.2002, http://www.usatoday.com/news/nation/2002-12-15-gated-usat_x.htm.

функції центральної частини будь-якого міста. Адже, будь-який мешканець за розвиненістю таких функцій ідентифікує центральну частину міста, як головну ланку системного утворення «місто». Як зазначають Б. Яловецький та М. Щепанський, культурний центр міста є його квінтесенцією, найістотнішим його вираженням⁸². Поява житлових гетто та житлових оазисів утруднює пересування містом, ускладнює доступ до його центру, деформуючи в результаті функції останнього.

Деформація функцій центру, тобто тієї його частини, яка наділена найрозвиненішою ментальною складовою, призводить до формування думки, що воно втрачає найголовніші ознаки міста і перестає бути символом сили.

З одного боку, це закономірний процес. Люди упродовж усього історичного періоду намагалися захистити себе за допомогою самоізоляції, будуючи захисні стіни, мури, рови з водою, укріплення. Якщо в давні часи величезні стіни (наприклад, Змієві вали чи Велика китайська стіна) будували, щоб захистити етнос від нападів завойовників, то пізніше оборонні споруди зводили навколо міст. У результаті простір всередині міста був безпечним для його мешканців, які відчували себе захищеними від ворогів. У місті формувалися різні функціональні зони, відкриті для всіх мешканців: діловий центр, житлові квартали, паркові зони тощо. Усіма вуличками, зонами можна було вільно пересуватися, спілкуватися, оскільки найголовнішим і єдиним засобом спілкування були розмовна мова, а дещо пізніше – письмо. Нині, коли стали масовими новітні форми спілкування (мобільний телефон, Інтернет), з'явилась можливість отримати інформацію та подивитись видовища, не виходячи з квартири (телевізор, радіо) чи з власного будинку, зменшилась потреба в щоденному спілкуванні сусідів під час спонтанних чи організованих зустрічей у місті. Часто мешканці не знають своїх сусідів, не стикаються з ними навіть у багатоповерхівках на сходовій клітці, оскільки, до житла добираються ліфтами, часом навіть з підземних паркінгів. Тому кожна особа, яку мешканці зустрічають на території свого будинку, сприймається як чужа, а отже, недовіжливо і з осторогою. Таке сприйняття посилюється тим, що тиск техносфери на свідомість людини призводить до збільшення тривоги за своє життя. Зростання злочинності, почуття незахищеності й небезпеки викликає потребу у створенні житлових оазисів, що, з урахуванням сучасних технічних можливостей

⁸² Jałowiecki B. Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku / Jałowiecki B. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008. – s. 209.

суспільства та фінансової забезпеченості значної частки населення, є цілком реальним завданням.

Отже, геттоізація спричиняє численні негативні наслідки, найважливішим з яких є загострення міжгрупової ворожнечі в суспільстві, зменшення довіри між людьми й здатності громадян до співпраці.

З іншого боку, протистояння житлових гетто та житлових оазисів з високими парканами знесилює місто як на ментальному, так і на фізичному рівні, робить його беззахисним як цілісне територіальне утворення. В результаті відбувається дезінтеграція окремих житлових утворень міста, що призводить до все більшої ізоляції житлових гетто та житлових оазисів. Адже інтенсивна, хаотична житлова забудова, зростання популярності житлових оазисів з високими парканами зумовили безповоротну естетичну втрату багатьох природних місць і, що чи не найважливіше, активізацію розвитку «людини економічної», яка веде боротьбу за місце у життєвому просторі.

Отже, цілком очевидно, що проблеми, породжені виникненням і співіснуванням житлових гетто та житлових оазисів, у сучасних населених пунктах є не такими простими і однозначними, як видається на перший погляд.

Якщо взяти до уваги, що в давнину етноси сформувалися і вижили завдяки потужним оборонним спорудам, що міста як осередки культури, матеріальних і духовних цінностей збереглися до наших днів завдяки міським мурам, то, можливо, і до парканів навколо житлових оазисів варто ставитися спокійно, усвідомлюючи, що вони тимчасові, але саме вони допоможуть зберегти ексклюзивні ядра забудови майбутнього. Нині важливим є інше: необхідно сприяти появі нових житлових оазисів і зникненню гетто. Та найважливішим завданням є розроблення національної стратегії виховання молодого покоління, реалізація якої дала б можливість виховати людину духовну і прекрасну у всіх аспектах. Тоді не буде потреби відгороджувати житлові оазиси парканами, а суспільство йтиме шляхом прогресу.

Отже, проблеми сегрегації нового житлового будівництва, а в результаті і життєвого простору поселень, є надзвичайно актуальними в наш час. До їх вивчення необхідно привернути увагу вчених, фахівців, спеціалістів, а також широкої громадськості. Проблеми сегрегації житлового будівництва повинні знайти належне місце в стратегіях житлового будівництва. Від того, яка це буде оцінка і як ці проблеми вирішуватимуться, залежатиме майбутнє не тільки українського народу, але й світової спільноти загалом. Адже, питання

сегрегації житлового будівництва – це питання соціальної й економічної безпеки населення. Сегрегація житлового будівництва – це, на нашу думку, відображення сегрегаційних інтересів населення. Окреслимо наше бачення та розуміння сегрегаційного інтересу населення. Сегрегаційний інтерес населення стосовно житлового будівництва – це бажання окремих осіб чи груп людей одержати житло того чи іншого розміру та конкретної якості у визначеному територіальному утворенні.

На нашу думку, сегрегаційний інтерес не завжди збігається із сегрегаційними можливостями. Людина може прагнути жити в елітному житлі, а розраховувати на отримання тільки соціального житла. Очевидно, що чим більша частка населення має вищі сегрегаційні можливості, тим стабільніша соціальна ситуація у суспільстві.

Зазначимо, що практично в жодному із сучасних стратегічних документів в Україні не розглядаються особливості житлового будівництва з урахуванням процесів сегрегації (геттоізації та оазисизації) у контексті формування соціальної безпеки в суспільстві.

Ось чому вважаємо за доцільне зосередити увагу на необхідності розглядати ці питання хоча б в такому документі, як Національна стратегія житлового будівництва.

Сучасним джерелом геттоізації є будівництво дешевого, часто неякісного, з низькими нормами забезпечення мешканців житла. Дуже часто воно стає перенаселеним після початкового заселення в результаті одружень, народження дітей та у зв'язку з іншими причинами.

На жаль, низькі норми заселення новозбудованого житла дуже часто закладені в нормативно-правових актах України. Так, у Постанові Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 219 «Про встановлення тимчасових мінімальних норм забезпечення соціальним житлом» визначено такі тимчасові мінімальні норми забезпечення соціальним житлом:

- у соціальних гуртожитках для проживання сімей та самотніх громадян у розмірі 6 кв. метрів житлової площі на одну особу;
- у квартирах, садибних (одноквартирних) будинках із житлового фонду соціального призначення у розмірі 22 кв. метрів загальної площі на сім'ю із двох осіб і додатково 9,3 кв. метра загальної площі на кожного наступного члена сім'ї⁸³.

---

⁸³ Про встановлення тимчасових мінімальних норм забезпечення соціальним житлом / Постановою Кабінету міністрів України від 19 березня 2008 р. №219 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.v-home.com.ua/>

І хоча ці норми є тимчасовими, така ситуація викликає тривогу, оскільки, як вже зазначалося вище, рекомендована медична норма – 28 кв. метрів загальної площі на особу (за такої забезпеченості людина не ризикує захворіти через нестачу життєвого простору). Світовий досвід показує, що за такої щільної заселеності житлового фонду, яка пропонується тимчасовими нормами заселення згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 19 березня 2008 р. № 219, захворюваність населення зростає, виникає нервово напруження і конфлікти між мешканцями, які часто завершуються криміногенними ситуаціями, стрімкими темпами збільшується злочинність.

Аналогічні дослідження ведуться і в Україні. Так, Л. Федорова, А. Петрушенко ставлячи запитання «Скільки квадратних метрів потрібно кожній київській сім'ї, щоб відчувати себе справжніми європейцями і не вироджуватися?», відповідають своєрідним «нагадуванням»: «За підрахунками соціологів і психологів, дослідження яких, звісно, використовувалися при будівництві «хрущовок» чи «готельок», середньостатистичний громадянин Радянського Союзу міг спокійно їсти, спати, працювати і приймати гостей на території усього... 8 квадратних метрів»⁸⁴. Згідно з Постановою № 219 достатньо 6 квадратних метрів. Далі ці дослідники констатують: «Правда, вже в незалежній Україні, коли наше прагнення до спільноти так званих цивілізованих країн почало знаходити реальні риси, пригадали і про те, що норми мешкання на одну людину в нас такі ганебно малі, що з цим треба щось робити». Так, 1994 року, з'явився новий показник – на кожну людину будівельники почали розраховувати 10 квадратних метрів житлової, саме житлової, площі квартири (приблизно 18 квадратних метрів загальної площі квартири).

Для стурбованості Л. Федорової та А. Петрушенко є усі підстави: адже норми забезпечення житлом на душу населення і гранична щільність розселення на території в розвинених країнах світу є значно комфортнішими для населення, ніж в Україні, де у гонитві за надприбутками, забудовники максимально ущільнюють забудову території, незважаючи на масові протести населення, а також будують квартири за мінімальними стандартами. Відповідно до українських будівельних норм, мінімальним стандартом площі однокімнатної квартири є 28 м², двокімнатної – 44 м², трикімнатної – 56 м². Мінімальна

⁸⁴ Київські квартири... небезпечні? / Л. Федорова, А. Петрушенко. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/print.php?article=/archive/2007/09/25/153110-3.html>

ж норма забезпечення житлом – 21 м² загальної площі на одну людину і додатково 10 м² на сім'ю. У Європі цей показник мінімум у 1,5–2 рази вищий – мінімум стосується країн, що входили до соцтабору, таких як Польща, Чехія, Словаччина тощо. В Угорщині показник реального забезпечення житловою площею одного мешканця країни становить 39 м², у Німеччині – 47 м², у США – 60 м².

Якщо не вживати заходів для поліпшення ситуації, то сегрегація житлових територій зросте, зокрема збільшаться території гетто, що стане серйозною загрозою соціальній безпеці українського суспільства.

Ось чому так важливо розгортати процес оазисизації. Його можна активізувати за рахунок поширення котеджного будівництва, будівництва елітного житла у багатоповерхівках, зведення соціального житла, але за найкращими світовими стандартами тощо.

Так, за оцінками фахівців, частка малоповерхових будинків у загальному обсязі житлових новобудов сьогодні становить 40–50 %. Тобто щороку в Україні споруджується близько 22–23 тис. котеджів (це майже 4 млн. кв. м). І, зважаючи на все, у найближчі 5–10 років темпи спорудження «малоповерхівок» тільки зростатимуть. Саме малоповерхове житло дає змогу людям дотримуватись здорового способу життя. Крім того, під час будівництва малоповерхового житла забудовникам легше освоювати прогресивні технології. Ще одним зразком оазису у вигляді доступного високоякісного енергоощадного будівництва житла з повною інфраструктурою з використанням оптимальних сучасних архітектурних та планувальних рішень є Концептуальний проект будівництва житлового мікрорайону у передмісті Львова. Соціальне житло також може бути оазисного типу, якщо воно буде якісним, з високими стандартами забезпеченості житловою площею мешканців, і стане місцем проживання вчителів, лікарів, журналістів чи людей інших професій, які не можуть купити квартиру, але повинні мати змогу взяти її в оренду. Таке соціальне житло можуть будувати і надавати в оренду приватні чи державні структури.

Підсумовуючи, зазначимо, що в Національній стратегії житлового будівництва, розроблення якої необхідно почати негайно, повинні бути вирішені завдання, від яких залежить не тільки добробут населення, але й економічна та соціальна безпека держави. Якщо це питання вчасно не вирішити, соціально-економічні наслідки в країні можуть бути непередбачуваними.

2.4. ПРОСТОРОВИЙ СИНХРОНІЗМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ МАЛИХ МІСТ ЯК НАСЛІДОК ТРАНСФОРМАЦІЇ ОПОРНОГО КАРКАСУ РЕГІОНУ

Сучасний етап функціонування ринкової економіки малих міст вимагає адекватних методів та прийомів визначення головних особливостей формування міського господарства в нових умовах, у тому числі й просторових. Перспективним напрямом досліджень вищезгаданих процесів є економічна діагностика головних проблем соціально-економічного розвитку малих міст. Під «економічною діагностикою» у науковій літературі розуміють комплекс заходів визначення головних критеріїв оптимального розвитку міста як складної соціально-економічної системи за допомогою застосування методів сучасної математичної статистики (кореляційний і дисперсійний аналіз) і визначення діапазонів відхилень від деякої норми⁸⁵.

За норму, чи еталон, за яким варто звіряти відхилення нами обрано середньообласний рівень соціально-економічного розвитку. Оскільки, враховуючи кризові явища 90-х рр. минулого століття та затяжну кризу 2008–2009 р., ми не можемо опиратися на стратегічні цілі, закладені у регіональній Стратегії соціально-економічного розвитку, бо такі цілі не реалізовані. А також не можемо брати за основу Генеральні плани малих міст, бо вони також містять завищені показники, досягнути яких при відсутності належного фінансування було неможливо.

Діагностика стану соціально-економічного положення малих міст регіону передбачає комплекс заходів аналітичного й практичного характеру, скерованих на визначення величини відхилення стану системи від бажаного або ж нормативного, виявлення основних причин такого відхилення, тривалості та рекомендацій для розробки управлінських впливів з метою приведення системи у необхідне русло розвитку. Здійснення діагностики передбачає такі етапи:

- 1) вибір об'єкту та предмету дослідження;
- 2) постановка основних завдань;
- 3) визначення інформаційної основи;
- 4) оформлення результатів діагностування (заклучення, рекомендації).

---

⁸⁵ Телешун С. Структурні елементи вертикалі політичної влади і державного управління та органи місцевого самоврядування //Право України. – 2001. – № 6., С.10.

Таким чином, керуючись визначеними етапами, ми розробили такий методичний хід здійснення діагностики соціально-економічного розвитку малих міст регіону, який наведено у табл. 2.4.

Таблиця 2.4

Методика здійснення діагностики соціально-економічного розвитку малих міст регіону

Етапи	Основні параметри	Соціально-економічна діагностика
1.	Об'єкт дослідження Предмет дослідження	1. Малі міста Івано-Франківської області. 2. Сучасний і ретроспективний стан соціально-економічних показників розвитку малих міст.
2.	Основні завдання	1. Дослідження змін та відхилень у соціально-економічній сфері об'єкту діагностування. 2. Вивчення структурних порушень, які впливають на розвиток міст, ефективність прийняття управлінських рішень, виявлення їх причин. 3. Дослідження ступеня збалансованості розвитку малих міст, оцінка потенціалу соціально-економічного розвитку, ефективності використання їх потенціалу.
3.	Інформаційна основа	1. Первинні та офіційні статистичні дані, аналітичні дані, дані соціологічних опитувань. 2. Результати картографічного, інформаційного аналізів тощо.
4.	Результати діагностування	1. Заключення (діагноз): – про соціально-економічний стан малих міст регіону; – про можливі напрями змін основних показників соціально-економічного стану; – виявлення проблемних ситуацій у розвитку малих міст. 2. Рекомендації: – з покращання стану окремих підсистем малих міст; – з удосконалення інформаційного та інфраструктурного забезпечення; – з формування ефективного управління малими містами.

*Складено авторами

Важливим при здійсненні діагностики розвитку малих міст є вибір адекватних показників оцінки, їх порівняння та узгодження з оптимальними або еталонними показниками, у нашому випадку із середніми по області. Зазначимо, що статистична база для діагностики соціально-економічного розвитку малих міст регіону, в даному випадку Івано-Франківської області, є недостатньою та важкодоступною, що створює для дослідника труднощі в частині повноти дослідження та достовірності оцінки даних.

Тому, в даному випадку ми використали доступну нам статистичну інформацію, а також доповнили її аналітичними даними інших науковців та власними дослідженнями (польовими, аналітичними та картографічними).

У Івано-Франківській області налічується 12 малих міст, з них 2 міста: Болехів та Яремче мають статус міста обласного значення (зазначимо, що в окремих випадках до категорії міст обласного значення може бути віднесено міста з кількістю населення менше 50 тисяч осіб, якщо вони мають важливе промислове, соціально-культурне та історичне значення, перспективи зростання кількості населення тощо)⁸⁶, а також 9 міст районного значення та одне – яскраво виражене монопрофільне мале місто-супутник обласного центру – Бурштин, місто енергетиків. Малі міста Івано-Франківщини становлять 80% загальної кількості міських поселень у регіоні, станом на 1.01.2009 р. у них проживало 9,75% мешканців регіону. Розташовані малі міста нерівномірно, що пояснюється специфікою простору: значна частина регіону – гірські території. Половина з малих міст області розташована у її північно-східній прикарпатській частині та утворює поселенську вісь у напрямі пн.-пд.-сх., тобто у субмеридіональному положенні, яка належить до історично-сформованої поселенської мережі.

Європейський досвід засвідчує, що мінімальний стандарт – 20 тисяч мешканців для стабільного та комплексного розвитку адміністративно-територіальної одиниці. В Україні ценз міста передбачає кількість населення населеного пункту у розмірі 10 тис. осіб. Але історично склалося так, що є міста із меншою чисельністю. Це малі поселення області мають давню історію свого формування та розвитку, а тому можуть вважатися містами.

---

⁸⁶ Ресурсний потенціал міст районного значення у соціально-економічному розвитку країни: Матеріали засідання «круглого столу» / За ред. С. О. Білої. – К.: НІСД, 2009. – С.15.

Зважаючи на історико-культурні особливості формування малих міст в Івано-Франківській області варто відмітити велику диференціацію між ними як за чисельністю населення, господарською спеціалізацією, територіальною організацією, так і роллю у сучасній регіональній політиці держави. Відмітимо, що кращому положенні в порівнянні із іншими малими містами перебувають міста районного значення, які виконують адміністративні функції.

Більшість малих міст мають давню історію, яка налічує тисячоліття, а є такі, які нещодавно приєдналися до статусу малого міста. Цей факт історичного становлення також необхідно враховувати при дослідженні особливостей їх соціально-економічного розвитку. Оскільки історичні умови формування міста відображаються на структурі його господарства, то важливо виділяти функціональне значення міста у кожному періоді його становлення.

Найдавніше мале місто регіону: Галич, наймолодше – Бурштин. Формування міст у давній історичний період доводить їх стратегічне значення у системі розселення минулих держав, що існували на території Івано-Франківщини та відігравали роль опорного каркасу разом із лініями сполучення.

Зазначимо, що протягом останнього десятиліття окремі міста втрачають свій демографічний потенціал через скорочення природного приросту та еміграцію, передусім молоді, у великі міста, а також працездатної частини населення – на заробітки за кордон (табл.2.5). На це вказує різниця між постійним та наявним населенням, яка на 1.01.2009 р. становила 1 923 особи.

Слід зазначити, що це офіційні дані. За неофіційними даними це число є ще більшим, оскільки багато осіб перебуває за кордоном: в Італії, Іспанії, Польщі, Чехії, Росії.

Динаміка чисельності населення малих міст області засвідчує про наявність негативних тенденцій скорочення населення. Причиною цього є як смертність, так і активні міграційні процеси в регіоні, в основному еміграційного характеру. Тільки протягом 2008 р. було зафіксовано зменшення населення малих міст в основному через високу смертність населення в шести малих містах регіону, особливо високим він був у Снятині, Городенці, Рогатині (рис. 2.7). Зазначимо, що загальнообласний коефіцієнт смертності населення за 2008 р. становив – 1,4 на тис. осіб. Таким чином, три малі міста регіону: Снятин, Городенка, Рогатин перевищують загальнообласний показник смертності населення у 1,5–2,5 рази.

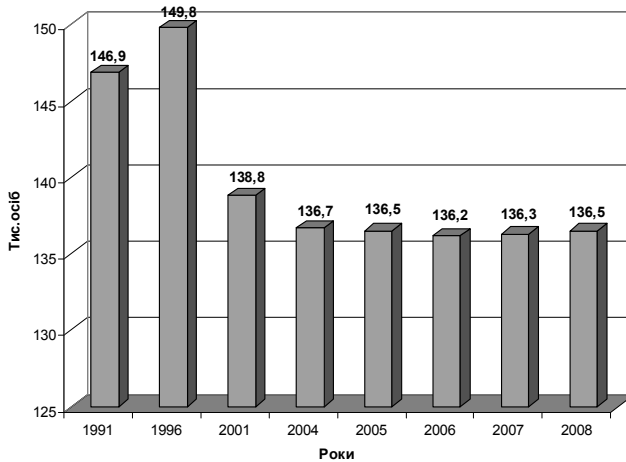

Таблиця 2.5

**Динаміка чисельності населення малих міст
Івано-Франківської області за 1897–2009 рр.***

Назва міста	1897	1939	1959	1979	1989	1992	1998	2009
Болехів	3,7	10,7	8,5	10,3	10,8	11,1	11,3	10,6
Бурштин	3,3	3,9	2,6	13,1	14,4	14,5	15,7	15,1
Галич	3,4	...	4,0	5,6	6,7	7,0	6,9	6,2
Городенка	10,2	...	3,0	11,2	12,6	12,8	10,5	9,1
Долина	...	...	6,5	18,3	22,7	23,6	22,4	20,3
Косів	2,9	...	6,0	8,3	8,8	9,2	9,5	8,3
Надвірна	7,5	8,9	8,8	18,3	20,3	21,2	22,1	21,4
Рогатин	5,6	7,7	4,1	6,4	9,3	9,2	9,2	8,0
Снятин	11,0	...	6,2	8,2	11,2	11,2	11,0	10,0
Тисмениця	7,1	7,3	6,0	8,0	9,6	10,0	9,8	9,5
Тлумач	2,5	3,3	3,8	6,6	8,7	9,1	9,3	8,6
Яремче	0,8	4,6	3,1	8,4	8,4	8,7	8,8	7,6
Всього			62,6	122,7	143,5	147,6	146,5	134,7

*Складено авторами за⁸⁷

Рис. 2.7 Динаміка чисельності наявного населення малих міст Івано-Франківської області, (станом на 1 січня відповідного року; тис. осіб).

⁸⁷ Івченко А. Міста України. Довідник. / А. Івченко/ – К.: НВП «Картографія», С.20–21, С.78.

Щодо міграційного скорочення, то найбільше зниження зафіксовано у містах Долина, Городенка, Бурштин, Тлумач, Галич. При загальнообласному коефіцієнті міграційного скорочення – 0,3, малі міста регіону значно перевищують цей показник: м. Долина – у 14 разів, Городенка – у 8 разів, Бурштин, Тлумач і Галич – у 5,6 рази. Городенка має складну демографічну ситуацію: скорочення природного та міграційного характеру ставить місто перед межею вимирання.

Значний природний приріст населення, який перевищує міграційне скорочення спостерігався в містах Галичі, Тлумачі, Бурштині. Натомість збільшення населення відбулося внаслідок притоку нових мігрантів протягом 2008 р. у містах Тисмениця, Болехів, Надвірна, Косів, Снятин (рис.2.8).

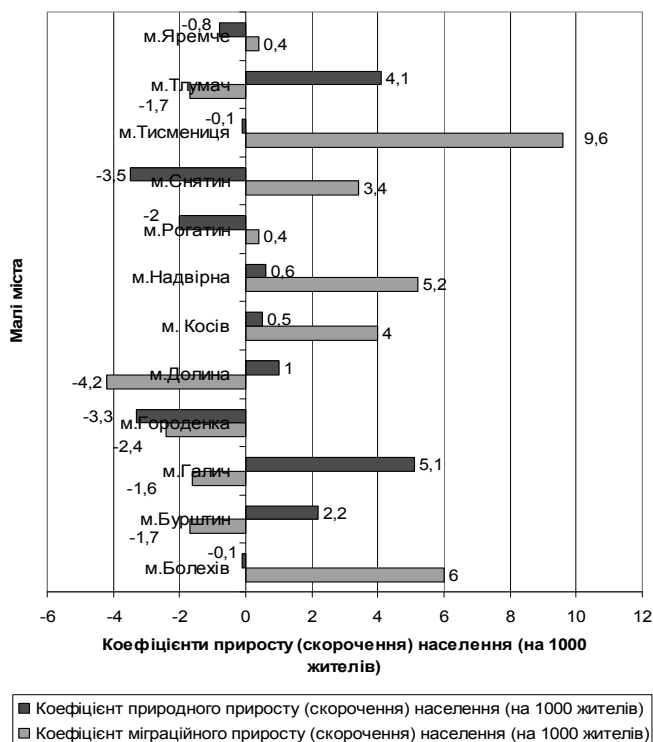

Рис. 2.8. Коефіцієнти природного та міграційного приросту (скорочення) населення малих міст регіону (на 1000 жителів) станом на 1.01.2009 р.

З рисунку 2.8 видно, що окремі міста мають позитивні показники міграційного та природного приросту населення, насамперед це стосується малих міст, у яких функціонують об'єкти промисловості та туризм: Надвірна, Косів. Значно перевищує природне скорочення міграційний приріст у містах Тисмениця, Болехів, Надвірна, Косів, Снятин. Однак, вони не здатні перекрити високі показники природного скорочення населення в малих містах регіону, а також механічного скорочення внаслідок міграцій. Зазначимо, що скорочення в містах населення унаслідок міграції є значно більше, ніж у сільській місцевості регіону. Так, протягом січня–серпня 2009 р. скорочення міського населення становило – 427 осіб, а приріст сільського – 884 осіб.

Притік населення з інших населених пунктів можливий в разі забезпечення місцями прикладання праці, покращання якості життя міських мешканців. Потенційно занепад розвитку малих міст регіону загрожує суттєвими міграційними перетоками в регіоні, що може порушити цілісність системи розселення та стійкості опорного каркасу. Сучасні міграційні потоки наведено у таблиці 2.6.

Важливим елементом соціально-економічної системи міста є соціальна інфраструктура, яка визначає якість життя населення, формує сприятливі умови для молоді, її просторове розташування наведено у табл. 2.7.

За забезпеченістю місцями у дитячих дошкільних закладів виділяється Надвірна, Долина, Бурштин, Городенка, Тлумач, Косів. За середньою потужністю одного дошкільного закладу маємо диференціацію від 67 осіб на заклад (у Рогатині) – до 280 осіб (у Тисмениці), що засвідчує про те, що і раніше у радянський час у містах не було змоги збудувати типові дошкільні установи згідно норм ДБН. Така асиметрія негативно впливає передусім на якість надання дошкільних освітніх послуг у населених пунктах, оскільки групи в таких закладах. Відсутність місць у дошкільних закладах призводить до альтернативних способів виховання дітей, які не охоплені дошкільною освітою. Тобто, батьки сидять вдома із дітьми дошкільного віку, або ж працюючі батьки змушені користуватися послугами няні, гувернантки, старших непрацюючих родичів тощо.

Удосконалення існуючої соціальної, а відтак і транспортної та інженерної інфраструктури потребує нових площ для їх будування чи реконструкції, прозорого механізму землевідведення тощо. На жаль, доступна нам інформація в сфері землекористування відбулися суттєві зміни, земля у містах суттєво подорожчала (табл. 2.8)

Таблиця 2.6

Рух робочої сили по містах та районах за 2009 рік⁸⁸

	Прийнято, осіб	Вибуло, осіб	У % до середньооблікової кількості штатних працівників	
			Прийнято	Вибуло
Івано-Франківська область	37712	52396	16,2	22,6
м.Івано-Франківськ	14930	21075	18,9	26,7
м.Болехів	471	575	21,2	25,8
м.Калуш	2450	4692	17,7	33,9
м.Коломия	1687	2666	13,8	21,8
м.Яремче	745	833	18,7	20,9
Райони				
Богородчанський	805	978	10,0	12,2
Верховинський	451	505	11,4	12,7
Галицький	991	1365	9,6	13,3
Городенківський	1379	1446	21,5	22,5
Волинський	2099	2522	15,7	18,9
Калуський	2004	1389	27,9	19,3
Коломийський	1109	1472	11,2	14,8
Косовський	1122	1262	13,1	14,7
Надвірнянський	1511	2000	10,6	14,0
Рогатинський	1079	1440	15,7	20,9
Рожнятівський	1058	1010	14,7	14,0
Снятинський	1254	1404	15,9	17,8
Тисменицький	1655	4447	17,5	47,1
Тлумацький	796	999	16,2	20,3
Підприємства, організації, які не мають територіального поділу	116	316	4,5	12,2

⁸⁸ Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за січень–лютий 2010 року . Статистичний бюлетень // Головне управління статистики в Івано-Франківській області Державний комітет статистики України. Івано-Франківськ. – 2010. – С.57.

Таблиця 2.7

Наявність і потужність дитячих дошкільних закладів малих міст

Малі міста регіону	Кількість дитячих дошкільних закладів, одиниць	У них місць, одиниць
Болехів	2	185
Бурштин	5	442
Галич	2	185
Городенка	3	347
Долина	6	618
Косів	3	269
Надвірна	7	640
Рогатин	2	134
Снятин	1	199
Тисмениця	1	280
Тлумач	2	324
Яремче	1	129

* Джерело: за даними Головного управління статистики у Івано-Франківській області

Таблиця 2.8

Площа малих міст регіону та землекористування, (км²)

Назва міста	Рівень підпорядкування	Площа міста	Під забудовою	Зелені масиви
Болехів	Обл.	15,0	6,8	2,7
Бурштин	рн.	...	...	...
Галич	рн.	6,6	1,8	1,7
Городенка	рн.	9,4	6,1	1,3
Долина	рн.	22,3	8,2	3,3
Косів	рн.	13,8	8,4	5,4
Надвірна	рн.	12,7	8,8	2,7
Рогатин	рн.	5,2	3,4	0,5
Снятин	рн.	11,3	5,4	3,8
Тисмениця	рн.	6,5	1,3	0,3
Тлумач	рн.	5,8	2,8	1,1
Яремче	обл.	16,8	5,1	3,4

*Складено авторами за Івченко А. Міста України. Довідник. / А. Івченко/ – К.: НВП «Картографія». – С.61–62 .

Із розвитком малих міст, який визначався і прогнозувався у генеральних планах було передбачено збільшення площі міста за рахунок прилеглої території сіл, а також виведенням за межі міста промислових об'єктів.

В силу відсутності та важкодоступності даних про господарство міста можна гіпотетично припустити, що оскільки малі міста є складовою частиною району, тому просторово економіку малих міст й району, в якому воно розташоване важко розділити. Особливо вірна така гіпотеза для монофункційних малих міст, які спеціалізуються на нафто-, газо видобуванні, а також переробці сільськогосподарської сировини. Бо, як правило, у містах зосереджені лише апарати управління промислових виробництв, у той час, як основні виробництва винесені за межу міста. Додатковим аргументом на користь малих міст нерайонного значення (а таких у області є міста Бурштин, Яремче та Болахів (мають статус обласного підпорядкування) розгляд економіки міста у сукупності із економікою району. На даний момент бюджети з регіонального центру розподіляються саме за районами. Важливого значення при здійсненні діагностики малих міст регіону набуває визначення функціонального типу кожного малого міста за структурою виробництва. Місце і роль малих міст у регіоні є важливою передумовою для забезпечення збалансованого розвитку опорного каркасу та економіки районів, а відтак і регіону.

Результати моніторингу розвитку міст, дані Інтернет-джерел та аналітичні матеріали дозволили зробити такі висновки, які узагальнені у таблиці 2.9.

Кризові явища у економіці малих міст області проявилися вже у 2008 р. і відобразилися у скороченні обсягів промислового виробництва, так, по області загалом таке скорочення проти попереднього року становило 21,5%.

Зниження випуску продукції спостерігалось у промисловості Болахівської (на 9%), Яремчанської (на 7,9%), Коломийської (на 4,2%), Калуської (на 4,1%) міських рад, Калуського (на 60,8%), Надвірнянського (на 48%), Долинського (на 18,7%), Верховинського (на 20,1%) районів. Протягом IV кварталу 2008 р. допущено зниження обсягів промисловими підприємствами Яремчанської, Калуської міських рад, Городенківського району⁸⁹.

⁸⁹ Про роботу промислових комплексів у містах та районах області за 2008 рік. Прес-випуск. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net>

Таблиця 2.9

**Функціональна типологія малих міст Івано-Франківської області
за структурою видів економічної діяльності**

Характеристика міста	Назва міста	Діяльнісно-видова спеціалізація у виробництві, (секція за КВЕД)
Центр обробної промисловості	Болехів	Лісопереробна та шкіряна промисловість (D)
Центр енергетики	Бурштин	Виробництво електроенергії (E)
Центр історичної культурної спадщини, центр обробної промисловості	Галич	Рекреація та туризм (H), (G), (O), промисловість будівельних матеріалів, харчова промисловість (D)
Центр обробної промисловості	Городенка	Харчова (цукрова) промисловість (D), будівництво (F)
Центр добувної та обробної промисловості	Долина	Видобування нафти (C), деревообробна, нафто- і газопереробна промисловість (D)
Центр художніх промислів, культурно-туристичний, курортно-рекреаційний	Косів	Рекреація та туризм (H), (G), (O) народні промисли
Центр обробної промисловості	Надвірна	Нафто- і газопереробна, деревообробна промисловість (D)
Центр обробної промисловості. Центр сільського господарства і туризму	Рогатин	Лісопереробна, виробництво будівельних матеріалів та інших неметалевих мінеральних виробів та харчова промисловість (D), торгівля (G), сільське та лісове господарство, мисливство (A)
Культурний центр, обробної промисловості	Снятин	Сільське господарство (A), легка, харчова промисловість (D), торгівля (G),
Аграрно-індустріальний, культурний центр	Тлумач	Сільське господарство (A), харчова, легка промисловість, виробництво будівельних матеріалів (D)

Центр хутряної, деревообробної промисловості	Тисмениця	Легка промисловість (D)
Центр художніх промислів, туризму, рекреації та курортів	Яремче	Готелі й ресторани (H), охорона здоров'я (N)

* Складено авторами за даними⁹⁰.

Важливим індикатором соціально-економічного розвитку малих міст є інвестиційна діяльність. Зазначимо, що станом на 1 жовтня 2009 р. в економіку Івано-Франківської області внесено 601,5 млн. дол. США прямих іноземних інвестицій, що на чверть більше, ніж на початок року. Іноземний капітал інвестовано у 414 підприємств області. Понад 78% загального обсягу спрямовано у розвиток промисловості, найбільше – у підприємства хімічного та нафтохімічного комплексу, в які освоєно 309,0 млн. дол. США. Частка інвестицій, що вкладені у підприємства сільського господарства, мисливства та пов'язані з ними послуги, склала 11,2%, фінансової діяльності – 5,5%, будівництва – 2,4%, торгівлі, ремонту автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку – 1,4%.

Серед міст та районів області за обсягами прямих іноземних інвестицій лідерами залишаються підприємства Калуського району, в які інвестовано майже 54% іноземного капіталу, а також міст Івано-Франківська та Калуша – відповідно 13,2% і 11,5%⁹¹.

Пріоритетними для іноземного інвестування є підприємства переробної промисловості, в які освоєно понад 338 млн. дол. США, зокрема, на розвиток хімічної та нафтохімічної промисловості закордонні компанії витратили найбільше (майже 209 млн. дол. США), а також підприємства сільського господарства (вкладено понад 61 млн. дол. іноземного капіталу)⁹².

⁹⁰ Вікіпедія. Рогатин [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/Рогатин>; Промисловість. Снятинський район. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-guide.com.ua/enterprises>; Туристична Івано-Франківщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.if.ua/ua/if/all/citys/galych/>

⁹¹ Там само.

⁹² Іноземні інвестори збільшують обсяги вкладень в економіку області. Прес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://stat.if.ukrtel.net>

Серед малих міст області варто виділити Долину, структура промислового виробництва якої має доволі чітко визначену моногалузову прив'язку: близько 80% надходжень до місцевого бюджету зумовлені економічною активністю одного підприємства – «Долинанафтогаз». Хоча місто має доволі диверсифіковану структуру економіки, однак діяльність цього підприємства, окрім іншого, створює певний мультиплікативний ефект в рамках господарського комплексу міста, побічно зумовлюючи економічну активність в інших сферах місцевої економіки, в першу чергу, – за рахунок високого рівня підприємницької активності мешканців⁹³. У випадку Долини можна припустити, що така ситуація пояснюється значною залежністю економіки міста від однієї галузі – видобутку природної сировини, який постійно скорочується. Саме з нафтогазовим комплексом пов'язаний бурхливий розвиток міста, починаючи із 40-х рр. минулого століття. Відсутність очевидних альтернатив у недалекому майбутньому насторожує не лише пересічних мешканців міста, але й його найактивнішу частину – лідерів громади⁹⁴. Тому, оптимальний вибір подальшої стратегії розвитку малого міста забезпечить йому в перспективі альтернативний розвиток: модернізацію та диверсифікацію промисловості, сприяння розвитку малого бізнесу, створення нових робочих місць, активізацію інноваційної діяльності, покращання якості надання послуг ЖКГ та якості життя населення тощо.

Новим аспектом діагностики стану соціально-економічного розвитку малих міст є аналіз просторової організації міст в регіональній суспільній системі. В залежності від містобудівних умов (розташування міста по відношенню до транспортних магістралей) і способу проходження головних та другорядних міських магістралей існує кілька принципових схем просторової конфігурації малих міст.

Здійснений аналіз супутникових знімків малих міст дозволив нам класифікувати міста у відповідності до характеру розташування транспортних магістралей на: лінійну (Яремче); комплексну, розчленовану, радіальну (табл. 2.10).

Транспортна конфігурація малих міст регіону є наслідком раніше прийнятих та реалізованих генеральних планів розвитку міст, а також зумовлені орографічною складовою та місцевими особливостями.

⁹³ Карий О.І. Аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування середовища проживання українських міст / О.І. Карий, Н.Ю. Глинський, П.М. Мавко // Економічний простір. – 2008. №20/2. – С.77

⁹⁴ Там само, С.78.

Навіть неозброєним оком із супутникових знімків (Додаток А) видно диспропорції у транспортній доступності мешканців малих міст, про це засвідчують також чисельні зруйновані минулорічними повеннями такі елементи інфраструктури як мости, під'їзди до головних магістралей тощо.

Таблиця 2.10

Схеми малих міст регіону за характером розташування транспортних магістралей*

Назва міста	Характер розташування головних транспортних магістралей
Болехів	Лійний
Бурштин	Лінійний
Галич	Лійний
Городенка	Радіальний
Долина	Лійний
Косів	Радіальний
Надвірна	Радіальний
Рогатин	Радіальний
Снятин	Лінійний
Тлумач	Радіально-кільцевий
Тисмениця	Лінійний
Яремче	Лінійний

*Джерело: складено авторами за матеріалами Генеральних планів міст та за супутниковими фотознімками

Результати дослідження дали підстави до окреслення новітнього явища, яке ми назвали просторовою синхронізацією процесів соціально-економічного розвитку малих міст. Їх сутність полягає у одночасності протікання кількох подібних явищ і процесів їх функціонування, які особливо гостро проявляються під час кризових ситуацій та відображаються у деформаціях соціально-економічної структури малих міст.

Із закриттям головних промислових містоформуючих підприємств у малих містах в результаті економічної кризи, формується інше явище, яке ми назвали сепараційним синхронізмом, яке тлумачиться як

руйнування старих зв'язків у економічних системах малих міст, що веде до розмежування функціональних зон у малих містах та зумовлює паралельне протікання у просторі-часі негативних явищ і процесів; а також вимагає застосування комплексу заходів, спрямованих на подолання явища просторової сепарації – розпадання міських підсистем на окремі частини із подальшою руйнацією зв'язків між ними і формуванням «мертвих зон».

З огляду на те, що місто є соціально-економічною динамічною системою, яка зв'язана з ієрархічно більшими та складнішими системами, з одного боку, а з другого – із системами нижчого ієрархічного рівня, то вирішення внутрішніх протиріч розвитку міста позитивно відобразиться на процесах забезпечення життєдіяльності інших згаданих систем. Головною метою вирішення проблеми розвитку є забезпечення зростання якості життя населення, а відтак – і забезпечення зростання ролі малих міст у внутрішньорегіональному просторі. Комплекс окреслених проблем розвитку властивий не лише малим містам Івано-Франківської області, а й характерний для інших малих міст України.

Проте, виявлення проблем розвитку і пошук шляхів їх подолання є процесом динамічним та чітко локалізованим у просторі й часі. Виявлений просторовий синхронізм деструктивних процесів у малих містах регіону є загрозливим з точки зору руйнування опорного каркасу території. Опорний каркас території та роль у його структурі наведена на рис. 2.9.

Він породжує нові проблемні ситуації, які повинні вирішуватися грамотними містобудівними рішеннями і врегульовуватися Генеральними планами малих міст та прилеглих сіл. Відомо, що планувальна та архітектурно-просторова структура міста характеризує взаєморозташування і взаємодію основних його функціональних та структурних елементів, які забезпечують територіальну цілісність його функціонування. Необхідність оцінки містобудівної документації малих міст зумовлена необхідністю її коригування.

Нами здійснено вибіркового аналізу Генеральних планів малих міст регіону. Здійснення такого аналізу дало змогу виявити їх особливості, недоліки та невідповідності сучасним реаліям соціально-економічного розвитку. Аналіз зазначеної містобудівної документації виявив, що існуючі генеральні плани малих міст регіону розроблялися у період 1980–1990 рр. і базувалися на колишній парадигмі домінуванні розвитку промисловості, яка була визначена ще у часи адміністративної

економіки. Встановлено, що у кількох населених пунктах, зокрема у м. Болехові, Городенці були допущені порушення забудови всупереч генеральним планам: будівництво житла в санітарно-захисних зонах промислових зон, на заплавах та терасах річок, з порушенням червоних ліній тощо. Все це призвело до необхідності посилення контролю за забудовою території, та також на державному рівні слід законодавчо закріпити положення щодо посилення архітектурно-будівельного контролю у будівництві.

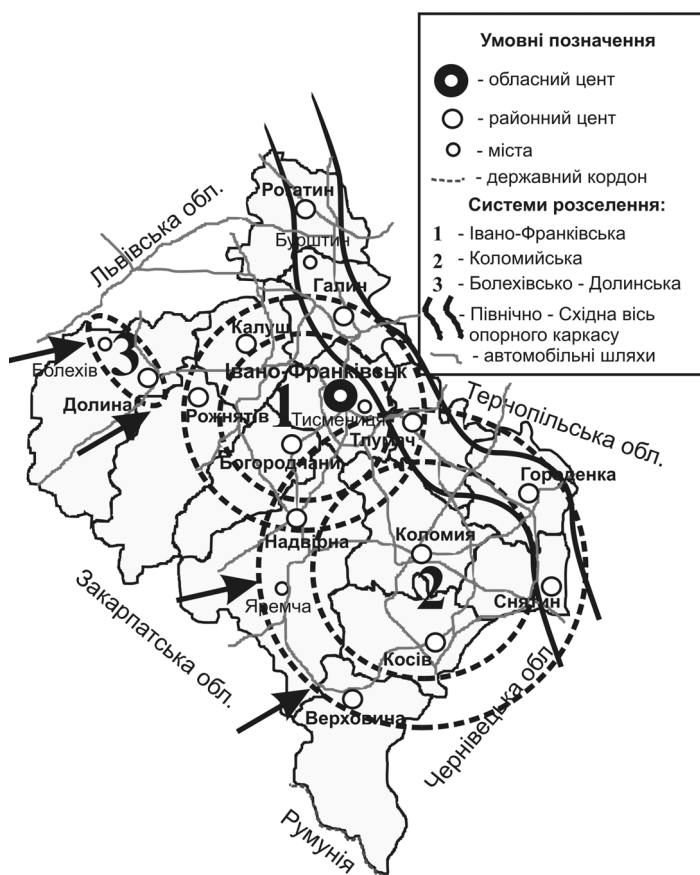

Рис. 2.9. Формування опорного каркасу Івано-Франківської обл. і місце в ньому малих міст

Отже, на законодавчому рівні слід вести мову про нові принципи містобудування, серед яких головним ми вважаємо принцип просторового ригоризму (термін є похідним від ригоризму (з французької – *rigorisme*, з лат. *rigor* – твердість, строгість) строгого або надміру строгого дотримання моральних або релігійних принципів)⁹⁵, який передбачає суворе дотримання принципів забудови, соціально-економічних принципів сталого просторового розвитку поселень, контроль та моніторинг за реалізацією проєктів, а також контроль за його дотриманням та штрафні санкції за порушення правил забудови території. Тільки за таких умов можна буде уникнути неконтрольованої забудови, самозахоплення земель, підвищити соціальну відповідальність мешканців за якість міського середовища, а внаслідок уникнути перевантаження території архітектурними об'єктами та руйнування міського ландшафту. Зокрема, всі проаналізовані нами документи прогнозували збільшення населення як за рахунок природного приросту, так і за рахунок міграційних процесів, проте, ці прогнози не справдилися. Зазначимо, що протягом 1991–2000 рр. у малих містах спостерігався приріст населення на 1,8–16,0%, тоді як по області загальна кількість населення збільшилася лише на 0,15%⁹⁶.

За даними Мінрегіонбуду, у 1991–2000 рр. (відкориговані) генеральні плани 16 міст та селищ Прикарпаття, з 2001 року – 12, зокрема міст Івано-Франківська, Долини, Коломиї, Тлумача, Яремче, Бурштина, Рогатина, селищ Вигода, Ворохти, Верховини. Розроблено концепцію розвитку міста Калуша. Однак цього недостатньо, тому важливим напрямом роботи із розробки планування міст та районів області є залучення фінансових та кадрових ресурсів для розробки планувальної документації.

З приходом ринкової економіки та переважанням майнових прав та приватного бізнесу слід переглянути і відкоригувати генеральні плани або ж поновити всю документацію відповідно до сучасних вимог та існуючої Стратегії регіонального розвитку області до 2015 року. Переважання акценту на нарощування обсягів промисловості не дало змогу розглядати у генеральних планах появу нових видів економічної діяльності, які б значно диверсифікували міську економіку та зберегли існуючі на території ресурси.

⁹⁵ Викисловарь – ригоризм [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wiktionary.org/wiki>.

⁹⁶ Програма соціально-економічного розвитку малих міст і селищ та сільських населених пунктів Івано-Франківської області на період до 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.if.gov.ua/modules.php?>

Підсумуємо вищенаведене: втрата позицій в міському, а відтак і регіональному господарському комплексі машинобудування й легкої промисловості, які орієнтовані на інновації та є трудомісними призвели до деформованої територіально-галузевої структури малих міст Івано-Франківської області. Сучасна територіально-галузева структура економіки міст зорієнтована на такі види діяльності, які мають велику залежність від ринкової кон'юнктури. Відсутність повноцінної статистичної інформації про господарську діяльність міст змушує проводити діагностику соціально-економічного розвитку в умовах її обмеженості, єдиним можливим варіантом елімінації якої, ми вважаємо експертні оцінювання соціально-економічного розвитку та польові обстеження міст, а також необхідно ввести нові показники до діагностики стану малих міст, тобто систему оціночних параметрів на основі моніторингових показників соціально-економічного розвитку малих міст і селищ, затверджених Кабінетом міністрів 2009 р. (базові 35 показників для здійснення моніторингу) слід доповнити новими: наявність стратегічного плану розвитку міста; забезпеченість населення засобами зв'язку (Інтернет, мобільний зв'язок тощо), що дасть змогу комплексно оцінити стан їх розвитку.

РОЗДІЛ 3.

ТРАНСФОРМАЦІЯ РЕГІОНУ ЯК СЕРЕДОВИЩА ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНЕ БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩЕ ЯК ПЕРЕДУМОВА РОЗВИТКУ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ

Особливої вагомості для економіки України в умовах ринкової трансформації набувають питання інституційних перетворень. При чому, якщо трансформація формальних інститутів відбувалася в Україні шляхом швидкого імпорту здебільшого ліберальних норм, то створення неформальних інститутів ділової етики, соціально відповідальної поведінки, ринкової культури державних чиновників вимагає поступового розвитку та інституціоналізації.

Формування інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища розглядається нами як передумова оптимізації економічного простору з огляду на підвищення вагомості нематеріальних факторів економічного зростання, пов'язаних з розвитком людського, інтелектуального та соціального капіталів, а також нестачу ресурсів бюджету для проведення повноцінної соціальної політики. Тому бізнес може переймати на себе частину соціальних функцій, а при відповідній політиці використати як одну з його конкурентних переваг.

Тому, у системі соціально-економічних інститутів України, задля активізацій вищої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві – соціального партнерства, одним з найбільш важливих, на нашу думку, повинен стати інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища, норми якого визначали б господарські відносини між всіма типами економічних суб'єктів на всіх рівнях управління.

При вивченні різних аспектів та перспектив розвитку підприємництва в Україні, такі вітчизняні вчені як Ващенко К.О., Варналій З.С., Геєць В.М., Кужель О.В., Лібанова Е.М., Жаліло Я.А., Полунєєв Ю.,

Акімова І.М., Ляпін Д.В., Мельник С.В. і інші неодноразово наголошували на важливості соціальної відповідальності бізнесу та соціального партнерства, пропонували окремі стимулюючі інструменти активізації цих процесів в економіці країни. Проте, в сьогоденнішніх умовах господарювання на перший план виходить необхідність визначення цілей, критеріїв та принципів формування соціально орієнтованого бізнес-середовища та обґрунтування інституційних механізмів стимулювання соціальної відповідальності та соціальної згуртованості вітчизняного бізнесу.

Задля активізації третьої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві, тобто соціального партнерства, у системі соціально-економічних інститутів України одним з найбільш важливих, на нашу думку, повинен стати інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища, норми якого визначали б господарські відносини між всіма типами економічних суб'єктів на всіх рівнях управління. Соціально орієнтоване бізнес-середовище як зріз економічної культури окремої системи формується моральними умовами мотивації та соціальної спрямованості бізнес-суб'єктів.

На нашу думку, **соціально орієнтоване бізнес-середовище** – це сукупність інституційних передумов, факторів, ціннісних орієнтацій та механізмів правового, політичного, економічного, соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня згуртованості (міцності та консолідації) їх взаємозв'язків навколо суспільного інтересу.

Під принципами побудови соціально орієнтованого бізнес-середовища в економічних відносинах ми розуміємо ті вихідні положення, правила та установки, якими потрібно керуватися при створенні умов і механізмів стимулювання соціальної відповідальності та соціальної згуртованості економічних суб'єктів у бізнес-середовищі, а під критеріями – ознаки, на основі яких виробляється оцінка рівня соціальної орієнтованості бізнес-середовища та наслідків від недотримання принципів його функціонування. Ці принципи і критерії повинні бути інституціоналізовані за допомогою введення їх у відповідні нормативно-правові акти та неформальні конвенційні норми, що регулюють економічні відносини, а також створення інституціонального механізму їх реалізації.

Як соціальний інститут соціально орієнтоване бізнес-середовище – одна з форм організації, регулювання та впорядкування громадського життя й поведінки людей в економічній сфері. Як економічний

інститут соціально орієнтоване бізнес-середовище постає у вигляді правил та обмежень економічної поведінки.

Інститут соціально орієнтованого бізнес-середовища базуючись на концептуальних засадах інституційної теорії, повинен передбачати:

- ієрархічне визначення та структурування формальних (конституції, закони, різні офіційно закріплені норми права, судові прецеденти, адміністративні акти) правил дотримання соціальної спрямованості, згуртованості та відповідальності суб'єктів бізнесу, а також норм становлення певного рівня соціально орієнтованого бізнес-середовища;
- закріплення неформальних чи конвенційних (договірна культура, системи цінностей, добровільно взяті на себе норми поведінки, неписані кодекси честі, гідності, професійної самовідданості, традиції, звичаї, менталітет, різного роду соціальні умовності тощо) соціально орієнтованих норм поведінки між суб'єктами бізнесу, які впливають на економічну поведінку і процеси розвитку будь-якої соціально-економічної системи в цілому;
- розробку механізмів, які б забезпечили виконання як правил соціально спрямованої діяльності, так і норм соціально відповідальної поведінки у господарських взаємовідносинах;
- поширення уявлень в суспільстві, що побудова економічних відносин повинна базуватись на соціальній орієнтації (в т.ч. соціальній відповідальності) бізнесу, що формує соціально орієнтоване бізнес-середовище країни з доведенням необхідності та переваг його становлення.

Формальні й неформальні норми інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища перебувають у тісній взаємодії, при цьому рівень відповідності між нормами залежить від усталеного соціально-психологічного клімату й організаційної культури в суспільстві, неформальних міжособистісних відносин, менталітету нації та ін.

Слід враховувати, що введення нових норм (або трансплантація норм іншої економічної системи) формування соціально орієнтованого бізнес-середовища може бути позитивно сприйняте одними соціальними й професійними групами (здебільшого працівниками та соціально-незахищеними верствами населення) та негативно – іншими (наприклад, власниками підприємств при запровадженні заходів, що примусово знизить частину їх ренти). Проте, для соціально відповідального бізнесу є інші переваги, які полягають у можливості популяризації їх соціально відповідальної поведінки, підвищення іміджу

та створення репутації в суспільстві, що в кінцевому підсумку забезпечить повернення втраченої ренти.

У ході дослідження процесів трансплантації інститутів в інституційній теорії були визначені основні типи трансплантаційних дисфункцій: атрофія й переродження інституту, активізація альтернативних інститутів і відторгнення, інституційний конфлікт і парадокс передачі.⁹⁷ Відносно інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища виникнення зазначених дисфункцій зумовлює виникнення наступних загроз соціально-економічного характеру:

- норми соціальної відповідальності та соціальної згуртованості бізнесу, які давно присутні в економіках розвинутих країн, не сумісні з культурними традиціями та визнаними формальними інститутами вітчизняної економіки. Це призводить до атрофії розуміння цих норм в економічних відносинах, в результаті, до їх переродження, здебільшого деструктивного. Адже інституційне донорське середовище західного цивілізованого бізнесу в більшості випадків придушують ненормативні види економічної поведінки;
- активізація альтернативних норм побудови соціально орієнтованого бізнес-середовища пов'язана з різного роду уникненнями від прийнятих правил і принципів, що може спровокувати так звані «інституційні пастки»⁹⁸;
- відторгнення ряду діючих норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища можливе за умови відсутності попиту на нові формальні норми, які встановлюються владою чи/або трансплантація носить примусовий характер. Наприклад, підвищення податкових зобов'язань суб'єктів бізнесу без адекватного заміщення може спровокувати перехід підприємців в тінь;
- парадокс передачі полягає у тому, що донор (західні розвинуті країни), який передає свої інститути, ефективні в його умовах, може виграти за рахунок неготовності до цього реципієнта (вітчизняна економіка). Приймаючи нав'язані правила гри, відкинувши при цьому власні цінні інституційні норми, вітчизняна економіка може програвати, як в економічному, так і соціальному та духовному сенсах.

---

⁹⁷ Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В. М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С.24–50.

⁹⁸ Інституційна пастка – це неефективна встановлена норма (неефективний інститут).

В Україні процес шокової ліберально-ринкової трансплантації інститутів супроводжувався підвищенням ролі великих олігархічних бізнес-структур, взаємодією державного сектора з суб'єктами тіньової економіки, що проявилось в підвищенні корупції та рейдерства, встановленні не вільних ринкових цін, концентрації активів в руках невеликого числа найбільших власників та монополізації влади цими корпоративно-олігархічними структурами, розширенні тіньової та опортуністичної складової економіки й ін.

Інтеграція вітчизняного господарства у світовий економічний простір передбачає гомогенність інституціональних утворень. Однак, масовий і швидкоплинний імпорт ринкових інститутів, здійснений «зверху», привів до інституціональних розривів економічного поля, посилення схильності як бізнесу, так і держави до опортуністичної поведінки. Цим визначається необхідність реалізації державного регульованого варіанту ринкової інституціоналізації на основі модернізації сформованих формальних інститутів і легалізації неформальних у процесі цілеспрямованого інституціонального проектування.⁹⁹ Схильність вітчизняного підприємництва до неформальної поведінки та опортунізму пов'язана з невизначеністю в результаті інституційних перетворень та збільшенням трансформаційних ризиків економіки в умовах глобалізації.

Тому, з метою уникнення негативних наслідків трансплантаційних дисфункцій при формуванні інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища, необхідно оцінити можливі прямі та трансакційні витрати, передбачувану економічну ефективність від введення норм соціальної відповідальності та соціальної згуртованості бізнесу. Для інституціоналізації норм соціально орієнтованого бізнес-середовища необхідним є їх наукове обґрунтування на основі врахування інтересів всіх зацікавлених сторін, незалежної експертизи та прогнозу наслідків їх введення.

Тенденції, проблеми та фактори розвитку соціальної відповідальності та соціального партнерства вітчизняного бізнесу. Формування соціально відповідальної поведінки економічних суб'єктів в умовах пріоритетності становлення інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища в Україні відбувається в умовах, які мають як сприятливий, так і стримуючий характер. Зокрема, позитивними умовами, з однієї сторони, є присутність потужних корпорацій, які володіють

---

⁹⁹ Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бизнес. Монография / Под ред. Р.М. Нуреева. Ростов-н/Д: Наука-Пресс, 2006. – С.296–297.

значними ресурсами та потенціалом конкурентоспроможності, необхідними для реалізації соціальних інвестицій, а з іншої, – інтеграція вітчизняної економіки в глобальне середовище, зумовлює посилення інституціоналізації соціальної відповідальності бізнесу та соціального партнерства за міжнародними стандартами.

Слід зауважити, що специфіка соціальної відповідальності бізнесу багато в чому визначається особливостями конкретного «соціуму». В Україні такими історичними особливостями є як тисячолітній досвід економічних відносин, так і система традиційних цінностей, релігійних важелів, моделей поведінки та соціальних зв'язків.

В Україні реалізуються загальнонаціональні ініціативи, такі як Меморандум про соціальну відповідальність бізнесу й Форум соціальної відповідальності бізнесу в Україні, видається довідник соціально відповідальних компаній, які працюють на вітчизняному ринку.

Лідери українських ділових кіл (34 українських та міжнародних компаній, асоціацій та громадських організацій) у 2006 році вперше приєдналися до підписання Глобального договору ООН¹⁰⁰, який є ініціативою, спрямованою на сприяння соціальній відповідальності бізнесу та підтримку вирішення підприємницькими колами проблем глобалізації та створення більш стабільної та всеохоплюючої економіки. На сьогоднішній день до Глобального договору долучилося більше ніж 6 500 компаній та організацій з більш як 130 країн світу.

На кінець 2009 р. Глобальний договір підписали вже 142 українських підприємства,¹⁰¹ взявши на себе серйозні зобов'язання дотримуватись принципів соціальної відповідальності бізнесу, формування ефективної соціальної інфраструктури та охорони навколишнього середовища. Це дозволяє наблизити діяльність українських підприємств до вимог ООН і надає їм перспективу інтеграції у світову економіку.

¹⁰⁰ У 1999 році ініціативу, яка отримала назву Глобального договору, було започатковано Генеральним секретарем ООН Кофі Аннаном. Метою Договору стало поширення принципів, пов'язаних із захистом прав людини, стандартами праці, боротьбою з корупцією та захистом навколишнього середовища на стратегію та діяльність ділових кіл у всьому світі. З цього часу ініціатива активно допомагає у розвитку партнерства між приватним сектором та урядами, агенціями ООН, трудовими та громадськими організаціями на підтримку Цілей Тисячоліття. Глобальний договір пропонує компаніям забезпечити – в межах своєї діяльності – дотримання, підтримку і запровадження основних цінностей у сфері захисту прав людини, стандарти праці, охорони навколишнього середовища і боротьби з корупцією.

¹⁰¹ Українська мережа Глобального договору ООН // <http://www.globalcompact.org.ua/ua>.

Крім того, в рамках численних глобальних тарифних угод, вітчизняні підприємства зобов'язується дотримуватись міжнародних норм і принципів в сфері прав працівників та корпоративної соціальної відповідальності, зокрема щодо умов та безпеки праці, охорони навколишнього середовища та ін.).

Розвиток соціальної відповідальності вітчизняних суб'єктів бізнесу за траєкторією в цілому відповідає, проте за темпами дещо відстає загальносвітовій тенденції поступової інтеграції принципів соціально відповідальної поведінки в корпоративну стратегію, переходу до ідеології соціальних інвестицій, які б відповідали довготерміновим інтересам як суспільства, так і бізнесу.

Протягом останніх восьми років вітчизняні компанії активно опановували світовий і накопичували власний досвід ведення корпоративної соціальної діяльності, визначали для себе доцільні напрямки й оптимальні розміри соціальних вкладень.

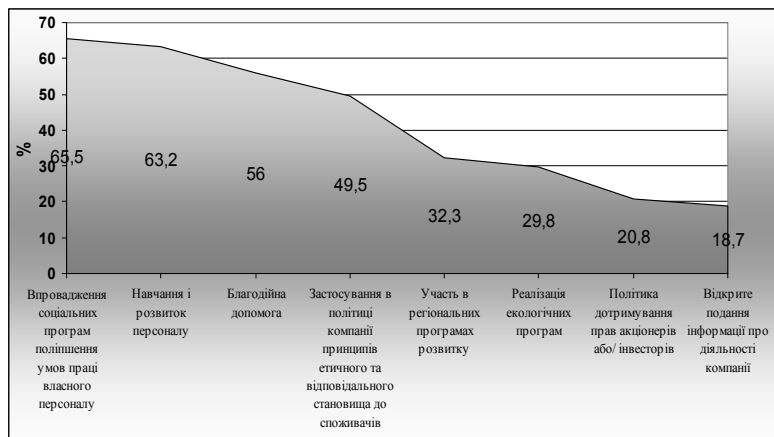
Формування соціально орієнтованого бізнес-середовища та розробка ефективних механізмів стимулювання корпоративних соціальних інвестицій також стримуються відсутністю єдиного розуміння сутності соціальної відповідальності та соціальної згуртованості бізнесу, браком усвідомлення соціальної діяльності як інноваційної та конкурентної переваги.

Дослідження розуміння суті та складових соціальної відповідальності вітчизняними компаніями у 2005 р.¹⁰² показало, що більшість з них до СВБ відносять впровадження соціальних програм поліпшення умов праці персоналу (65,5%), розвиток персоналу і його навчання (63,2%), благодійну допомогу громадськості (56%), етичне відношення до покупців (49,5%) (рис. 3.1). Лише біля третини опитаних компаній відносять до СВБ участь у регіональних програмах розвитку і здійснення екологічних проектів. Відповідальне ставлення до навколишнього середовища також не стало добре усвідомленою необхідністю у системі соціальної політики компаній. Менше третини всіх компаній (29,8%) назвали реалізацію екологічних проектів формою соціальної відповідальності. Побічно це свідчить про те, що у своїй більшості компанії не почувають себе соціально відповідальними за рішення екологічних проблем.

За результатами дослідження, проведеного вже у 2008 році – під соціальною відповідальністю представники опитаних бізнес організацій

¹⁰² Соціальна відповідальність українського бізнесу. Результати опитування. Київ. – 2005. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua>

розуміють: соціальну захищеність та дотримання прав працівників (43%); відповідальність перед споживачами (36%); дотримання законодавства, і в першу чергу – законодавства про працю (22%); раціональне використання ресурсів і турбота про екологію (14%); дотримання прав людини (14%); благодійну діяльність (14%); відповідальність перед партнерами (7%); відповідальність перед суспільством (22%).¹⁰³

Рис. 3.1. Розуміння суті та складових поняття СБВ вітчизняними компаніями (% підприємств)

Для вітчизняної моделі соціально орієнтованого бізнес-середовища характерним є переважаюча орієнтація соціальних інвестицій підприємств на внутрішніх стейкхолдерів та програми внутрішнього характеру, тобто на власний персонал та акціонерів. Натомість рідко враховуються потреби зовнішніх зацікавлених сторін, необхідність задоволення потреб регіону чи місцевої громади. Крім того, обсяг соціальних витрат нерівномірно розподілений між галузями і лягає, в основному, на «важкі» галузі економіки, транспортні компанії, підприємства хімічної промисловості і чорної металургії.

Вітчизняний бізнес не готовий ще в повній мірі перебирати на себе функції щодо вирішення ряду важливих соціальних проблем. Майже половина українських компаній (48,8%) вважає, що рішення соціальних проблем – це функція державних структур, а бізнес повинен

¹⁰³ Зінченко А.Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

тільки забезпечувати власникам (акціонерам) одержання прибутку і сплачувати податки державі.

На практиці вітчизняні бізнес-організації впроваджують наступні компоненти соціальної відповідальності:¹⁰⁴

- організаційне управління (36% опитаних) через систему управління, надання широких повноважень працівникам, дотримання законодавства та організацію соціальних заходів;
- права людини (64%) через надання працівникам гарантій щодо соціального пакета, підписання колективних договорів, дотримання законодавства про працю, підтримку діяльності профспілкової організації, створення «гарячих» телефонних ліній та надання послуг із захисту прав людини;
- екологічні питання (64%) через упровадження новітніх технологій, що забезпечують чистоту екології, використання екологічної сировини, впровадження екологічних програм та виконання всіх вимог стосовно екологічної безпеки;
- трудові практики (43%) шляхом працевлаштування інвалідів, створення сприятливих умов праці, дотриманням законодавства про працю, виплатою преміальних, створенням демократичних взаємовідносин у робочому колективі;
- питання споживачів (50%) шляхом встановлення контролю над якістю продукції та послуг, якістю обслуговування споживачів і на основі партнерських відносин та угод;
- практика чесного ведення бізнесу (64%) шляхом провадження політики чесної конкуренції, відкритості, обов'язкової сплати всіх податків, боротьби з корупцією та підписанням Меморандуму соціальної відповідальності;
- соціальне залучення і соціальний розвиток (64%) шляхом упровадження великого пакета соціальних пільг і гарантій працівникам, стимулювання працівників за якісне виконання обов'язків, реалізацію благодійних програм.

Цікаво, що жоден із представників бізнесу не виділив сферу професійного здоров'я і безпеки своїх співробітників як один із головних компонентів, у той час як в інших країнах розглядають ці питання як головні в політиці соціальної відповідальності. Жоден із респондентів не висловив думку про необхідність розробки і дотримання кодексу етики, що є ключовим для застосування практики чесного

---

¹⁰⁴ Зінченко А.Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

ведення бізнесу. Цікавим є і той факт, що сплата всіх податків є одним із питань соціальної відповідальності за визначенням цієї групи стейкхолдерів. На відміну від світових тенденцій респонденти бізнес організацій форматом допомоги громаді назвали «реалізацію благодійних програм», а не розвиток громади (один із головних компонентів ISO 26000).¹⁰⁵

Проте, як показує практика, соціальні інвестиції внутрішнього і зовнішнього соціального спрямування поступово займають належне місце в корпоративних стратегіях і стають частиною управлінської практики вітчизняних підприємств. Бізнес усвідомлює, що соціальні програми сприяють створенню іміджу і підвищенню його репутації, тому в залежності від фінансового потенціалу намагається реалізовувати соціальні інвестиції.

За даними дослідження¹⁰⁶, стратегічні плани з соціально відповідальними заходами мають лише 36,9% опитаних компаній. А в двох третинах українських компаній, що знаходяться в індустріально розвинутих регіонах, соціально відповідальні заходи не носять планомірний характер і не є частиною їх бізнес стратегій. Лише 49,7% опитаних вітчизняних підприємств мають затверджений кодекс поведінки (місію, кодекс етичної поведінки та проголошені цінності). Тобто концепція соціальної відповідальності ще не отримала інтенсивного поширення в Україні.

Серед найбільших перешкод проведення соціально відповідальної діяльності, компанії називають брак коштів (55% опитаних), недостатнє законодавче забезпечення стимулювання СББ (45,9%), важкість контролю цільового використання грошей (21,5%), брак досвіду (18,1%) і ін. (рис.3.2).

До бізнес-компаній, які демонструють найбільшу соціальну відповідальність і системно впроваджують основні її компоненти в політику своїх компаній, активно реалізують соціальні проекти, підтримують і популяризують розвиток соціальної відповідальності в країні відносять Київстар, МакДональдз в Україні, Група компаній «НІКО», «Kraft foods Україна», Благодійний фонд «Розвиток України», Кока-Кола Беверіджиз Україна, ТНК-ВР, Фонд Віктора Пінчука, «МЕТРО Кеш енд Кері Україна», Група компаній

¹⁰⁵ Зінченко А.Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А.Г.Зінченко, М.А.Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.

¹⁰⁶ Соціальна відповідальність українського бізнесу. Результати опитування. Київ. – 2005. – Режим доступу: <http://www.un.org.ua>

«Фокстрот», Майкрософт Україна, Intel, Львівська пивоварня, Лайф, МТС, Nokia, Siemens і інші.

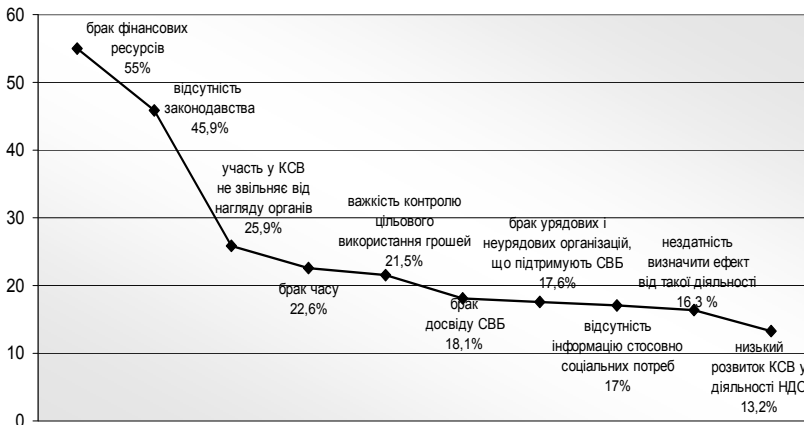

Рис. 3.2. Перешкоди щодо виконання діяльності з СВБ (% компаній)

Проблеми формування інституційних засад соціально орієнтованого бізнес-середовища у вітчизняному економічному просторі усвідомлюються провідними вітчизняними підприємствами, про що говорить постійний попит на обговорення на національному рівні питань щодо розвитку соціальної відповідальності та ринку відповідних освітніх і консалтингових послуг, вивчення й впровадження кращих світових практик.

Можна виділити ряд факторів системного характеру, які ускладнюють та стримують реалізацію принципів соціальної відповідальності в Україні. Зокрема, це:

- невирішені негативні проблеми та наслідки переходу до ринку, які пов'язані зі згортанням соціальних програм та занедбанням об'єктів соціальної інфраструктури;
- недооцінка менеджментом підприємств потенціалу покращення ринкового позиціонування, підвищення конкурентоспроможності та економічних вигод в результаті реалізації соціальних інвестицій і проведення соціальної політики;
- переплетення формальних норм і неформальних правил при визначальній ролі останніх, які мають нелегальний характер без прямого порушення норм закону;

- широке розповсюдження неформальних тіньових економічних відносин і низький рівень дотримання законодавства. Це супроводжується недоотриманням податків, необхідних для виконання державою своїх соціальних функцій, різними порушеннями трудового законодавства (несправедлива, несвочасна та тіньова «в конверті» заробітна плата). В цих умовах деформується розуміння принципів і обов'язків соціально відповідальних суб'єктів бізнесу, які набагато ширші ніж виконання, при чому беззаперечне, своїх зобов'язань щодо оплати праці та податків;
- недостатньо високий рівень організаційної культури та ділової етики;
- неефективність діяльності профспілок, адже як і раніше вони здебільшого матеріально й психологічно залежать від адміністрації, не прагнуть набути статусу незалежного реального учасника переговорного процесу та розширити сферу своєї компетенції, не пристосовані для відстоювання інтересів працівників;
- слабкість громадянського суспільства й соціального партнерства. Ще з радянських часів склалися традиції патерналістського відношення до працівників і відповідні очікування з їх боку. Таке середовище вкрай несприятливе для розвитку партнерських відносин, що становлять внутрішню основу корпоративного громадянства. Як відзначають західні ідеологи корпоративної соціальної відповідальності, модель «компанії учасників» повністю відкидає відносини патронажу (заступництва) які, даючи певні й інколи вагомі поблажки найманому персоналу, створює категорію залежного працівника, не здатного протистояти авторитаризму й сваволі власників і керуючих¹⁰⁷;
- відсутність науково-обґрунтованої державної політики формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, у тому числі стимулювання соціально відповідальних суб'єктів бізнесу. На відміну від України, в розвинених західноєвропейських країнах державне стимулювання соціально відповідального бізнесу включає систематичний порядок стимулів і пільг, що забезпечує відповідний рівень соціальних інвестицій;

¹⁰⁷ Hutton W. The State We're In. London, Jonathan Cape, 1996.

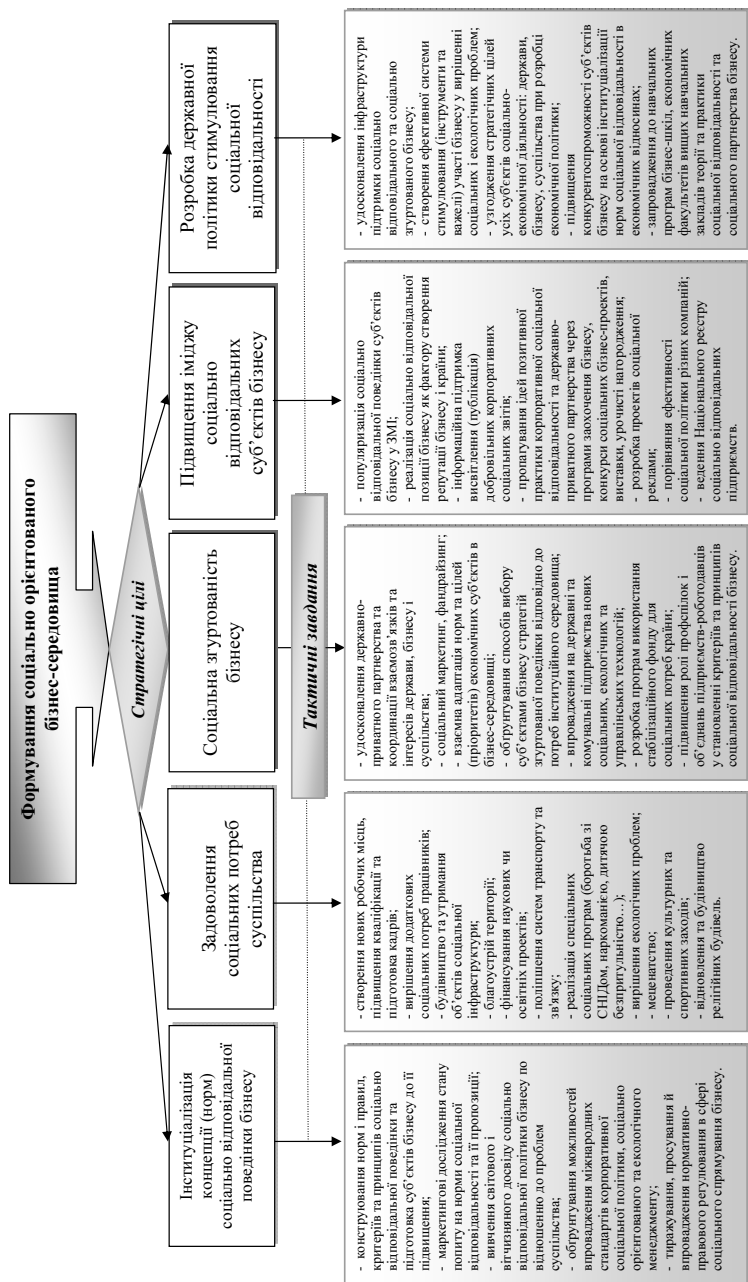
- неефективність вітчизняної системи макроекономічного регулювання, яка проявляється в розбалансованості прямих і зворотних зв'язків у національній економіці, підсилюється опорою соціальних груп (чиновників, бізнес-структур і громадських об'єднань), які мають лише рентоорієнтовану поведінку.

3.2. ЦІЛЬОВА МОДЕЛЬ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНО ОРІЄНТОВАНОГО БІЗНЕС-СЕРЕДОВИЩА

Модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища повинна включати систему узгоджених між собою економічно-ефективних і соціально-орієнтованих інститутів з чіткими критеріями цільових орієнтирів. Запропонована нами цільова модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища передбачає виділення п'яти стратегічних цільових орієнтирів, кожен з яких містить також перелік тактичних цілей (рис. 3.3). Зокрема, задля досягнення стратегічної цілі – *«інституціалізація норм соціально відповідальної поведінки бізнесу»*, в першу чергу, слід провести маркетингові дослідження стану попиту на норми соціальної відповідальності та її пропозиції; вивчення можливостей введення міжнародних стандартів корпоративної соціальної політики та соціально орієнтованого менеджменту. Слід чітко визначити норми і правила, критерії та принципи соціально відповідальної поведінки, на основі яких проводити тиражування, просування й впровадження нормативно-правового регулювання у сфері соціального спрямування бізнесу.

Інституціалізація норм соціально відповідальної поведінки бізнесу – це процес становлення формальних інститутів, що регулюють (забезпечують) відповідну поведінку суб'єктів бізнесу, і комплементарних до них добровільних неформальних угод, «правил гри», стереотипів поведінки, традицій ділової діяльності, контрактних взаємовідносин. Поступове «витіснення» неефективних неформальних інститутів легітимними нормами забезпечує трансформацію поведінки економічних суб'єктів в прогнозовану на основі синхронності їх функціонування, інституціалізації механізмів взаємодії бізнесу і держави.¹⁰⁸

¹⁰⁸ Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бизнес. Монография / Под ред. Р.М. Нуреева. Ростов-н/Д: Наука-Пресс, 2006. – С.296.

Рис. 3.3 Цільова модель формування соціально орієнтованого бізнес-середовища

Основною метою трансформації неформальних норм в інституціональні є стабільний економічний розвиток, адже прогнозований рівень економічного зростання корелюється з становленням формальних норм і правил, задоволенням суспільного попиту на них, що також забезпечує більш локалізовану неформальну активність. Так, найефективнішим способом боротьби з нелегальною тіньовою економікою є легалізація тіньових капіталів та активів, що безумовно, забезпечить економічне зростання на основі більш ефективної аллокації фінансових ресурсів і усунення його іллегального обмеження. Отже, процес витіснення неформальних інститутів легітимними нормами забезпечує прогнозованість економічної поведінки суб'єктів підприємництва у бізнес-середовищі.

Для України у цьому контексті важливим є розробити та прийняти: Концепцію розвитку громадянського суспільства в Україні, закони України «Про соціальну відповідальність бізнесу», «Про соціальну звітність підприємств України», «Про соціальний аудит». Також, в контексті формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, цінними є напрацьовані проекти: Концепції соціальної держави в Україні, законів України «Про громадські організації», «Про соціальне партнерство» та інші.

На нашу думку, консолідуючим нормативно-правовим та інституційним забезпеченням формування соціально орієнтованого бізнес-середовища має стати однойменна Концепція та Закон, враховуючи сучасні цивілізаційні вимоги.

Однак, факт залишається фактом: закони можуть бути досконало і грамотно прописані, проте, без організаційної, договірної і підприємницької культури та етики, усунення негативів неформального характеру в економічних відносинах, – неможливо досягнути бажаного результату від їх прийняття.

Друга стратегічна ціль формування соціально орієнтованого бізнес-середовища – *«задоволення соціальних потреб суспільства»* розкриває ряд тактичних цілей вирішення проблем соціального характеру, які представлені на рис.3.3.

Виходячи з важливості третьої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві при задоволенні його соціальних потреб, вітчизняним підприємствам варто замінити свою, здебільшого, благодійну діяльність та одноразові пожертвування на обґрунтовану корпоративну соціальну політику, розроблену стратегію та планування соціально значимих

проектів і програм з оцінкою результатів їх реалізації, тобто перейти до продуктивних соціальних інвестицій.

В сьогоденнішніх кризових умовах економічного розвитку, де відбуваються процеси концентрації та перегрупування сил, соціальні інвестиції набувають додаткової актуальності, адже з кризи сильнішими можна вийти за умови збереження й розвитку людського капіталу, відносин з партнерами, тобто підвищення репутації та авторитету не лише в економічному, але й соціальному просторі.

Соціальні інвестиції можуть мати як внутрішній характер, тобто зосереджуватись у самому підприємстві для підвищення компетентності працівників, охорони праці, техніки безпеки, розвитку корпоративної культури та інше, або зовнішній – благоустрій, охорона навколишнього середовища, житлово-комунальне господарство, соціальна підтримка й захист деяких груп населення, підтримка й розвиток охорони здоров'я, світи, культури та ін.

Ефективним засобом, як задоволення соціальних потреб суспільства, так і оптимізації соціальних проектів бізнесу, є використання конкурсних механізмів реалізації корпоративної політики соціальної відповідальності, які сприяють найбільш ефективному вкладенню соціальних інвестицій, об'єктивній оцінці потреб суспільства, розвитку людського капіталу території, можливості залучення додаткових ресурсів, обґрунтуванню ефективних рішень, залученню нових учасників соціального партнерства.

Соціальна згуртованість бізнесу як стратегічний атрибут формування соціально орієнтованого бізнес-середовища (рис.3.4) визначає ступінь міцності та консолідації взаємозв'язків економічних суб'єктів щодо вирішення соціальних проблем чи реалізації суспільного інтересу. Вихідною передумовою соціальної згуртованості економічних суб'єктів всіх рівнів ієрархії економічної системи виступає теза про те, що сама стратегічна мета володіє могутнім консолідуючим потенціалом.

Україна знаходиться на початковому етапі формування ефективної системи соціальної згуртованості бізнесу. Соціальна згуртованість реалізовується в значній мірі через інституціоналізацію основних механізмів взаємного узгодження інтересів та стратегічних цілей держави, бізнесу й суспільства: лобіювання, соціальне і державно-приватне партнерство, соціальний маркетинг та ін. (рис. 3.4).

Врахування інтересів всіх учасників служить умовою абсорбції нових соціальних, екологічних та управлінських технологій, вирішення

протирич макро-, мезо- і мікроекономічних інтересів у вітчизняній економічній системі та призупинення інерційності її розвитку.

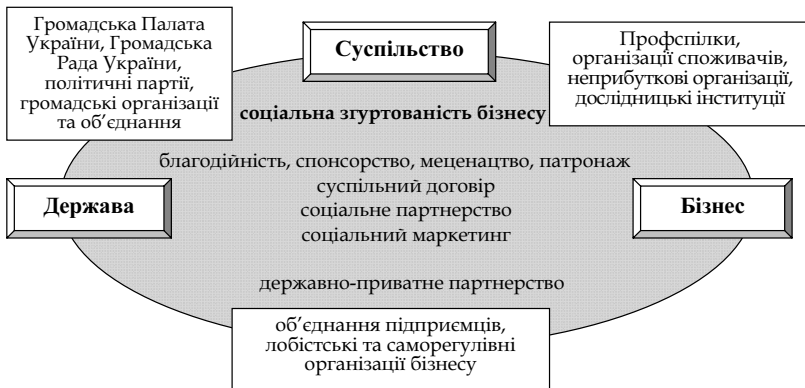

Рис. 3.4. Інститути взаємодії держави, суспільства і бізнесу

Транзитивний характер ринкових та економічних перетворень об'єктивно вимагає формування та неперервну модернізацію механізмів узгодження стратегічних цілей держави, бізнесу та суспільства, їх ідентифікацію на різних ієрархічних рівнях економічної системи. Ряд функцій держави тісно кореспондується з інтересами бізнесу (інституційні реформи, захист конкуренції, створення ринкових організаційних структур і механізмів управління на мікрорівні та ін.). Перетинання інтересів держави і бізнесу в процесі реалізації цих функцій вимагає розробки і запуску механізмів взаємодії, що трансформують потенційну зацікавленість у діючі технології співробітництва.

Алгоритм узгодження інтересів держави і бізнесу включає наступні ітераційні кроки¹⁰⁹: ідентифікація специфікованих цілей держави, бізнесу і місцевої спільноти, ранжування пріоритетності суб'єктних цілей, виявлення інтересів сторін з різним рівнем пріоритетності, розробка управлінських рішень по гармонізації макро-, мезо- і мікро-рівневих інтересів, тестування збалансованості інтересів і коректування прийнятих рішень.

¹⁰⁹ Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бизнес. Монография / Под ред. Р.М. Нуреева. Ростов-н/Д: Наука-Пресс, 2006. – С.308.

При цьому можливості влади, бізнесу і суспільства повинні сприйматися як система відносин, що мають форму конвенції про виконання взаємних зобов'язань. Пред'являючи до бізнесу ті або інші вимоги, суспільство й влада не повинні забувати про необхідність формування сприятливого для ділової активності економічного середовища.

Важливість *соціального маркетингу* як одного з інструментів взаємодії та врахування інтересів держави, бізнесу і суспільства, обумовлюється підвищенням ступеня зрілості ринкової економіки, зміною парадигми управління, яка пов'язана із збагаченням його соціального змісту, сучасною вимогою вищої адаптованості господарювання до соціальних змін та задоволення потреб суспільства. Соціальний маркетинг виконує функцію соціального управління та планування в діяльності суб'єктів бізнесу, а також своєрідного інституціонального інструменту погодження інтересів економічних суб'єктів із внутрішнім та зовнішнім середовищем.

Соціальний маркетинг – це напрямок, що використовує інструменти маркетингу для поліпшення життя як окремих людей, так і всього суспільства в цілому. Це робота комерційних компаній, спрямована на одночасне просування бренду й соціальних цінностей. Ключовими елементами такого маркетингу нарівні з вивченням, формуванням і задоволенням потреб покупців є розробка, реалізація й контроль соціальних програм, спрямованих на просування соціальних ідей, рухів або реалізацію практичних дій.¹¹⁰ Тобто соціальний маркетинг є також своєрідним інструментом просування ідеї формування соціально орієнтованого бізнес-середовища.

Відповідно до концепції соціально відповідального маркетингу Ф. Котлера,¹¹¹ завданням організації є встановлення потреб та інтересів цільових ринків і задоволення користувачів більше ефективними, ніж у конкурентів, способами при збереженні або підвищенні добробуту, як споживачів, так і суспільства в цілому. Тобто забезпечити вищу споживчу цінність способами, які підтримують (або навіть поліпшують) благополуччя покупців та суспільства.

Соціальний маркетинг передбачає дослідження ринку не лише з позиції окремого бізнесу, а всіх зацікавлених в успішному розвитку

---

¹¹⁰ Вікіпедія. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>

¹¹¹ Котлер Ф. Основы маркетинга / Филип Котлер. – Москва – С.-П. – Киев: изд-во «ЮНИТИ», 2001 г. – С.49.

цього бізнесу груп. При цьому, ключовими моментами, що відрізняють концепцію соціально відповідального маркетингу від концепції маркетингу класичного є турбота про благополуччя покупців, а не просто про задоволення їхніх короткострокових потреб, тобто врахування в діяльності фірми потреб і вимог довготривалого благополуччя індивідуальних споживачів та суспільства в цілому.

Крім вище зазначених, інститутами взаємодії держави, суспільства і бізнесу є лобістські та саморегулівні організації (рис.3.4). Інституціоналізація лобізму в рамках спеціальних організацій, які лобіюють інтереси бізнесу в органах влади, дозволяє забезпечити баланс суперечливих інтересів у суспільстві шляхом відображення в нормах закону компромісних і погоджених рішень. Однак, інституціоналізований лобізм має і негативні наслідки, адже може: стати знаряддям задоволення іноземних інтересів всупереч національним пріоритетам бізнесу і суспільства; використовуватись як інструмент позаправового тиску на державні органи; підсилювати крайні форми задоволення індивідуальних інтересів; блокувати необхідні управлінські дії, перешкоджати задоволенню суспільно важливих потреб, сприяючи задоволенню окремих інтересів.

Суспільство, бізнес і держава повинні спільно брати участь у трансформації негативних моментів лобіювання в позитивні, створювати легальні форми лобіювання з метою їхнього контролю. В Україні процес інституціоналізації функціонування лобістських груп нерозривно пов'язаний з необхідністю забезпечення ефективного контролю їх діяльності. Незважаючи на важкість такого контролю, все ж інститут лобізму переважає над тіньовим (неформальним) лобіюванням інтересів великих бізнес-структур у коридорах влади, що спричиняє посилення корупції та домінування приватних корумпованих інтересів представників влади з рентоорієнтованою, проте, аж ніяк, не соціально відповідальною поведінкою. Натомість, інституційне регулювання діяльності лобістських організацій дозволило б їм забезпечувати інтереси бізнесу в органах влади, баланс суперечливих інтересів у суспільстві, відобразивши в нормах закону компромісне та/або погоджене рішення.

Створення нормативно-правової основи для дії механізму цивілізованого лобіювання бізнесом власних інтересів потребує прийняття Закону України «Про лобізм» та «Про саморегулівні організації підприємств». В Уряді теж піднімаються питання про необхідність

ухвалення закону про лобізм в рамках синхронізації посилення антикорупційного законодавства. Для виведення ринку лобістських послуг з тіні і поповнення бюджету за рахунок продажу ліцензій і податків, «необхідно вжити заходи з запобігання роботі нелегальних лобістів». Створення цивілізованого ринку лобізму в Україні потребує посилення заходів відносно «чиновників, які живуть за рахунок хабарів, що отримуються за “вирішення питань”». «Тому необхідно одночасно посилювати покарання за неформальну «допомогу» бізнесу в лобіюванні і паралельно створювати умови для легальної роботи лобістських компаній».¹¹²

Тобто, для функціонування соціально орієнтованого бізнес-середовища вкрай важливим є відпрацьованість механізмів і процедур соціального діалогу та стабільних суспільних відносин. Сформованість та інституціональне оформлення групових інтересів (бізнесу, суспільства та держави) потребує також відпрацювання механізмів підвищення ефективності діяльності галузевих, регіональних та міжрегіональних об'єднань, асоціацій та спілок підприємств, рад підприємств при виконавчих органах влади, економічних союзів, торгово-промислової палати, союзів роботодавців, лобістських та саморегулювальних організацій, профспілок і ін., їх взаємодії з органами державної влади.

Крім того, для забезпечення паритету інтересів організацій бізнесу, суспільства та влади було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 15 жовтня 2004 року № 1378 «Деякі питання щодо забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики», укази Президента України «Про лібералізацію підприємницької діяльності та державну підтримку підприємництва», «Про деякі заходи щодо забезпечення здійснення державної регуляторної політики», «Про Концепцію вдосконалення державного регулювання господарської діяльності», «Про невідкладні заходи щодо вдосконалення державного регулювання господарської діяльності».

Станом на початок 2008 року громадські ради (колегії) створені при 72 органах виконавчої влади. До їх складу входить близько 2 тисяч осіб, з яких більше тисячі представників громадських організацій, близько 200 представників професійних спілок, 300 інших представників громадськості, 100 представників засобів масової інформації,

¹¹² Королевська хоче узаконити лобізм. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/archive/2009/05/22/125503-11.html>

органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, політичних партій.¹¹³

Більшість громадських об'єднань підприємців є пасивними у вирішенні важливих проблем розвитку малого та середнього підприємництва та соціального партнерства, натомість виступають свого роду «лобістськими клубами» для підтримки окремих бізнесових та політичних інтересів. Це призводить до фактичного спотворення суті та мети їх створення.

Перед громадськими об'єднаннями підприємців у формуванні соціально орієнтованого бізнес-середовища постає необхідність вирішення наступних завдань:

- підтримати бізнес в усвідомленні стратегічних переваг соціально відповідальної та соціально згуртованої поведінки в економічних відносинах;
- оцінити умови та перешкоди для розвитку соціально орієнтованого бізнес-середовища, сформулювати вимоги, критерії та пропозиції макроекономічної політики його стимулювання;
- забезпечити оперативний обмін інформацією між всіма учасниками економічного діалогу та соціального партнерства, повідомлення засобів масової інформації, створення громадської думки;
- розробити та реалізовувати в співпраці з іншими об'єднаннями підприємців та органами державної влади власну економічну політику щодо підтримки та захисту соціально відповідального бізнесу в Україні;
- здійснювати практичну підтримку суб'єктів бізнесу щодо навчання в сфері корпоративної соціальної відповідальності, інформаційне забезпечення, правове, економічне та науково-технічне консультування тощо.

Отже, інституціоналізація соціального партнерства та соціальної згуртованості загалом повинна здійснюватися на основі «відпрацювання процедур узгодження інтересів і загальних цілей суспільства, влади та бізнесу в рамках правового поля, прийняття організаційно-правових і політичних норм, які гармонізують інтереси учасників цих відносин при чіткій самоідентифікації ними спільності цілей і потреби в

---

¹¹³ Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / [К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.Є. Воротін, В.М. Геєць, Е.М. Кужель О.В. Лібанова та ін.] – К., Держкомпідприємництво, 2008. – С.45.

соціальному партнерстві для їх досягнення».¹¹⁴ Цей процес обов'язково передбачає формування адекватних інститутів представництва соціальних, корпоративних і регіональних груп, удосконалення практики колективно-договірного регулювання та вироблення «правил гри» в бізнес-середовищі. Крім того, беззаперечним є той факт, що для розвитку та успішного функціонування соціально орієнтованого бізнес-середовища вкрай важливими є наявність демократичної держави, середнього класу та громадянського суспільства, а також об'єктивної потреби в формуванні соціально орієнтованого бізнес-середовища, яке продукує новий тип суспільних відносин.

Враховуючи посилення статусу бізнесу в сучасних, не лише економічних, але й соціальних відносинах, формування соціально орієнтованого бізнес-середовища в Україні на інституційних засадах соціального партнерства та згуртованості бізнесу повинно базуватися на оптимальному застосуванні наступних принципів:

- забезпечення узгодження інтересів влади, бізнесу і громадянського суспільства в процесі обґрунтування основних напрямів соціально-економічної стратегії держави;
- інституціоналізації взаємовідносин суб'єктів бізнесу, суспільства та держави шляхом удосконалення функціонування Громадської Палати України, Громадської Ради України, політичних партій, громадських організацій та об'єднань, профспілок і неприбуткових установ, лобістських структур та саморегулювних організацій бізнесу;
- участі бізнес-організацій у соціально-економічному розвитку місцевої громади та країни загалом через інститути державно-приватного партнерства, суспільного договору, благодійництва, спонсорства, меценатства, патронажу, соціальних інвестицій, соціального маркетингу та ін.;
- транспарентної взаємодії держави та бізнесу, яка характеризується комунікативним процесом та відкритим обміном достовірною інформацією, готовністю до її отримання й опрацювання;
- реалізація соціальної відповідальної та соціально згуртованої поведінки різними групами стейкхолдерів (бізнес, органи державної влади, профспілки, організації споживачів, громадські організації, дослідницькі інституції та ін.).

---

¹¹⁴ Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бизнес. Монография / Под ред. Р.М. Нуреева. Ростов-н/Д: Наука-Пресс, 2006. – С.316.

Реалізація четвертої стратегічної цілі – *«підвищення іміджу соціально відповідальних суб'єктів бізнесу»* сприяє зростанню їх конкурентоспроможності на основі реалізації соціальної відповідальності в економічних відносинах. Тобто, дотримання принципів та норм соціальної відповідальності суб'єктами бізнесу повинно сприяти зміцненню їх ділової репутації серед партнерів, що забезпечить залучення додаткових клієнтів і високу інвестиційну привабливість, посилення конкурентних позицій на ринку в цілому. В цьому контексті, особливо важливими є популяризація соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу (як відповідальних, так і безвідповідальних) та інформаційна підтримка висвітлення добровільних корпоративних соціальних звітів.

Крім того, з метою подальшого розвитку корпоративної соціальної відповідальності доцільно сформувати систему державного та суспільного визнання і заохочення добровільних дій компаній шляхом конкурсів, номінацій, рейтингів, а також державних нагород.

Необхідною умовою успішного розвитку ділової активності в сучасному суспільстві є забезпечення відкритості та прозорості корпоративної соціальної політики та репутаційного менеджменту, адже суспільне визнання й повага – не тільки результат (ефективність), але й умова розвитку бізнесу.

Імідж соціально відповідальних суб'єктів бізнесу напряму пов'язаний з ефективністю їх соціальних інвестицій¹¹⁵ та соціальної політики, у порівнянні якої зацікавлені всі суб'єкти економічних відносин. Так, щодо переваг, то: великий бізнес отримує додаткові перспективи залучення іноземного капіталу та виходу на світовий фінансовий ринок; малий та середній бізнес – соціальне позиціонування та конструктивне партнерство з власними працівниками, органами влади та громадою; регіональна влада здобуває можливості щодо притягнення додаткових матеріальних та фінансових коштів у розв'язання соціальних питань, а також певні важелі впливу на бізнес; муніципальні органи, громадські організації, громадянське суспільство першочергово зацікавлені у розвитку соціального партнерства.

Соціальний та економічний ефекти реалізації соціальних інвестицій в Україні напряму залежить від вдосконалення інституціонального

---

¹¹⁵ Соціальні інвестиції бізнесу – це матеріальні, технологічні, управлінські й інші ресурси, а також фінансові засоби компаній, що направляються на реалізацію соціальних програм, розроблених з урахуванням потреб зацікавлених сторін.

середовища здійснення інвестицій загалом, прийняття загальних стандартів соціальної звітності компаній та інформаційної відкритості їх соціальних програм, вирішення проблеми виміру соціальних інвестицій.

Важливим цільовим орієнтиром формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, який визначає можливості мотивації суб'єктів бізнесу у дотриманні принципів соціальної відповідальності є – ***розробка державної політики стимулювання соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу*** (рис.3.3). При цьому, умова розробки оптимальної політики стимулювання соціальної відповідальності бізнесу лежить у площині максимального узгодження внутрішніх мотивів і зовнішніх стимулів, які проявляються у вигляді формальних і неформальних норм інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища. Ефективність політики стимулювання соціальної відповідальності залежить від рівноправного залучення всіх суб'єктів економічної діяльності, незважаючи на їхній статус, до встановлених преференцій в цій сфері та рівноправного доступу до інфраструктури підтримки соціально відповідального та соціально згуртованого бізнесу.

Особлива увага повинна бути приділена бізнес-освіті створення соціально відповідального бізнесу, а саме вкрай важливим є: поглиблене викладання даної проблематики в умовах зростаючого попиту з боку компаній та їх зацікавлених сторін; послідовне інтегрування викладання теорії та практики корпоративної соціальної відповідальності в систему навчальних програм бізнес-шкіл, економічних факультетів вищих навчальних закладів; використання самими бізнес-школами існуючих підходів до управління корпоративною соціальною діяльністю.

З метою формування соціально орієнтованого бізнес-середовища системними заходами зі сторони держави мають бути наступні:

- підвищувати можливості формування соціально орієнтованого бізнес-середовища шляхом створення механізмів для відкритого конструктивного і рівноправного діалогу та налагодження оптимальних соціальних зв'язків бізнесу з різними соціальними групами, державними і місцевими органами влади й громадськими організаціями по спільному вирішенню соціально і економічно важливих проблем українського суспільства та пріоритетів суспільного розвитку, зокрема, використовуючи інструменти й важелі ефективного державно-приватного і соціального партнерства;

- забезпечити застосування процедур і правил, які гарантують виявлення і врахування інтересів кожної соціальної групи при прийнятті рішень на всіх рівнях державної і регіональної влади, відповідальність за результати та наслідки прийнятих і реалізованих рішень;
- забезпечити можливість спільного обговорення завдань і рішень під час розробки та реалізації політики формування соціально орієнтованого бізнес-середовища та соціально-економічної політики загалом, використовуючи інструменти контролю з боку суб'єктів бізнесу та громадських організацій;
- привернути увагу широкої громадськості до найбільш ефективної світової та вітчизняної практики соціальних інвестицій та соціального партнерства;
- сприяти утвердженню міжнародних стандартів корпоративної соціальної відповідальності та включенню вітчизняних компаній у національні та міжнародні проекти соціального характеру;
- запровадити дієве нормативно-правове та організаційне забезпечення рівноправного матеріального й морального стимулювання бізнесу до реалізації соціально відповідальної поведінки та соціальних інвестицій у бізнес-середовищі;
- ввести загальні критерії оцінки соціальних інвестицій та соціальної політики для всіх суб'єктів бізнесу та розробити обґрунтовану диференційовану політику стимулювання соціально відповідальної поведінки та соціальної згуртованості на загальнодержавному та регіональному рівнях, яка б враховувала ефективність та можливості соціальної діяльності підприємств різних розмірів, галузей та організаційно-правових форм. Тобто, адаптувати вимоги й критерії формування соціально орієнтованого бізнес-середовища до масштабів і специфіки вітчизняного бізнесу (великого, середнього і малого);
- створити умови для свободи підприємництва та конкуренції, демонополізації економіки, розвитку механізмів саморегулювання підприємницького співтовариства; зниження адміністративних бар'єрів в бізнес-середовищі та перехід переважно до непрямих методів державного регулювання економічних процесів загалом;
- забезпечити максимально строгий і ефективний контроль за виконанням всіма суб'єктами ринку установлених законом

соціальних та фінансових зобов'язань, відмовляючись від методів прямого або непрямого примусу бізнесу до виконання соціальних зобов'язань понад законодавчо встановлений рівень, сприяти розвитку соціального інвестування за допомогою заохочення відповідної активності компаній;

- створення сприятливого інвестиційного середовища шляхом зниження інвестиційних і підприємницьких ризиків за рахунок захисту прав власності й підвищення передбачуваності економічної політики держави, завершення реформування судової системи, удосконалення регуляторного середовища, жорсткої боротьби з корупцією з чіткою системою контролю за виконанням антикорупційних програм і рішень на всіх рівнях державної влади та введення механізмів відповідальності держслужбовців за наслідки їх діяльності в економічній сфері та непровадомірне втручання в діяльність бізнес-організацій та ін.;
- розробити механізм застосування протягом обмеженого часу протекціоністської політики щодо соціально відповідальних підприємств (включаючи захист їх продукції від напливу подібної імпоротної продукції нижчої якості) та пріоритетних соціально значущих галузей та сфер економічної діяльності;
- реформування податкової системи у напрямку зниження податкового навантаження та посилення її стимулюючого впливу на діяльність інноваційних та соціально орієнтованих суб'єктів бізнесу;
- забезпечити розвиток механізмів суспільного визнання соціально відповідальних організацій бізнесу та політико-правової підтримки вітчизняних підприємств на зовнішніх ринках;
- пропагувати ідеї соціально орієнтованого бізнес-середовища через систему освіти, діяльність державних і некомерційних організацій, а також засоби масової інформації.

Економічними інструментами реалізації ефективної державної політики заохочення соціальної відповідальності суб'єктів бізнесу можуть бути наступні:

- підвищення іміджу соціально відповідальних організацій бізнесу шляхом запровадження рейтингів кращих підприємств, надання премій, почесних звань та нагород;
- фінансове стимулювання шляхом розширення переліку видатків (у розвиток людського капіталу та соціальні інвестиції), які

можуть відноситись на витрати підприємств, а також звільнення від оподаткування тієї частки прибутку, що спрямовується на реалізацію соціальної відповідальної політики (відповідно до міжнародної практики ці стимули в середньому складають до 5 % прибутку до оподаткування);

- надавати соціально відповідальним підприємствам регіональні преференції щодо землевідведення та будівництва;
- рефінансовувати банківські позики та надавати державні гарантії під кредити соціально активним підприємствам; за окремим переліком на визначений термін за рахунок стабілізаційного фонду виплачувати з обмеженою відсотковою ставкою кредити соціально відповідальних підприємств¹¹⁶;
- здійснювати захист вітчизняного виробника шляхом тимчасового встановлення окремих імпорتنих обмежень, захисних митних тарифів протягом перших трьох років після вступу України до СОТ, як це передбачено нормативними документами цієї організації; вивільняти від митного збору ввізне устаткування, яке зорієнтоване на реалізацію енергозберігаючих проектів¹¹⁷;
- через механізми державних замовлень підтримувати соціально орієнтовані підприємства шляхом активізації підписання контрактів з ними та введення соціальних принципів і вимог до договорів про державні закупівлі;
- стимулювання розв'язання соціальних та екологічних проектів шляхом активізації різних форм державно-приватного партнерства.

Для ефективного соціального партнерства в процесі формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, зі сторони бізнесу необхідно:

- включити соціальну відповідальність та соціальні інвестиції в стратегію розвитку бізнесу як передумову формування його інноваційних і тривалих конкурентних переваг;
- виконувати у повному обсязі встановлені законом соціальні зобов'язання та підтримувати можливе посилення державного контролю за чітким дотриманням обов'язкових норм; сприяти

---

¹¹⁶ Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С.В. Мельник, Т.А. Тресвятська, Л.В. Будьонна. – Режим доступу: <http://www.lir.cci.lg.ua>; lir.ukrpost.net.

¹¹⁷ Там само.

державним органам в удосконаленні законодавчих норм, що регулюють соціальні зобов'язання бізнесу; встановлювати партнерські відносини з іншими фірмами, суспільними й громадськими організаціями, державними структурами з метою вироблення спільних системних підходів до формування соціально орієнтованого бізнес-середовища;

- запроваджувати принципи і норми корпоративної соціальної відповідальності в систему (філософію) корпоративного менеджменту та підготовку соціальних звітів, вдосконалювати організаційне забезпечення соціальних інвестицій шляхом створення профільних комітетів у радах директорів;
- перейти від затратних форм корпоративної благодійності до обґрунтованої соціальної політики і витрат на соціальні потреби, від традиційної допомоги бідним до соціальних інвестицій та підвищення рівня соціального капіталу;
- вважати взаємовигідні відносини з всіма партнерами при вирішенні соціальних проблем найвагомішим ресурсом стабільного економічного розвитку бізнесу;
- поширювати соціально відповідальну позицію в суспільному діалозі при формуванні соціально орієнтованого бізнес-середовища; підвищити прозорість і публічність соціальної політики;
- підтримувати процес обміну позитивним досвідом та популяризувати кращі традиції в сфері соціальної відповідальності та згуртованості в суспільних, професійних і експертних аудиторіях.

В перспективі з метою вивчення актуальних проблем формування соціально орієнтованого бізнес-середовища, які стоять перед вітчизняним бізнесом, поширення кращих світових практик та створення нових знань у цій сфері, важливими та необхідними є: дослідження ролі і місця соціально орієнтованого бізнес-середовища в національній стратегії соціально-економічного розвитку; оцінка перспектив реалізації соціальних інвестицій в умовах економічної нестабільності; диференційований аналіз характеру корпоративної соціальної діяльності в залежності від галузевої чи регіональної приналежності, форми власності, виду та розміру підприємств; особливостей та перспектив розвитку соціальної відповідальності в середньому й малому бізнесі; визначення ролі інститутів громадянського суспільства у формуванні суспільного діалогу з проблематики соціально орієнтованого бізнес-середовища.

3.3. ТРАНСПОРТНА ІНФРАСТРУКТУРА ЯК ФАКТОР І МЕРЕЖЕВА ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНО- СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ ТА РОЗВИТКУ СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНУ

Роль і значення належного стану та розвитку транспортної інфраструктури важко переоцінити. Адже, саме вона є тим кістяком, «скелетом», основною підсистемою опорного каркасу територіальних суспільних систем будь-якого ієрархічного рівня. Від стану та рівня розвитку транспортної інфраструктури, яка забезпечує рух вантажопотоків та пасажиропотоків, безпосередньо залежить не тільки соціально-економічне зростання територіальних суспільних систем, але й їх просторовий розвиток. Для того, щоб маніпулювати величезними масами людей, достатньо утримувати стан транспортної інфраструктури на відносно низькому рівні розвитку. Про це засвідчує відношення монополістів до розвитку транспортної інфраструктури у слаборозвинених країнах, де вона орієнтована на вивіз з таких країн сировини та напівфабрикатів.

Можна ставити благородні євроінтеграційні цілі в постсоціалістичних країнах Європи, у тому числі й в Україні, але, якщо в прикордонних регіонах таких країн має місце низький рівень розвитку транспортної інфраструктури, то можна з упевненістю сказати, що такі цілі залишаться декларативними, тобто нереалізованими.

Сказане в повній мірі засвідчує про необхідність вивчення проблем, пов'язаних з розвитком транспортної інфраструктури. Саме тому, дослідження транспортної інфраструктури є і залишатиметься перманентно вагомим, потрібним і актуальним.

Незважаючи на те, що транспортна інфраструктура вивчається низкою галузей знань, серйозні наукові дослідження особливостей її формування і розвитку започатковані не так вже й давно, хоча описові тексти і примітивні карти найважливіших світових шляхів та доріг у різних країнах світу можна знайти в найдавніших манускриптах та літературних джерелах.

Так, основоположниками географії транспортної інфраструктури вважають таких німецьких вчених кінця XIX – початку XX ст., як А. Геттнер, К. Дове, О. Блюм. Зазначимо, що для економістів-регіоналістів ці дослідження є безцінними, оскільки згадані вчені досліджували транспортну інфраструктуру в контексті вивчення простору.

Результатом таких наукових пошуків стала хорологічна (просторова) концепція розвитку транспортної інфраструктури як основи «сполучень» тих чи інших місць у просторі залежно від природних умов конкретної території¹¹⁸. А. Геттнер, К. Дове, О. Блюм розглядали транспорт як засіб «подолання простору», що давало їм підстави вважати транспортну діяльність сферою суб'єктивної діяльності людини і на цій основі включати географію транспорту в склад антропогеографії.

Ускладнення будівництва транспортної інфраструктури посилили необхідність обґрунтування напрямків її розвитку та окреслення особливостей будівництва, що сприяло використанню математичних розрахунків у цій сфері, які одними з перших застосували В. Гаррісон, Б. Беррі, Д. Мобл, Д. Ніст'юен. Особливу популярність здобула книга К. Канського, в якій математично обґрунтовано побудову транспортної мережі¹¹⁹.

Географи колишнього СРСР не могли залишитися осторонь географічних проблем розвитку транспортної інфраструктури в повоєнні роки, оскільки, саме в цей час відзначені проблеми були пріоритетними у зв'язку з завданнями відбудови країни. Теоретичні і практичні проблеми розвитку транспортної інфраструктури були в центрі уваги таких відомих вчених, як І.І. Білоусов, М.Х. Ганкін, О.А. Ізюмський, Н.М. Казанський, І.В. Нікольський, а також Н.Н. Колосовський. Саме останній зумів показати роль транспортних проблем у формуванні економічних районів через розвиток міжрайонних і внутрішньовиробничих зв'язків, акцентуючи увагу на тому, що проблеми удосконалення транспортних мереж і системи перевезень значною мірою є «географічними проблемами, тісно пов'язаними з загальною системою економічного районування»¹²⁰.

Серед українських дослідників транспортної інфраструктури виділяється Степан Рудницький, який в книзі «Коротка географія України» охарактеризував протяжність і стан шляхів на 1914 р., а в інших роботах окреслив взаємовпливи розвитку транспорту та інших суспільних сфер. На жаль, праці цього видатного географа в повоєнні роки були недоступними для інших українських дослідників, що не дозволило в той час використати його напрацювання як плацдарм для новіших досліджень.

¹¹⁸ Геттнер А. География, ее история, сущность и методы / Пер. с нем. под. ред. Н. Баранского. - М.: Госиздат, 1930. - С.135.

¹¹⁹ Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. - М.: Мысль, 1973. - С. 293-296.

¹²⁰ Там само, С. 300.

Незважаючи на це, у другій половині ХХ ст. дослідження транспортної інфраструктури суттєво інтенсифікувалося і в Україні. Такі дослідження стали своєрідною відповіддю на нові потреби господарства та населення в результаті здійснення відбудови економічних об'єктів, зруйнованих під час Другої світової війни, а також внаслідок широкомасштабного промислового та соціально-інфраструктурного будівництва. Дослідженнями транспортної інфраструктури займалися, насамперед, відомі українські географи М.В. Григорович, К.Ф. Коценко М.Д. Пістун, І.І. Ровенчак, О.І. Шаблій та ін., які розглядали географію транспорту в структурі економічної географії, оскільки, вважали транспорт галуззю матеріального виробництва, що відповідало тогочасній економічній доктрині країни. На нашу думку, такі погляди були звуженими і спрощеними, оскільки, транспортна інфраструктура є фактором і мережевою основою формування територіально-структурних процесів у територіальних суспільних системах різного ієрархічного рівня, детермінантом розвитку середовища регіону, каталізатором його просторового розвитку, об'єктивним підґрунтям виокремлення тих чи інших територіальних суспільних систем (районів, регіонів), важливою підсистемою комунікаційної інфраструктури та економічною підсистемою, де виробляються унікальні послуги. Тобто, без належного рівня розвитку транспортної інфраструктури неможливий розвиток постіндустріального суспільства, зокрема таких його стадій, як інформаційне суспільство, знаннєва економіка, а отже, неможливий суспільний прогрес і розвиток цивілізації в цілому.

Це давно зрозуміли американські дослідники, яких цікавив, насамперед, прикладний аспект, адже вони мали відповідні державні та приватні замовлення на такі дослідження. Очевидно, що виконання таких замовлень вимагало детальної проробки економічних питань, пов'язаних з розбудовою та реконструкцією транспортної інфраструктури.

На сьогоднішній день дослідження транспортної інфраструктури, які здійснюються у будь-якій царині знань, в тій чи іншій мірі зачіпають економічні питання. Безумовно, суттєво активізувалися й економічні дослідження розвитку транспортної інфраструктури, оскільки цілком очевидним є те, що гальмування її розвитку зумовлює структурні деформації економіки країни в цілому, детермінує особливості економічних кризових явищ.

При цьому, економістів хвилює ряд наступних важливих питань, а саме: як слід розвивати транспортну інфраструктуру країни, щоб вона забезпечувала соціально-економічне зростання територіальних суспільних систем різного ієрархічного рівня, сприяла збільшенню валютних надходжень до бюджету країни, забезпечувала ефективність виробництва товарів і послуг та належні обсяги пасажирських і вантажних перевезень тощо.

Наукові літературні джерела, в яких містяться результати досліджень транспортної інфраструктури різними вченими, засвідчують, що результативність здійснення будь-якої економічної діяльності залежить від розвиненості опорного каркасу території. При цьому, опорний каркас території тлумачитися переважно як ділянки чи територіальні утворення в межах регіону чи країни, на яких концентруються масові соціально та економічно активні процеси життєдіяльності населення. Ці ділянки чи територіальні утворення представляють собою соціально-економічні вузли (міста та територіальні виробничі утворення, зокрема технопарки, логістичні центри тощо), які розташовані, як правило, на перетині лінійних елементах каркасу, тобто транспортних магістралей. Інші території регіону, на яких точково розміщені ті чи інші види діяльності, і, які виконують переважно невиробничі функції (зелені зони, історичні місця, місця відпочинку тощо), формують тканину, чи своєрідне тло для формування і розвитку опорного каркасу.

Саме така концепція опорного каркасу обґрунтована в працях географів М. Баранського, Г. Лаппо, архітекторів О. Гутнова і О. Кудрявцева та інших вчених¹²¹. Але, якщо географи акцентують увагу на тому, що опорний каркас території – це міста, які розташовані на ній, плюс транспортна мережа, то архітектори співвідносять його із планувальною структурою цієї території. При цьому, і ті й інші мають підстави виділяти, специфічні конфігураційні форми опорного каркасу – лінійно-вузлову, концентрично-радіальну, решітчасту та ін., які обумовлені тими чи іншими факторами (гірськими системами, водними артеріями, особливостями заселеності території чи видобутку ресурсів тощо). Конфігураційні форми опорного каркасу залежать і від розташування фокусів території – великих міст, які є своєрідними наріжними каменями опорного каркасу території.

---

¹²¹ ЄвроРегіоУкраїна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=1218>

Отже, очевидно, що опорний каркас хоча й переважно асоціюється з транспортно-комунікаційною основою, але, як зазначається в довідковій літературі, остання лише входить до його складу, проте не вичерпує змісту¹²². Але, безумовно, слід брати до уваги, що саме транспорт (потужні лінії та вузли) є передумовою побудови опорного каркасу і потужним фактором розвитку його специфічних конфігураційних форм. При цьому, має місце подібність останніх на різних ієрархічних рівнях досліджуваної території: радіально-кільцеву будову може мати опорний каркас міста (наприклад, опорний каркас Львова) і опорний каркас регіону (наприклад, опорний каркас центральної частини Львівської області).

Зазначимо, що найслабше досліджений опорний каркас території економістами. Не можна сказати, що таких досліджень не було. Варто згадати дослідження В.С. Коломийчука, який детально дослідив морфологічні особливості опорного каркасу та можливості його удосконалення в різних регіонах України¹²³, чи наукові розвідки М.М. Вишиванюк, яка сконцентрувала свою увагу на ролі малих міст в опорному каркасі регіону¹²⁴.

Але, на сьогоднішній день бракує досліджень транспортної інфраструктури в контексті формування і розвитку постіндустріальної економіки, яка зумовлює трансформацію всіх суспільних сфер економіки і, безумовно, активізує вже в найближчій перспективі глибокі трансформаційні перетворення в опорному каркасі території.

Важливо також обґрунтувати ефективну державну транспортну політику, яка б передбачила розбудову опорного каркасу території України до рівня, здатного забезпечити реалізацію економічних й соціальних перетворень та геополітичних інтересів країни, а також забезпечити її конкурентоспроможність.

Адже, в останні роки спостерігається стрімкий спад обсягів перевезень, нездатність країни фінансово забезпечити утримання транспортної інфраструктури на належному рівні, зношеність рухомого

---

¹²² Там само.

¹²³ Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегія розвитку). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440с.

¹²⁴ Вишиванюк М.М. Регулювання соціально-економічного розвитку малих міст: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Спеціальність: 08.00.05 – Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – 20 с.

складу та матеріально-технічної бази транспорту, відсутність належного технологічного обслуговування транспортної інфраструктури.

Так, за 2009 р. підприємствами транспорту перевезено 540,5 млн. т вантажів, що становило 76,7% від обсягу перевезень вантажів за 2008 р. Вантажообіг становив 238,1 млрд. ткм, що склало 76,7% від обсягу 2008 р. Вантажообіг залізничного транспорту знизився на 23,7%, причому зниження мало місце на всіх залізницях. Зменшення вантажообігу відбулося також на автомобільному транспорті на 9,5%, авіаційному на 7,5%, річковому на 39,9%, морському на 53,9%. Перевезення вантажів залізничним транспортом порівняно з 2008р. зменшилися на 21,5%, у т.ч. відправлення вантажів – на 19,4%¹²⁵.

Вітчизняний морський та річковий торговельний флот виконав перевезення вантажів у обсязі 9,8 млн. т, що на 50,0% менше від обсягу 2008 р. Перевезення вантажів підприємствами річкового транспорту зменшилися на 54,8% від обсягів 2008 р., морського транспорту – на 43,4%. Закордонні перевезення вантажів морським транспортом скоротилися на 50,2%, річковим – на 35,3%. Обсяг переробки вантажів у торговельних і рибних портах та на промислових причалах (морських і річкових) зменшився на 12,1% і становив 161,9 млн. т. Переробка імпорتنих вантажів зменшилася на 41,1%, транзитних вантажів – на 21,3% та внутрішнього сполучення – на 58,6%¹²⁶.

Підприємствами автомобільного транспорту за 2009 р. перевезено 140,0 млн. т вантажів, що на 24,8% менше від обсягу перевезень вантажів у 2008 р., вантажообіг склав 33,9 млрд. ткм, що менше ніж у 2008 році на 9,5%. За 2009 р. авіаційним транспортом перевезено 84,8 тис. т вантажів, що на 16,9% менше від обсягу 2008р. Вантажообіг авіаційного транспорту склав 350,3 млн.ткм, що на 7,5% менше порівняно з 2008 р.¹²⁷.

Аналогічне можна сказати і про пасажирські перевезення. За 2009 р. пасажирським транспортом перевезено 4,5 млрд. пасажирів, виконано пасажирську роботу в обсязі 112,7 млрд. пас. км, що становить відповідно 92,2% та 89,8% від обсягів 2008 р. Залізничним транспортом за

¹²⁵ Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України до 2015 року і подальший період / Український транспортний союз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uts.in.ua/ua/kontseptsiya_rozvytku_transportno-dorozhnogo_kompleksu_tdk_ukrayiny_do_2015_roku_i_podalshyj_period.html

¹²⁶ Там само.

¹²⁷ Там само.

2009 р. відправлено 425,9 млн. пасажирів, що на 4,4% менше, ніж у 2008 р. Послугами автомобільного транспорту скористалися 4,0 млрд. пасажирів, що на 8,2% менше від обсягів перевезень пасажирів у 2008 р. Перевезення пасажирів морським транспортом скоротилися на 15,5% від обсягів 2008 р.¹²⁸

Загалом, питома вага транспортних послуг у валовому внутрішньому продукті України складає близько 12%, вартість основних виробничих фондів – 14,8%, зношеність яких складає біля 80%, кількість працюючих в галузі – 5,6% від загальної чисельності працівників, зайнятих в економіці країни¹²⁹.

Через недостатній рівень залучення інвестицій у цю сферу, відсутність технічних інновацій та технологічної модернізації рухомого складу, зруйновану систему безпеки та контролю, тіньове вирішення питань встановлення тарифів та ціноутворення призвели до суттєвого зменшення транзитних перевезень через територію України. Це зумовило ускладнення положення України на світовому ринку транспортних послуг в умовах загострення конкуренції між європейськими країнами на тлі розгортання глобалізаційних процесів.

Немає сумніву в тому, що в найближчий час роль транспортної інфраструктури перманентно зростатиме. Адже, у зв'язку з євроінтеграційними процесами аеропорти, залізничні вокзали й автовокзали, морські й річкові порти все частіше зустрічатимуть іноземних гостей з найрізноманітніших держав світу. Від того, якими їх бачать іноземці, залежать перші враження про Україну, її імідж як європейської держави, що не зможе не позначитися на взаємозв'язках між людьми та між державами. Якщо в найближчій перспективі не докласти зусиль до реконструкції, регенерації та розбудови транспортної інфраструктури України, то її відставання від розвинених країн світу істотно зростатиме. Адже, протягом років незалежності в країні практично не будувалися дороги, розв'язки, мости, тунелі.

І лише у зв'язку із підготовкою України до проведення фіналу з футболу Євро-2012 модернізація і реконструкція транспортної інфраструктури були визнані як найважливіші завдання, адже цей

¹²⁸ Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України до 2015 року і подальший період / Український транспортний союз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uts.in.ua/ua/kontseptsiya_rozvytku_transportno-dorozhnogo_kompleksu_tdk_ukrayiny_do_2015_roku_i_podalshyj_period.html

¹²⁹ Там само.

глобалізаційний виклик країні став потужним стимулятором припливу інвестицій на її територію, у тому числі й у сферу будівництва транспортної інфраструктури.

У зв'язку з цим Мінтрансзв'язку було сформовано перелік 17 першочергових інвестиційних пропозицій на загальну суму 2,24 млрд. дол. США. Пошук інвесторів був тривалим і не завжди успішним через високі ризики здійснення економічної діяльності в Україні. Одночасно залучалися гроші світових фінансових структур: Світового банку, Європейського банку реконструкції та розвитку, Європейського інвестиційного банку та інших. За кредитні кошти у 2010 році здійснювалося 20 проектів, обсяг кредитів по яких становить 4757,28 млн. дол. США. Із них було реалізовано 5 проектів ЄБРР на суму 344,38 млн. дол. США. Ще 4 проекти на суму 630,4 млн. дол. США знаходяться в стадії реалізації, 8 проектів на суму 3120 млн. дол. США – у стадії підготовки, 2 проекти на загальну суму 662,5 млн. дол. США – у стадії ініціювання¹³⁰.

Завдяки коштам ЄБРР розпочато реалізацію проекту «Розвиток залізничних шляхів України» на суму 51,88 млн. дол. США та проекту «Впровадження швидкісного руху пасажирських поїздів на залізницях України» на суму 200 млн. дол. США. Не викликає сумнівів те, що буде реалізовано проект «Оновлення рухомого складу залізниць» загальною вартістю 125 млн. дол. США під державні гарантії Уряду. Реалізуватиметься також спільний проект Укрзалізниці та Світового банку «Підвищення пропускної спроможності залізничного напрямку Знам'янка–Долинська–Миколаїв–Херсон–Джанкой». По проекту «Будівництво залізнично-автомобільного мостового переходу через Дніпро в м. Києві на залізничній ділянці Київ–Московський–Дарниця» отримано кредитних ресурсів лише на 700 млн. дол. США від Дойче Банку АГ при загальній вартості проекту 9,2 млрд. грн. Реалізацію ще трьох проектів «Укрзалізниці» на суму 697,5 млн. дол. США планується розпочати ще до кінця 2010 року¹³¹.

Розвиватиметься також і автотранспортна інфраструктура, про що засвідчують дві угоди ЄБРР, які підписано по двох проектах з

¹³⁰ Транспортна інфраструктура України – цивілізоване обличчя країни./ Міністерство транспорту і зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/zmi/16442.html>

¹³¹ Транспортна інфраструктура України – цивілізоване обличчя країни./ Міністерство транспорту і зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/zmi/16442.html>.

Укравтодором «Відновлення автомагістралі М-06 та реформа фінансування сектору автодоріг України» і «Ремонт автомобільної дороги Київ–Чоп» на суму кредиту 262,5 млн. дол. США. Проект «Ремонт автомобільної дороги М-06 Київ–Чоп на ділянці від м. Києва до м. Броди» вартістю 675,5 млн. євро (у тому числі кредит ЄБРР – 200 млн. євро і ЄІБ – 200 млн. євро; кошти Держбюджету – 275,5 млн. євро) вже впроваджується в реальність. Вартість другого спільного проекту ЄІБ, ЄБРР та Укравтодору для ділянок автомобільних доріг на підходах до м. Києва (Київ–Чоп, Київ–Ковель–Ягодин, Київ–Одеса, Київ–Чернігів–Нові Яриловичі, Київ–Знам'янка, Київ–Іванків–Овруч) становить близько 1 млрд. євро¹³².

Департаментом залізничного транспорту разом із Донецьким та Дніпропетровським метрополітенами ведеться підготовка необхідних документів для отримання кредиту від ЄБРР на 740 млн. дол. США з метою реконструкції та розбудови цих метрополітенів¹³³.

Укравтодором підготовлено й інші проекти на отримання кредитів в сумі 900 млн. дол. США від Світового банку. Серед них проект «Київ–Харків–Довжанський (від м. Бориспіль до м. Лубни)» (обсяг кредиту 600 млн. дол. США). Портфель проектів ЄІБ налічує три проекти на суму 947,5 млн. дол. США. Сьогодні завершено підготовку до реалізації проекту обсягом кредиту 300 млн. дол. США. Укравтодором ініційовано й другий спільний з банком проект для ділянок автомобільних доріг на підходах до м. Києва (Київ–Чоп, Київ–Ковель–Ягодин, Київ–Одеса, Київ–Чернігів–Нові Яриловичі, Київ–Знам'янка, Київ–Іванків–Овруч) на суму кредиту 585 млн. дол. США¹³⁴.

В процесі підготовки до Євро-2012 передбачається реконструювати аеропорти в чотирьох містах: Києві, Донецьку, Львові та Харкові. У 2008 році за рахунок коштів державного бюджету профінансовано заходів на суму 921,5 млн. грн., з яких вже освоєно 774,2 млн. грн. За рахунок цих коштів розроблено проекти реконструкції аеродромів аеропортів Львів, Київ (Жуляни), Харків, Запоріжжя, а також проект будівництва нового терміналу в аеропорту «Львів», виконано будівельні роботи з реконструкції перону «S» в аеропорту «Бориспіль», будівництва нової злітно-посадкової смуги в аеропорту «Донецьк»,

---

¹³² Там само

¹³³ Там само

¹³⁴ Транспортна інфраструктура України – цивілізоване обличчя країни./ Міністерство транспорту і зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/zmi/16442.html>

реконструкції аеродрому в аеропорту «Київ» (Жуляни) та будівництва перону ДП «Зал офіційних делегацій»¹³⁵.

Зараз у Міжнародному аеропорту «Бориспіль» відбувається будівництво та реконструкція терміналів, розширення під'їзної дороги, будівництва двох автостоянок, перону та термінальної інфраструктури ДП «Зал офіційних делегацій». Модернізація Міжнародного аеропорту «Львів» передбачає реконструкцію злітно-посадкової смуги, будівництво нового аеровокзалу, реконструкцію існуючого аеровокзалу та об'єктів інфраструктури. У Міжнародному аеропорту «Харків» будуть здійснені реконструкція злітно-посадкової смуги, будівництво нового аеровокзалу та реконструкція існуючого. У Міжнародному аеропорту «Донецьк» передбачені будівництво злітно-посадкової смуги, місць стоянок для повітряних суден, аеродромно-диспетчерської вежі, а також нового аеровокзалу¹³⁶.

Ще у 2009 році у галузі морського і річкового транспорту було реалізовано низку інвестиційних проектів. Зокрема, у Одеському морському торговельному порту завершено будівництво нового причалу для обробки суден типу «ро-ро» (завантаження-вивантаження автомобілів), на що було витрачено 83 млн. грн. У Одеському порту завершено і відкрито п'яту та шосту чергу транспортної естакади загальною довжиною 7 км, якою вирішено низку найважливіших транспортних та екологічних питань міста Одеси. Аналогів такої транспортної розв'язки немає в Україні та інших чорноморських портах¹³⁷.

Ряд інвестиційних проектів реалізовано у морському торговельному порту «Южний» (зокрема, будівництво зернового терміналу), у Миколаївському порту (у тому числі, відкриття холодильного терміналу та відкритого комплексу по переробці деревини в тріску). Ці нові перевантажувальні потужності дозволяють розширити експортний і транзитний потенціал українських портів¹³⁸.

Незважаючи на значні обсяги будівництва автотранспортної інфраструктури до Євро 2012, її стан суттєво покращити не вдасться. Це пояснюється, насамперед тим, що починаючи з 1991 року будівництво автодоріг в Україні, практично, не здійснювалося, а ряд існуючих доріг

---

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Там само.

¹³⁷ Транспортна інфраструктура України – цивілізоване обличчя країни./ Міністерство транспорту і зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/zmi/16442.html>

¹³⁸ Там само

були зруйновані через відсутність проведення капітальних ремонтів. В результаті, на сьогоднішній день автотранспортна інфраструктура України не може бути стимулюючим фактором і надійною мережевою основою формування територіально-структурних процесів та розвитку середовища регіонів України.

Особливо яскраво це видно на прикладі прикордонних регіонів України. Так, Львівська область шляхи якої були своєрідними воротами на території України зараз характеризуються чи не найгіршим станом автотранспортної інфраструктури серед інших регіонів України. В першу чергу слід сказати про вкрай незадовільний стан доріг які ідуть через митні переходи в глиб країни. Саме за станом цих доріг європейці які в'їжджають на територію України малюють в своїй уяві імідж країни та рівень життя її мешканців. Саме через стан цих доріг Україна не може повністю використати свій транзитний потенціал. Недивно, що у 2009 році транзитні потоки вантажів через територію України зменшилися майже в 2 рази. Це означає, що територіально-структурні процеси національного рівня в такому регіоні, як Львівська область суттєво загальмувались. Особливо сповільнилися вони на внутрішньо-регіональному рівні. Це пояснюється тим, що суттєво зріс рівень автомобілізації особливо за рахунок приватних автомобілів, що зменшило потребу в доставці товарів та продуктів харчування в глиб регіонів. Маючи власні автомобілі населення з глибинки може доїхати до супермаркетів розташованих в обласному центрі Львів та в деяких інших містах Львівської області. Так на зламі XX і XXI століть, коли рівень автомобілізації зріс до 145 автомобілів на 1000 мешканців, у Львові виникли такі великі супермаркети як «АРСЕН», «ВАМ» та ін. населення з цілої області отримало змогу купувати товари в них і продукти харчування. Це означає, що активізувалися такі територіально-структурні процеси як стягування, змістом яких було: активізація поїздок населення до центра з метою покупки товарів і отримання послуг. Такі супермаркети розміщувалися в центрах житлових зон поблизу магістралей з яких легко можна було виїхати за місто. Але, в останні роки з'явилися гіпермаркети, які представляють собою суперцентри з концентрацією диверсифікованих культурно-побутових, соціальних торгівельних юридичних та інших послуг. Такі гіпермаркети виникли в незвичних місцях: за межами міста Львова на основних радіальних магістралях, що полегшувало доїзд населення до них з будь-якого куточка області. В таких гіпермаркетах чи суперцентрах, наприклад, «Ашан» можна провести

цілий день: зробити всі необхідні покупки, подивитися фільм у форматі 3-D, пообідати і покататися на катку, відвідати боулінг-зал, відремонтувати побутову техніку, відвідати з дітьми дитячі майданчики, тощо. Наголосимо на тому, що такі гіпермаркети змогли виникнути лише після того, як рівень автомобілізації перевищив відмітку 150 автомобілів на 1000 мешканців. Це означає, що поступово епоха побудови системи ступінчатого обслуговування та ступінчато організованої життєдіяльності населення (коли рівень автомобілізації був низький, первинні послуги і необхідні товари купувалися в мікрорайонних центрах, ексклюзивні товари і послуги – в центрах житлових районів і загальноміських центрах, тощо) змінюється на лінійно-вузлову систему. Це означає, що відбувається кардинальна трансформація територіально-структурних процесів пов'язаних з найважливішими формами життєдіяльності суспільства.

Зазначимо, що така трансформація завершується новими територіальними утвореннями (у нашому випадку – супермаркетами), які Л.Т. Шевчук назвала соціогетеротопічними територіальними утвореннями, під якими вона розуміє нові соціальних об'єкти, явища та процесів у незвичних для них місцях ¹³⁹.

Ось чому так важливо, вже в найближчій перспективі передбачити перебіг таких процесів і врахувати їх при формуванні перспектив розвитку автотранспортної інфраструктури в Україні.

На жаль, ці процеси не знайшли на сьогоднішній день належної оцінки ні в наукових працях економістів, ні в планово-прогнозній і стратегічній документації. Так, в «Концепції розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України до 2015 року і подальший період»¹⁴⁰ про такі процеси навіть і не згадується. У цьому документі лише акцентується увага на найбільшій проблемі розвитку ТДК, а саме : недостатнє оновлення основних фондів, рухомого складу на всіх видах транспорту і дорожнього господарства,

¹³⁹ Шевчук Л.Т. Актуальність дослідження територіально-структурних процесів в регіоні для розробки заходів підвищення його конкурентно-здатності // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (Збірник наукових праць). Випуск 3 (71)/ НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф. Бойко Є.І. – Львів, 2008. – С.247–254.

¹⁴⁰ Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України до 2015 року і подальший період / Український транспортний союз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uts.in.ua/ua/kontseptsiya_rozvytku_transportno-dorozhnogo_kompleksu_tdk_ukrayiny_do_2015_roku_i_podalshyj_period.html

невідповідність їх технічного рівня перспективним вимогам; низький рівень міжгалузевої координації у розвитку транспортної інфраструктури, що призводить до нераціонального використання ресурсів і зниження ефективності використання транспорту; слабкий ступінь використання геополітичного положення України та можливостей її транспортних комунікацій для міжнародного транзиту вантажів територією України; нерегулярне та неефективне оновлення нормативно-правової бази, що регулює діяльність ТДК; повільне вдосконалення транспортних технологій та недостатня їх пов'язаність з виробничими, торговельними, складськими і митними технологіями; неприпустимо низький рівень інформатизації транспортного процесу та інформаційної взаємодії транспорту з іншими галузями економіки; недостатня ефективність фінансово-економічних механізмів, що стимулюють надання інвестицій на розвиток транспорту; відставання у реалізації державних і галузевих програм в області окремих видів діяльності, видів транспорту, транспортного машинобудування, розбудови державного кордону; недостатньо ефективна система управління і регулювання діяльності ТДК, високий рівень заполітизованості та корумпованості по всій вертикалі; низький рівень кадрової політики в галузі; неефективна тарифна політика в галузі транспорту; неефективне використання державного майна в транспортній сфері¹⁴¹.

Як бачимо в «Концепції розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України до 2015 року і подальший період» акцентується увага на край важливих проблемах ТДК без розв'язання яких неможливий поступ економіки в цілому, але всі ці проблеми визначені, виходячи із ситуації яка вже сформувалася на сьогоднішній день, в той час як новітні територіально-структурні процеси приведуть до кардинальних змін вже в найближчій перспективі, що вимагатиме нових підходів до розвитку ТДК.

Аналогічне можна сказати і про «Транспортну стратегію України на період до 2020 року» яка схвалена ще у 2009 році Міністерством транспорту та зв'язку України.¹⁴² Згідно з інформацією Мінтрансзв'язку України його працівниками та іншими фахівцями розроблено Транспортну стратегію – це перший цілісний системний документ, у якому визначено

---

¹⁴¹ Там само.

¹⁴² Міністерство транспорту та зв'язку України розробило Транспортну стратегію України до 2020 року / Міністерство транспорту та зв'язку України 10 грудня 2009 року, <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>.

пріоритети розвитку транспорту України на довгостроковий період та стратегічні завдання розвитку та функціонування транспортного сектора економіки України, розширення міжнародних транспортних зв'язків, ефективного використання транзитного потенціалу країни, інтеграції національної транспортної системи до європейської.¹⁴³

Відповідно до цього документу, основними цілями розвитку транспортного сектора економіки України на період до 2020 року визначено модернізацію транспортної інфраструктури та рухомого складу для забезпечення зростаючої мобільності населення та товаропотоків, забезпечення конкурентоспроможних та якісних транспортних послуг, підвищення екологічності, енергоефективності транспортних процесів та безпеки перевезень пасажирів і вантажів¹⁴⁴.

Серед пріоритетів галузі, визначених у Транспортній стратегії, – розвиток транспортної інфраструктури, її модернізація та приведення у відповідність до євростандартів, розбудова мережі міжнародних транспортних коридорів та мережі прикордонних пунктів пропуску, зокрема, підготовка транспортної інфраструктури до Євро-2012.¹⁴⁵

Сказане вище, засвідчує, що незважаючи на важливі питання, підняті в «Транспортній стратегії України на період до 2020 року», очевидно, що цей документ також побудований на основі наздоганяючи принципів: основний акцент зроблено на подоланні нагальних існуючих проблем при відсутності обґрунтувань зміни системи життєдіяльності населення на основі формування новітніх територіально-структурних процесів.

Підсумовуючи, наголосимо, що перспективний розвиток автотранспортної інфраструктури України можливий лише на основі науково-обґрунтованого прогнозу трансформації територіально-структурних процесів, зміни на цій основі будови опорного каркасу території, зростання ролі окремих соціально-економічних центрів та формування якісно нового середовища життєдіяльності суспільства. Тільки виконання таких робіт дасть змогу внести корективи в розроблену планово-прогностичну та стратегічну документацію розвитку ТДК і на цій основі реалізувати розбудову автотранспортної інфраструктури, що дозволить підвищити ефективність розвитку національного комплексу України.

---

¹⁴³ Там само.

¹⁴⁴ Там само.

¹⁴⁵ Там само.

3.4. ОЦІНКА РОЗВИТКУ РЕТРОСПЕКТИВНИХ КОНВЕРГЕНЦІЙНИХ ТА ДИВЕРГЕНЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ЕКОНОМІЦІ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНУ

Системна економічна стабілізація в Україні, розпочинаючи з 2000 року до середини 2008 року, значною мірою, була досягнута завдяки використанню організаційного та ресурсного потенціалу, успадкованого від старої командно-адміністративної системи, а також внаслідок впливу конвергенційних процесів, активне розгортання яких в усіх сферах суспільної життєдіяльності, сприяло інтенсивному формуванню сучасних формальних і неформальних ринкових інститутів.

Під конвергенційними процесами, в сучасному розумінні, прийнято розуміти взаємовплив та зближення рівнів розвитку соціо-культурних та економічних систем країн та їх регіонів на шляху їх руху до побудови постіндустріального суспільства. В свою чергу, протилежні до конвергенційних – дивергенційні процеси, характеризують розходження рівнів розвитку соціально-економічних систем як держав, так і їх регіонів. В суспільній життєдіяльності, конвергенційні та дивергенційні процеси знаходяться у безперервній взаємодії, що сприяє забезпеченню стабільності розвитку та функціонування всієї соціально-економічної системи держави чи регіону. Таким чином, оцінка динаміки конвергенційно-дивергенційних процесів та їх впливу на формування територіально-галузевої структури економіки Карпатського регіону є особливо актуальною в сучасних соціально-економічних умовах.

Як уже згадувалося вище, Карпатський регіон України, в який входять Івано-Франківська, Львівська, Чернівецька та Закарпатська області, розміщений на крайньому заході України та охоплює більшу частину історичної Галичини, Закарпаття та Буковини. Західні і південні межі регіону фіксує державний кордон України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою. З півночі прилягають Волинська та Рівненська обл., зі сходу – Тернопільська, Хмельницька та Вінницька обл.¹⁴⁶ Карпатський регіон займає особливе місце в геополітичному контексті соціально-економічного і внутрішньополі-

¹⁴⁶ Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / [За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник]. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.

тичного розвитку України. Його географічне сусідство з розвиненими європейськими державами, а також з тими країнами, котрі прискорено інтегруються в ЄС, виступає сприятливим фактором для майбутнього вступу України в міжнародні економічні і політичні структури.

Відповідно до основних показників соціально-економічного розвитку областей Карпатського регіону його можна позиціонувати як слаборозвинутий регіон. В середньому протягом 2001–2008 рр. тут вироблялося лише 8% від загального обсягу валової доданої вартості (ВДВ) України, що в перерахунку на одного жителя дорівнювало 58,5% відповідного середньоукраїнського значення. Причому, на даний час, починаючи з 2004 року, зберігається тенденція до подальшого зменшення ролі регіону (табл. 3.1). Вищі середньодушові показники в аналізованому періоді були характерні для Львівської та Івано-Франківської областей (відповідно 68,2% та 61,7% середньо державного показника), натомість величина ВДВ в розрахунку на одну особу в Закарпатській та Чернівецькій областях склали відповідно 53,5% та 50,5% середньодержавного значення.

У структурі ВДВ Карпатського регіону протягом 2001 – 2008 рр., як і в цілому по Україні, найбільшу питому вагу займає сфера послуг (49%), з дещо більшими значеннями у Чернівецькій (52,4%) та Львівській областях (51,3%). Проте, варто відзначити спад величини цього показника в порівнянні з 1996 р. внаслідок зростання ролі промисловості та сільськогосподарського виробництва. Переважаюче значення промисловості в період 2001 – 2008 рр. спостерігалось у Івано-Франківській та Закарпатській областях (відповідно 29,8% та 29,6% загального обсягу ВДВ), натомість в Чернівецькій області домінував аграрний сектор (так зокрема, у середня частка сільського господарства у структурі ВДВ Чернівецької області склала 17,7%). Частка будівництва в структурі ВДВ Карпатського регіону є в цілому вищою на 2 в.п. за середньо державний показник, з найвищими значеннями у Чернівецькій та Івано-Франківській областях, відповідно 7,4% та 4,9%.

Середнє значення темпів зростання ВВП в Україні упродовж 2001–2008 років становило 7% на рік. У 2009 році, внаслідок дестабілізуючого впливу світової фінансової кризи, загальний розмір ВВП країни різко скоротився на 15%, і знизився до рівня початку 2006 року в доларовому еквіваленті. Проте, негативні процеси в економіці України, зумовлені світовою фінансовою кризою, в 2010 році не отримали свого розвитку і рівень ВВП держави відновив зростання.

Таблиця 3.1

Показники валового регіонального продукту (ВРП) та валової доданої вартості (ВДВ) Карпатського регіону

Показники	Роки	Україна	Карпатський регіон	Області			
				Львівська	Ів.-Франківська	Закарпатська	Чернівецька
ВРП (млн.грн.)	2004	345113	29877	13992	7311	5297	3277
	2005	441452	37748	17192	9622	6700	4234
	2006	544153	46113	21486	11316	8185	5126
	2007	720731	59083	27987	13916	10508	6672
	2008	948056	75467	35543	17883	13208	8833
ВРП в розрахунку на одну особу (грн.)	2004	7273	4615	5396	5238	4238	3589
	2005	9372	5900	6657	6916	5373	4654
	2006	11630	7184	8351	8157	6576	5650
	2007	15496	9208	10915	10096	8452	7369
	2008	20495	11810	13902	12940	10626	9771
ВДВ (млн.грн.)	2004	139513	12342	5707	3102	2100	1434
	2005	396003	34366	15571	8585	6215	3995
	2006	487132	41690	19336	9952	7558	4844
	2007	634794	54272	25619	12412	9843	6398
	2008	824176	69172	32436	15874	12368	8494
Питома вага в Україні, %	2004	100	8,8	4,1	2,2	1,5	1
	2005	100	8,7	3,9	2,2	1,6	1
	2006	100	8,6	4	2	1,6	1
	2007	100	8,3	3,9	1,9	1,5	1
	2008	100	8	3,8	1,8	1,4	1
Місце в Україні	2004	х	х	9	18	23	26
	2005	х	х	8	14	22	26
	2006	х	х	8	14	22	26
	2007	х	х	8	14	21	26
	2008	х	х	8	14	21	26
Темп приросту до попереднього року, %	2004	5,4	1,1	1,1	1	1,2	1,1
	2005	0,6	-0,5	-2,7	2,7	-2	0
	2006	7,4	5,5	8	1,5	6,4	5,9
	2007	8,4	6,4	6,8	-0,5	8	11,1
	2008	-6,4	-4,8	-6,3	-4,1	-4,7	-3,9
ВДВ в розрахунку на одну особу (грн.)	2004	2819	1854	2106	2132	1637	1540
	2005	8407	5394	6029	6170	4984	4391
	2006	10412	6526	7516	7174	6073	5340
	2007	14124	8486	9991	8968	7917	7066
	2008	18607	10881	12690	11486	9950	9396

Продовж. табл. 3.1.

Відхилення від середнього по Україні (+,-)	2004	х	-965	-713	-687	-1182	-1279
	2005	х	-3014	-2378	-2237	-3423	-4016
	2006	х	-3886	-2896	-3238	-4339	-5072
	2007	х	-5639	-4133	-5156	-6207	-7058
	2008	х	-7727	-5917	-7121	-8657	-9211
Структура за питомою вагою галузей формування:							
Промисловість	2001	30,1	21	21	32,8	14	15,4
	2002	30,3	21	21	35,6	13,9	14
	2003	29,7	22	20,7	36,6	15,3	14,4
	2004	28	22	20,4	35,8	18,1	13,4
	2005	30,2	23,2	22,2	36,9	19,1	14,5
	2006	30,8	24,3	22,9	35,8	23	15,4
	2007	30,2	24,6	23,2	33,9	25,1	16,1
	2008	28,8	23,7	21,2	29,8	29,6	14,3
Сільське господарство	2001	16	26,8	21,7	23,4	31,3	30,9
	2002	14,4	24,6	19,6	21,7	29	28,1
	2003	11,9	20,3	16,7	17,9	23,7	22,9
	2004	11,7	18,4	15,6	14,9	19,9	23,3
	2005	10,3	16,9	14	13,7	17,5	22,4
	2006	8,4	14,3	11,6	11,7	15	18,9
	2007	7,2	13,6	10,4	11,3	13,8	18,7
	2008	7,6	12,8	10,1	10,3	13,2	17,7
Будівництво	2001	4	4,9	4,5	5,4	6	3,8
	2002	3,8	4,8	4,2	4,9	6	4,2
	2003	4,2	5,9	5,1	4,9	8,2	5,2
	2004	4,6	5,8	5,4	5,6	6,8	5,4
	2005	4,1	5,2	4,5	5,8	4,8	5,8
	2006	4,4	5,8	5,1	6,2	5,3	6,7
	2007	4,6	6,1	6,1	5,9	4,9	7,3
	2008	3,4	5,4	4,7	4,9	4,4	7,4
Послуги	2001	49,8	47,5	52,8	38,4	48,7	49,9
	2002	51,4	49,4	55,1	37,8	51,1	53,7
	2003	54,1	52,1	57,5	40,6	52,8	57,5
	2004	55,6	53,9	58,6	43,7	55,2	57,9
	2005	46,1	43,4	48,4	33,6	47,2	44,4
	2006	51	49,0	53,7	41,5	49,6	51,2
	2007	52,9	49,4	53,6	43,9	49,5	50,4
	2008	47	49,0	51,3	44,4	47,7	52,4

* Джерело: Валовий регіональний продукт Львівської області. Статистичний збірник. – Л.: Державний комітет статистики України. Головне управління у Львівській області. 2009, 48 с.

Незважаючи на позитивні тенденції незначного приросту реального ВВП після стрімкого падіння в 2009 році, економічне зростання відбувається на тлі поглиблення структурних та регіональних диспропорцій в соціально-економічному розвитку регіонів країни. Нестійке зростання внаслідок диспропорційності, зумовлює інтенсивне вичерпання економічного потенціалу країни та вразливість економіки до широкого спектру зовнішніх дестабілізуючих чинників.¹⁴⁷ Основним індикатором прояву даних диспропорцій виступають значні відхилення в рівнях соціально-економічного розвитку між регіонами, які, в першу чергу, відображаються через показники валового регіонального продукту (ВРП) та ВРП на одну особу, або валової доданої вартості в регіоні (ВДВ) та ВДВ на одну особу.

Проблема регіональних диспропорцій властива для економіки багатьох країн, як економічно розвинених, так і тих, що розвиваються. На даний час можна виділити декілька гіпотез щодо можливих тенденцій до скорочення, чи навпаки – поглиблення регіональних диспропорцій¹⁴⁸.

1. Гіпотеза сильної конвергенції (відповідно до цієї гіпотези, в результаті усунення обмежень щодо розповсюдження та впровадження технологічних перетворень, незважаючи на вихідні умови розвитку регіонів, буде досягнуто вирівнювання рівнів прибутку та коефіцієнту продуктивності).
2. Гіпотеза слабкої конвергенції передбачає, що різниця між показником продуктивності та рівнем прибутку не може бути пояснена виключно технологічними розбіжностями. Причиною також є цінова диспропорція при розподілі показників ефективності, що пояснюється наявністю субсидій, торговельних обмежень, протекціонізмом в промисловому секторі, тощо.
3. Гіпотеза сильної дивергенції. Згідно з цією гіпотезою диспропорції в регіональному розвитку залежать від вихідних рівнів прибутку та наявного природно-ресурсного потенціалу, зростаючого ефекту масштабу в деяких регіонах порівняно з іншими регіонами на території держави та обмеженої мобільності факторів виробництва.

¹⁴⁷ Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів України. // Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/19.htm>

¹⁴⁸ Україна: Формування основи для стабільного зростання. Меморандум про економічний розвиток. Том 2. / – К.: Світовий банк. Дослідження економік країн світу. – 2005 – с. 90 – 91.

4. Гіпотеза слабкої дивергенції припускає, що досягнення певного мінімального «порогу» економічного росту стоїть на перешкоді вирівнювання соціально-економічного стану окремих регіонів.

Згідно з концепцією конвергенції, яка була сформульована в межах моделі Солоу, якщо економіка регіону в початковий момент більш віддалена від положення стійкої рівноваги, то темпи її зростання будуть вищими, ніж у економіки, що знаходиться ближче до рівноважного стану. Відповідно, в довгостроковому періоді диференціація повинна зникнути. Концепція конвергенції найчастіше застосовується для дослідження відмінностей і динаміки в рівні ВВП (ВРП) у розрахунку на одну особу. На сьогодні в економічній літературі існують декілька концепцій конвергенції, найпоширеніші серед них, так звані, концепції β -конвергенції та σ -конвергенції. Згідно концепції β -конвергенції, під конвергенцією прийнято розуміти процес «наздоганяння» менш розвинутими регіонами більш розвинутих, за рахунок вищих темпів економічного зростання. Концепція σ -конвергенції, визначає конвергенцію як зменшення в часі дисперсії розподілу ВВП (ВРП/ВДВ) у розрахунку на одну особу країни (регіону). На нашу думку, загальний аналіз взаємозв'язку між β - та σ -конвергенціями свідчить про те, що β -конвергенція виступає лише необхідною умовою σ -конвергенції. Тому вважаємо, що з метою підтвердження наявності або відсутності процесу конвергенції в економіці Карпатського регіону доцільно провести емпіричне підтвердження концепції σ -конвергенції.

Перевірка концепції σ -конвергенції для економіки Карпатського регіону проводилася за допомогою традиційних методів математичної статистики, зокрема використовувалися такі показники як звичайний та зважені коефіцієнти варіації, а такою індекси Джині та Тейла¹⁴⁹.

Індекси Джині та Тейла широко використовуються у зарубіжній регіоналістиці для характеристики нерівності країн (регіонів) по рівню доходів (для перевірки концепції σ -конвергенції).

Індекс Джині розраховується за допомогою кривої Лоренца і представляє собою залежність накопиченої частки ВРП регіону на душу населення в загальному ВРП від накопиченої частки населення регіону

---

¹⁴⁹ Україна: Формування основи для стабільного зростання. Меморандум про економічний розвиток. Том 2. / – К.: Світовий банк. Дослідження економік країн світу. – 2005 – с. 109–110.

в загальній чисельності населення. Для розрахунку індексу Джині використовується наступна формула:

$$G = \frac{1}{2Y} \sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^N p_i p_j |Y_i - Y_j|, \quad (3.1)$$

де p_i і p_j – доля населення країн (регіонів) i і j в загальній чисельності населення;

Y_k – показник доходу країни k .

Під час розрахунку індекс Джині може набувати значень від 0 (повна рівність) до 1 (повна нерівність).

Поряд з індексом Джині для аналізу рівня нерівності країн або регіонів по показнику ВДВ (ВРП) використовується також індекс Тейла. Для його розрахунку застосовується наступна формула:

$$IT = \sum_{i=1}^I \frac{Y_i}{Y} \ln \frac{Y_i / P_i}{Y / P}, \quad (3.2)$$

де Y_i – валовий регіональний продукт (ВРП) або валова додана вартість (ВДВ) регіону i ,

Y – сума ВРП або ВДВ регіонів країни,

P_j – населення регіону,

P – населення країни.

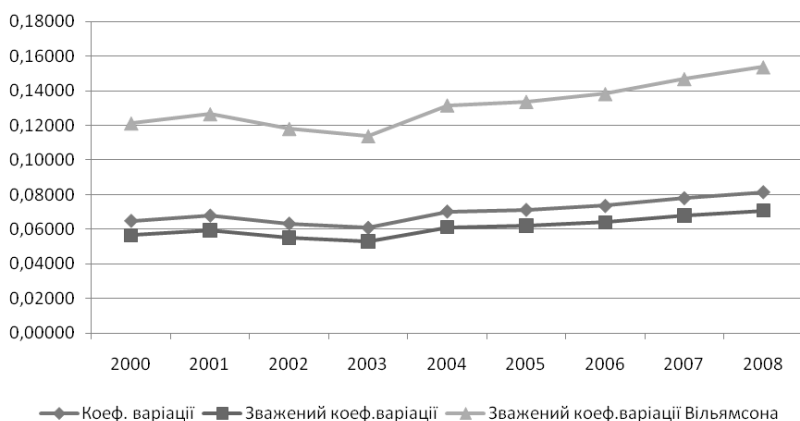
Аналогічно до індексу Джині, в разі якщо індекс Тейла дорівнює нулю, тоді це означає повну рівність по даному показнику, натомість рівність одиниці – повна нерівність. Важливою особливістю індексу Тейла для оцінювання процесів конвергенції в регіоні є його незалежність від масштабу доходу і абсолютної чисельності населення. Індекс залишиться незмінним, якщо ВДВ (ВРП) або чисельність населення кожного регіону збільшується або зменшується в однакову кількість разів.

Значення перелічених характеристик рівня нерівності, розрахованих для показника валового регіонального продукту на душу населення, а також динаміка індексів Джині та Тейла, дозволить зробити обґрунтовані висновки, з приводу справедливості концепції σ -конвергенції в Карпатському регіоні. Динаміка обсягів валової доданої вартості в розрахунку на одну особу є одним із основних індикаторів рівня економічного розвитку регіону, тому дослідження її взаємозв'язків із

соціально-економічними показниками розвитку регіону дозволить встановити найбільш впливові та значущі фактори інтенсифікації розвитку економіки регіону в умовах конвергенційних процесів.

В ході розрахунків використовувалися дані Державного комітету статистики України та Головних управлінь статистики у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

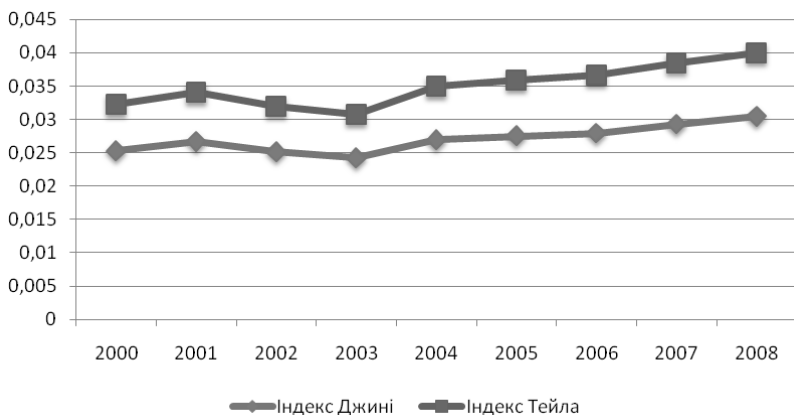
Аналіз динаміки простого та зваженого коефіцієнтів варіації рівня ВРП у розрахунку на одну особу для Карпатського регіону за 2000–2008 рр. відображає загальне зростання розриву між середнім значенням даного показника по державі та рівнем регіону на 25,59 %, що дозволяє зробити висновок про значну активність перебігу дивергенційних процесів в економіці регіону. Проте, необхідно констатувати, що на проміжку з 2001 по 2003 років, спостерігалося зниження коефіцієнтів варіації на 11,6% (зважений коефіцієнт варіації Вільямсона – 10,1%), тобто отримала підтвердження концепції σ -конвергенції (рис.3.5).

Рис. 3.5. Простий і зважені коефіцієнти варіації показника ВРП у розрахунку на одну особу для Карпатського регіону*

Таким чином, протягом 2001–2003 рр. у Карпатському регіоні спостерігався процес конвергенції до рівня ВРП в розрахунку на одну особу по Україні, середня швидкість конвергенційного процесу, в даному випадку, склала 5,7% на рік (рис.3.6).

Рис. 3.6. Динаміка індексів Джині та Тейла Карпатського регіону*

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України та Головних управлінь статистики у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

Поряд з цим, аналіз динаміки індексів Джині та Тейла для Карпатського регіону, розрахованих за показником ВРП, підтвердив значне загальне зростання розриву в рівнях розвитку регіону та загального рівня ВРП по Україні (зокрема, індекс Тейла – на 24%, індекс Джині – на 20,5%), проте протягом 2002–2003 рр. спостерігалось зниження рівня диференціації. В даному випадку, швидкість конвергенційних процесів, визначена на основі індексу Тейла, в 2002–2003 рр. становила 5,3 %, використання індексу Джині дало наступні результати – в 2002–2003 рр. – 5%.

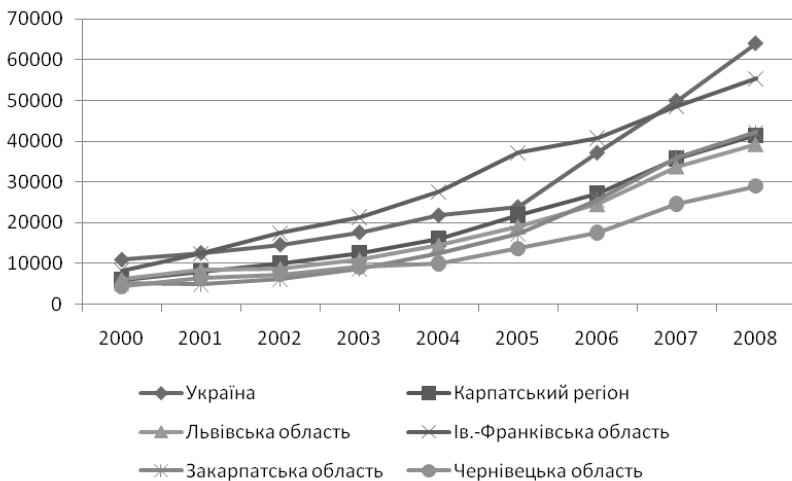
Отже, аналіз результатів проведених розрахунків комплексу показників по перевірці концепції σ -конвергенції засвідчив перебіг конвергенційних процесів в економіці Карпатського регіону протягом 2002–2003 рр., проте, на даний час, вони маючи непостійний характер і не можуть відчутно вплинути на дивергенційну динаміку розвитку регіону в загальнодержавному масштабі.

У розрахунках обсягу ВДВ на одного зайнятого за видами економічної діяльності в економіці держави та Карпатського регіону, нами були використані показники обсягу ВДВ за видами економічної діяльності в фактичних цінах. Вважаємо це прийнятним, оскільки протягом більшої частини досліджуваного періоду (2000–2008 рр.)

спостерігалася позитивна динаміка економічного зростання в державі та регіонах, а також мали місце стабільні тенденції зростання використаних нами показників.

Розрахований нами показник обсягу ВДВ в розрахунку на одного зайнятого відображає динаміку продуктивності праці за видами економічної діяльності в економіці регіону та держави в цілому, що дає можливість досить чітко простежувати основні тенденції розвитку економіки регіону в розрізі видів економічної діяльності.

Так, наприклад, в промисловій сфері обсяг ВДВ в розрахунку на одного зайнятого в Карпатському регіоні протягом 2000–2008 рр. продемонстрував стійку тенденцію зростання із середнім темпом 27,45% в рік, що дозволило скоротити відставання регіону від середньо державного показника з 82,52 % у 2000 році до 9,62% у 2005 році, проте вже у наступному 2006 році відставання зросло до 37,12%, а за результатами 2008 року склало 54,58% (рис.3.7).

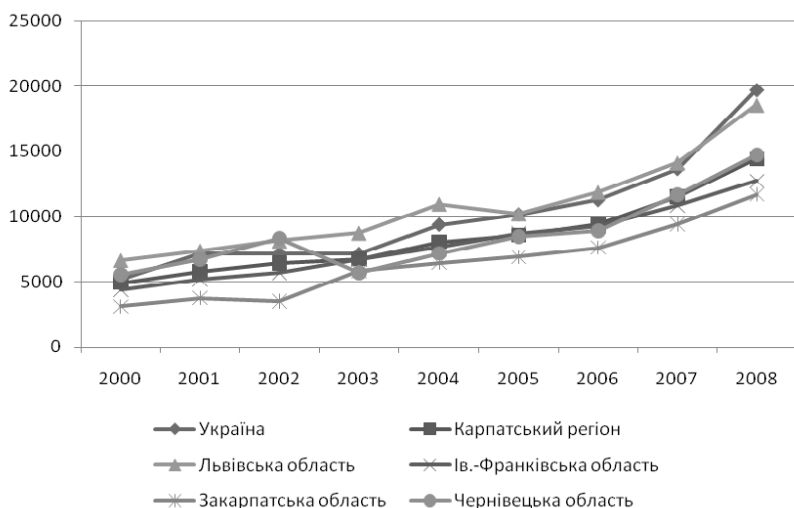

Рис. 3.7. Динаміка валової доданої вартості в розрахунку на одного зайнятого в промисловості в Карпатському регіоні протягом 2000–2008 рр.(грн.)

Серед чотирьох областей Карпатського регіону, за обсягами ВДВ в розрахунку на одного зайнятого в промисловості, лише Івано-Франківська область, починаючи з 2002 року, переважала середньо державний показник (в середньому на 5% в рік), в інших областях

регіону протягом 2000–2008 рр. спостерігалось відставання від середнього державного рівня, відповідно Львівська область в середньому на 55,06% в рік, Закарпатська – на 84,38%, Чернівецька – на 107,52%.

Протягом аналізованого періоду, в сільському господарстві Карпатського регіону, спостерігалася стійка тенденція зростання показника ВДВ в розрахунку на одного зайнятого із середньорічним темпом 14,6%. Проте, такий середньорічний темп зростання рівня продуктивності праці регіону виявився недостатнім для досягнення середньодержавного рівня ВДВ в розрахунку на одного зайнятого (рис.3.8).

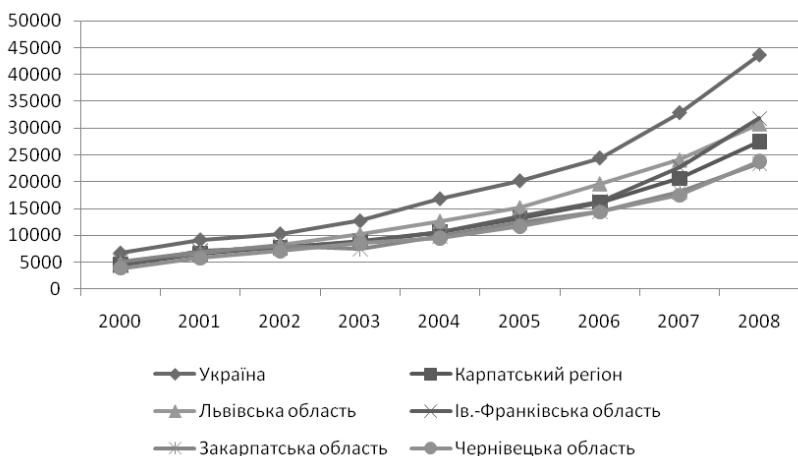
Рис 3.8 Динаміка валової доданої вартості в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві в Карпатському регіоні за 2000–2008 рр. (грн.).

*Розраховано та складено автором за даними Державного комітету статистики України та Головних управлінь статистики у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

Відставання Карпатського регіону від середнього по Україні за рівнем ВДВ в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві складало 17,50% в середньому за рік протягом 2000–2008 рр., хоча за результатами 2003 року відставання складало лише 5,7%. Серед областей регіону, за обсягом ВДВ в розрахунку на одного зайнятого в

сільському господарстві лише Львівська область продемонструвала вищі на 8,05% в середньому за рік показники ніж середні по Україні, інші області Карпатського регіону відставали від середнього українського рівня на відповідно: Івано-Франківська область – 25,69%, Закарпатська – 59,82% та Чернівецька – 15,59%.

Протягом 2000–2008 рр., в сфері послуг Карпатського регіону, утвердилася стійка тенденція зростання показника ВДВ в розрахунку на одного зайнятого із середньорічним темпом 25,48% (рис.3.9).

Рис. 3.9. Динаміка валової доданої вартості в розрахунку на одного зайнятого в сфері послуг в Карпатському регіоні протягом 2000–2008 рр. (грн.)

*Розраховано та складено автором за даними Державного комітету статистики України та Головних управлінь статистики у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

Відставання Карпатського регіону від середнього по Україні рівня ВДВ в розрахунку на одного зайнятого в сфері послуг склало 49,33% в середньому за рік. В аналізованому періоді, найближчою серед областей Карпатського регіону, до середнього по Україні рівня ВДВ в розрахунку на одного зайнятого в сфері послуг з 32,39% середньорічним відставанням була Львівська область, інші області регіону відставали в середньому на рік відповідно Івано-Франківська на 44,44%, Закарпатська – 59,39% та Чернівецька – 68,58%.

Проведений аналіз динаміки обсягів ВДВ в розрахунку на одного зайнятого за видами економічної діяльності в Карпатському регіоні у 2000–2008 рр. засвідчив наявність позитивних тенденцій зростання по всіх основних напрямках, проте темпи зростання за основними видами економічної діяльності в регіоні є недостатніми для досягнення хоча б середнього рівня по Україні. В такому випадку, зважаючи на наслідки світової фінансово-економічної кризи, економічну систему Карпатського регіону доцільно зорієнтувати на внутрішній і регіональний ринки, які за своїм обсягом є досить смними, починаючи від транзитної і соціальної інфраструктури, будівництва, сільського господарства, енергетики, машинобудування і закінчуючи багатьма іншими напрямками.

Саме на цих напрямках доцільно сконцентрувати основні фінансові і людські ресурси, зусилля органів державної та регіональної влади, створити замкнуті економічні та виробничі цикли.

Для виявлення галузей-двигунів конвергенційних процесів використовуємо метод декомпозиції, що був запропонований Медіссоном і розвинений В.-К. Вонгом¹⁵⁰. Суть методу декомпозиції полягає в розкладанні темпу зростання ВДВ (ВРП) на одного зайнятого на темпи зростання випуску по галузях економіки регіону, структурні зрушення в зайнятості і ефект взаємодії:

$$g(y) = \sum_{j=1}^n a_j \left[\frac{\Delta y_j}{y_j} \right] + \sum_{j=1}^n a_j \left[\frac{\Delta s_j}{s_j} \right] + \sum_{j=1}^n a_j \left[\left(\frac{\Delta y_j}{y_j} \right) \left(\frac{\Delta s_j}{s_j} \right) \right], \quad (3.3)$$

де a_j – первинна доля j -тієї галузі у ВДВ регіону,

y_j – ВДВ на одного зайнятого в j -тій галузі,

s_j – доля зайнятих в j -тій галузі,

$g(y)$ – темп зростання ВДВ на одного зайнятого в регіоні.

Аналіз результатів розрахунку показників декомпозиції β – конвергенції в Карпатському регіоні за видами економічної діяльності в 2000–2008 рр. свідчить про те, що в економіці регіону спостерігався перебіг конвергенційних процесів із загальною швидкістю 74,80% (в Україні – 68,84%), головними рушіями конвергенційних процесів в регіоні є сфера послуг (загальна швидкість конвергенційних процесів – 57,01% в рік) та промисловість (9,21%) (табл. 3.2).

¹⁵⁰ Иодчин А.А. Декомпозиция межрегиональной конвергенции в России. // А.А. Иодчин – Москва: Аудит и финансовый анализ. №4, 2007 г.

**Декомпозиція темпу зростання ВДВ в розрахунку
на одного зайнятого за видами економічної діяльності
в Україні та в Карпатському регіоні за період 2000–2008 рр.**

Рік	ВДВ на 1 зайнятого		Промисловість		Сільське господарство		Будівництво		Послуги	
	Україна	Карпат- ський ре- гіон	Україна	Карпат- ський ре- гіон	Україна	Карпат- ський ре- гіон	Україна	Карпат- ський ре- гіон	Україна	Карпат- ський ре- гіон
2001	0,2243	0,2877	0,0269	0,0439	0,0345	0,0619	0,0079	0,0189	0,1550	0,1630
2002	0,0960	0,1730	0,0262	0,0446	-0,0009	0,0321	0,0014	0,0094	0,0693	0,0869
2003	0,1611	0,1148	0,0412	0,0314	-0,0019	-0,0352	0,0104	0,0147	0,1114	0,1039
2004	0,2263	0,1473	0,0476	0,0285	0,0233	0,0091	0,0147	0,0046	0,1407	0,1051
2005	0,1282	0,1846	0,0191	0,0500	0,0063	0,0194	0,0042	0,0060	0,0986	0,1092
2006	0,2350	0,1649	0,1055	0,0482	-0,0009	0,0006	0,0106	0,0140	0,1198	0,1021
2007	0,2400	0,2056	0,0678	0,0506	0,0078	0,0213	0,0146	0,0165	0,1498	0,1172
2008	0,2018	0,1809	0,053	0,0264	0,018	0,0194	0,0016	0,0032	0,1292	0,1319
2000 –2008	0,6884	0,7480	0,1151	0,0921	0,0077	0,021	0,0322	0,0648	0,5334	0,5701

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України та Головних управлінь статистики у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

Вплив будівництва на перебіг конвергенційних процесів у розглянутому періоді також був досить суттєвим, так зокрема швидкість конвергенційних процесів у сфері будівництва склала 6,48% в рік. Вплив сільського господарства в аналізованому періоді був незначним, в даній сфері економічної діяльності перебіг процесу конвергенції відбувалося зі швидкістю 2,10% в рік, основна причина – суттєве зменшення частки сільського господарства в структурі ВДВ Карпатського регіону (з 26,6% у 2000 році до 12,8% у 2008 році), а також зниження питомої ваги кількості сільськогосподарських працівників в структурі зайнятості регіону (з 27,78% у 2000 році до 21,34% у 2008 році).

Таким чином, з метою інтенсифікації конвергенційних процесів в економіці Карпатського регіону, органам як державної, так і місцевої влади доцільно, в першу чергу, звернути свою увагу та сконцентрувати зусилля на процесі реформування та подальшої інтенсифікації сільського господарства, а також промислової та будівельної сфери економіки регіону (табл. 3.3)

Аналіз результатів розрахунку показників декомпозиції темпу зростання ВДВ в розрахунку на одного зайнятого за видами економічної діяльності в областях Карпатського регіону в період 2000 – 2008 рр., дозволив визначити види економічної діяльності у кожній з областей, які впливають на перебіг конвергенційно-дивергенційних процесів в економіці Карпатського регіону.

Протягом 2000–2008 рр. в економіці Львівської області спостерігався перебіг конвергенційних процесів із загальною швидкістю 76,19%; головними рушіями конвергенційних процесів в регіоні стали сфера послуг (загальна швидкість конвергенційних процесів – 56,67%) та промисловість (12,2%); вплив будівництва був досить суттєвим, зокрема швидкість конвергенційних процесів у сфері будівництва склала 5,65%; в сільському господарстві в аналізованому періоді швидкість конвергенційних процесів склала 1,77%.

Протягом аналізованого періоду, в економіці Івано-Франківської області відбувався перебіг конвергенційних процесів із загальною швидкістю 64,69%; головними рушіями конвергенційних процесів в регіоні стали сфера послуг (загальна швидкість конвергенційних процесів – 46,84%) та промисловість (11,19%); вплив будівництва також був досить суттєвим, так зокрема швидкість конвергенційних процесів у сфері будівництва склала 4,14%; в сільському господарстві в аналізованому періоді швидкість конвергенційних процесів склала 2,52%.

**Декомпозиція темпу зростання ВДВ в розрахунку на одного зайнятого
за видами економічної діяльності в областях Карпатського регіону в період 2000–2008 рр.**

Рік	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2000-2008
Промисло- вість	Львівська	0,0326	0,0401	0,0277	0,028	0,0505	0,0479	0,0534	0,0248
	Івано-Франківська	0,1004	0,0654	0,1111	0,0069	0,0721	0,0415	0,0398	0,0291
	Закарпатська	0,0115	-0,0026	0,0126	0,0643	0,0337	0,0761	0,0726	0,0323
	Чернівецька	0,011	0,0109	0,0003	0,0061	0,0338	0,0334	0,0382	0,0195
Сільське госпо- дарство	Львівська	0,01	0,017	0,0023	0,0153	0,0071	-0,0014	0,0153	0,0146
	Івано-Франківська	0,0653	0,0218	-0,0562	-0,0181	0,0175	-0,0005	0,017	0,0129
	Закарпатська	0,1303	-0,0049	-0,1853	0,0104	0,0119	0,0064	0,0205	0,0188
	Чернівецька	0,0688	0,0123	-0,0826	0,0225	0,0365	0,0032	0,035	0,0335
Будів- ництво	Львівська	0,0143	0,005	0,0188	0,0094	-0,0005	0,0148	0,0221	-0,0012
	Івано-Франківська	0,0123	0,0035	0,0094	0,0099	0,0138	0,0133	0,0082	0,0016
	Закарпатська	-0,0057	-0,0022	-0,0093	0,0022	-0,0072	0,0134	0,0084	0,0045
	Чернівецька	0,0042	0,0125	0,0109	-0,0036	0,015	0,021	0,0206	0,0191
Послуги	Львівська	0,1486	0,117	0,1237	0,1244	0,1067	0,1166	0,1428	0,132
	Івано-Франківська	0,0737	0,0617	0,1417	0,0786	0,0827	0,0887	0,0768	0,1357
	Закарпатська	0,2505	0,0503	0,0465	0,1408	0,1413	0,0962	0,1116	0,1217
	Чернівецька	0,1918	0,1364	0,046	0,0769	0,1047	0,1181	0,1065	0,1431
ВДВ на одного за- нятого	Львівська	0,2055	0,1791	0,1725	0,1771	0,1638	0,1779	0,2336	0,1702
	Івано-Франківська	0,2517	0,1524	0,206	0,0773	0,1861	0,143	0,1418	0,1793
	Закарпатська	0,3866	0,0406	-0,1355	0,2177	0,1797	0,1921	0,2131	0,1773
	Чернівецька	0,2758	0,1721	-0,0254	0,1019	0,19	0,1757	0,2003	0,2152

* Розраховано автором за даними Державного комітету статистики України та Головного управління статистики у Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях.

В економіці Закарпатської області, протягом 2000–2008 рр. спостерігався перебіг конвергенційних процесів із загальною швидкістю 83,47%; головними рушіями конвергенційних процесів в регіоні стали сфера послуг (загальна швидкість конвергенційних процесів – 70,14 %) та промисловість (11,82%); швидкість конвергенційних процесів у сфері будівництва склала 5,87%; в сільському господарстві спостерігався перебіг дивергенційних процесів, загальна швидкість яких склала 4,36%.

В економіці Чернівецької області, протягом 2000–2008 рр. спостерігався перебіг конвергенційних процесів із загальною швидкістю 53,12%; головними рушіями конвергенційних процесів в регіоні стали сфера послуг (загальна швидкість конвергенційних процесів – 53,12%) та будівництва (10,86%); швидкість конвергенційних процесів у сфері сільське господарство склала 10,47%; в промисловості області спостерігався перебіг дивергенційних процесів, загальна швидкість яких склала 3,98%.

Отже, в результаті аналізу показників декомпозиція темпу зростання ВДВ в розрахунку на одного зайнятого за видами економічної діяльності в областях Карпатського регіону в період 2000–2008 рр., можна прийти до висновку, що провідною галуззю-рушієм конвергенційних процесів в усіх областях Карпатського регіону є сфера послуг, також важливу роль відіграють промисловість та будівництво, сільське господарство характеризується або незначним внеском до загального приросту ВДВ в розрахунку на одного зайнятого (за винятком Чернівецької області), або дивергенційною динамікою.

Таким чином, враховуючи результати проведеного аналізу економічного розвитку Карпатського регіону, з метою інтенсифікації конвергенційних процесів в економіці областей регіону, органам державної та місцевої влади варто сконцентрувати свої зусилля на процесі реформування та подальшої інтенсифікації сільського господарства (в першу чергу, в Львівській та Закарпатській областях), а також промислової (в Чернівецькій) та будівельної (в Івано-Франківській області) сфери економіки.

З метою зменшення негативних наслідків впливу світової фінансової кризи на регіональну соціально-економічну систему України в цілому та її регіонів зокрема, гостро необхідне, окрім оздоровлення фінансового сектора економіки регіону, проведення ряду антикризових заходів, спрямованих на підтримку всіх сфер реального сектора економіки Карпатського регіону, що дозволить не лише мінімізувати руйнівні наслідки кризи, але й надасть відчутних імпульсів для розгортання майбутніх конвергенційних процесів.

РОЗДІЛ 4.

НАСЛІДКИ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ У РЕГІОНІ: ПРОСТОРОВА КОНЦЕНТРАЦІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ПРОСТОРОВІ СТРУКТУРНІ ЗРУШЕННЯ

4.1. ЕКОНОМІЧНА КОНЦЕНТРАЦІЯ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ

Дослідження просторової структури економіки започатковане теоретичними моделями неокласичного напрямку, які розглядають як детермінанти просторової диференціації регіонів рівень забезпечення природними ресурсами, технологіями і факторами виробництва, що характеризують їх спеціалізацію. Неокласичні моделі не пояснюють природи та закономірностей просторової концентрації економічної діяльності. Нова теорія торгівлі акцентує увагу на просторовій структурі виробництва через ефект внутрішнього ринку в умовах недосконалої конкуренції, внутрішньогалузевої диференціації продуктів та зростаючої віддачі. Концентруючи увагу на міжнародних аспектах розміщення, нова теорія торгівлі розглядає переміщення товарів між країнами, вивчає просторову інтеграцію товарних ринків, однак фактори виробництва в цій теорії лишаються немобільними. Як наслідок, просторова структура економічної активності залишається екзогенно передбаченою, і ця теорія не дає пояснення щодо економічної природи просторової концентрації виробництва і появи хвиль індустріалізації.

В моделях нової економічної географії виробники і фактори виробництва мобільні, а просторове переміщення виробництва – ендогенний процес. Поява зовнішніх ефектів (екстерналій) дозволяє розглядати появу промислових агломерацій як процес, зумовлений просторовою концентрацією виробництва. Емпіричну перевірку положень нової економічної географії ускладнює наявність у регіонах немобільних

факторів, які протидіють агломераційним процесам і не пов'язані з концентраційними процесами.

Загалом, економічний простір характеризується різними рівнями концентрації економічної діяльності. Під поняттям концентрації (від лат. *concentratio* – скупчення, зосередження) розуміємо широкий комплекс взаємопов'язаних процесів, зосереджених в одному місці або в одних руках¹⁵¹. Територіальна концентрація передбачає визначення кількості об'єктів та ресурсів на одиницю території. За К. Мезенцевим територіальне концентрування – це процес випереджуючого збільшення інтенсивності певного виду людської діяльності чи їх сукупності, а також супутніх соціально-економічних явищ на одній ділянці території у порівнянні з іншими, результатом чого є формування ядер концентрації та периферії¹⁵².

Явище економічної концентрації є складнішим, ніж територіальна концентрація, і за характером – багатоструктурним. Воно виникає внаслідок накопичення капіталу, праці та інших потенціалів розвитку суб'єктів економічної діяльності або об'єднання цих суб'єктів у нові організаційні структури, в результаті чого відбувається концентрація виробництва. Розглядаючи процес економічної концентрації як концентрацію виробництва, слід говорити про його техніко-технологічні, організаційно-управлінські та організаційно-економічні аспекти. Техніко-технологічний аспект економічної концентрації відображає її ресурсно-факторну природу. Р. Коуз характеризує техніко-технологічну концентрацію як процес укрупнення підприємств шляхом їх технічного переозброєння. На думку вченого, масштаб нововведень впливає на концентрацію факторів виробництва, а також призводить до зменшення витрат на подолання простору, сприяє збільшенню розмірів фірм. Організаційно-економічна концентрація формується під впливом критеріїв технічної доцільності та економічної ефективності. Причому вплив економічних і технічних чинників концентрації є одночасним. Поряд з організаційно-економічними відносинами існують відносини, пов'язані з процесами управління і регулювання економіки в цілому, її окремих сфер, галузей і суб'єктів господарювання. Ці відносини відображають організаційно-управлінський аспект економічної концентрації, який регламентується правовими формами гос-

¹⁵¹ Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / [за ред. Р. Дяківа]. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – С.305.

¹⁵² Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія / К. В. Мезенцев. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – С.93.

подарювання і проявляється через злиття і поглинання суб'єктів економічної діяльності, утворення монополій та інших форм відносно го економічного виокремлення господарських одиниць різного рівня. Ступінь переважання на ринку однієї фірми розглядають як ринкову концентрацію, яка є результатом фінансової та виробничої діяльності суб'єкта господарювання та його позиціонування на ринку за домінуючою часткою.

Розглядаючи ринкову концентрацію як закономірний процес трансформації економічного простору, можна трактувати її як співвідношення ринкових сил суб'єктів господарювання, що формують конкурентне середовище. У ринковій концентрації розмежовують концентрацію продавців і концентрацію покупців. Монополія характеризує максимально можливий рівень концентрації продавців, моносонія – концентрації покупців.

Характеризуючи особливості концентрації продавців, С. Фішер, Р. Дорнбаш, Р. Шмалензі зазначають, що «чим вищим є рівень концентрації продавців, тобто частка продаж припадає на невелику кількість провідних фірм продавців, тим більш монополізованим є ринок»¹⁵³. Концентрація покупців стимулює зростання попиту. Отже, ринкова концентрація є процесом скупчення різних суб'єктів господарювання на певній території і відрізняється від виробничої концентрації, оскільки базується на використанні моделей попиту та пропозицій. Рівень концентрації економічної діяльності можна розглядати як джерело регіонального економічного зростання, оскільки результатом процесів територіальної концентрації є локалізація економічної діяльності, а економічної концентрації – накопичення активів регіонів, зростання їх вартості, ущільнення функцій та поглиблення інтеграційних процесів. Надмірна територіальна концентрація може стати причиною поляризації економічного простору, а економічна – сприяти переходу від економічних взаємодій до реальної інтеграції тощо. Таким чином, сучасна трансформація економічного простору пов'язана з процесами концентрації економічної діяльності, що здатні перевести економічний об'єкт, економічну систему будь-якого територіального рівня у новий якісний стан.

Ще у 1950–1960 рр. Дж. Харріс і А. Пред виникнення просторових центрів економічної діяльності пов'язували з концентраційними процесами. Їх ідея базувалася на врахуванні того, що концентрації

---

¹⁵³ Фішер С. Экономика / С. Фішер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. М : ДЕЛО Лтд, 1995. – С. 453. 864с.

виробництва властива функція відтворення. Зазвичай, фірми розміщують виробництво у місцях із кращим доступом до ринку, але й доступ до ринку покращується там, де концентрується виробництво. Великий ринок приваблює виробників, внаслідок чого збільшується ємність ринку і відбувається приплив інвестицій.

Модель П. Кругмана передбачає концентрацію промисловості в одному регіоні, внаслідок тристоронньої взаємодії ефекту масштабу, зниження транспортних витрат і зростання мобільності чинників. Фірми прагнуть налагодити виробництво поблизу ринків збуту, а кращий ефект досягається там, де сконцентровано найбільше фірм (через ефект обсягів ринку). В результаті поєднання ефектів масштабу та обсягів ринку виникає агломераційний ефект і зменшується потреба бідніших територій у фінансовій підтримці центру. Таким чином, концентрація економічної діяльності має безпосередній зв'язок з формуванням просторової структури економіки та розподілом державної фінансової допомоги.

Просторовий вимір економічної концентрації пов'язаний з оцінкою економічної щільності – характеристики, що відображає якість перебігу економічних процесів і водночас, є кількісним виміром розподілу економічних впливів. Економічна щільність є фундаментальною властивістю економічного простору, яка свідчить про економічний потенціал регіонів та рівень їх економічної активності. Сучасні наукові дослідження пропонують два способи розрахунку індексу економічної щільності території. Перший спосіб, запропонований вченими Інституту народногосподарського прогнозування РАН, розраховується як добуток показників щільності населення та доходу населення на одну особу¹⁵⁴. Другий – це співвідношення валового регіонального продукту (ВРП) до площі території¹⁵⁵. Результати проведених розрахунків представлені у таблиці 4.1.

Отримані результати розрахунків економічної щільності регіонів, проведених за двома способами, дещо відрізняються, однак найвищі та найнижчі рейтинги регіонів співпадають. Показник економічної щільності є найвищим для Донецької, Дніпропетровської, Харківської, Київської та Львівської областей, а найнижчий спостерігається у Херсонській, Чернігівській, Кіровоградській і Житомирській областях.

¹⁵⁴ Узяков М. Н. Трансформация российской экономики и возможности экономического роста / М. Н. Узяков. – М. : ИСЭПН, 2000. – С.122.

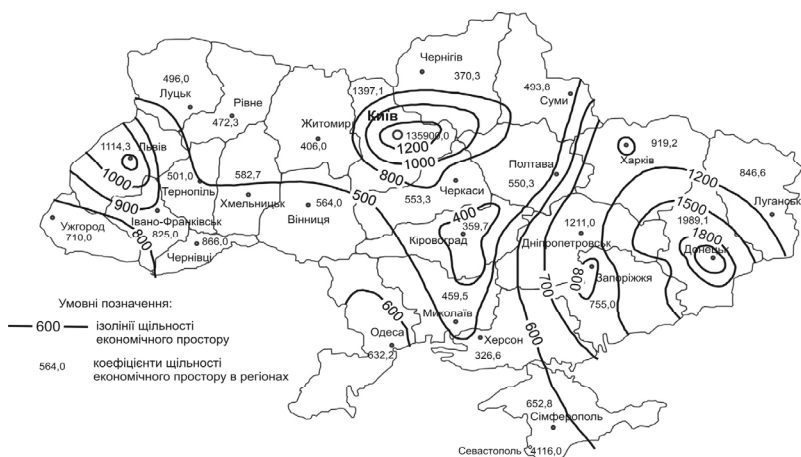
¹⁵⁵ Трейвіш А. Карлики и гиганты на политической карте мира [Електронний ресурс] / А. Трейвіш. – Режим доступу : <http://www.POLIT.ru/research/2005/04/27/demoscope199.html>.

Таблиця 4.1

Економічна щільність регіонів України у 2005–2008 роках

Регіони	Економічна щільність (ВРП / км ²)		Економічна щільність (щільність населення * дохід на 1 особу)	
	2005	2008	2005	2008
АР Крим	400,8	758,3	311,2	652,8
Вінницька	331,2	636,0	188,5	564, 7
Волинська	346,2	3281,7	248,5	496,3
Дніпропетровська	719,1	4439,5	941,7	1211, 3
Донецька	1177,6	503,6	1721,4	1989,1
Житомирська	243,1	1031,9	199,5	405,1
Закарпатська	452,9	1560,5	413,8	710,5
Запорізька	450,5	1286,5	560,8	755,5
Івано-Франківська	503,8	1270,0	525,9	825,3
Київська	395,1	567,5	422,9	1397,1
Кіровоградська	228,5	1609,9	227,4	359,7
Луганська	520,2	1630,0	549,6	846,6
Львівська	683,7	789,0	641,8	1114,3
Миколаївська	293,9	1411,2	322,5	459,5
Одеська	408,3	1184,7	511,4	632,2
Полтавська	341,6	700,2	485,5	550,3
Рівненська	295,7	681,1	278,6	472,3
Сумська	298,1	769,4	263,7	493,8
Тернопільська	380,8	1891,4	286,1	501,0
Харківська	540,9	462,2	653,6	919,2
Херсонська	203,3	779,7	182,4	326,6
Хмельницька	369,1	936,7	307,9	582,7
Черкаська	338,3	666,7	316,9	553,3
Чернівецька	533,4	823,7	404,6	866,7
Чернігівська	214,9	361,5	193,8	370,3

Як свідчить просторовий розподіл економічної щільності по території країни (рис. 4.1), в економічному просторі України спостерігаються три високощільні зони просторової економічної концентрації: Західний, Центральний і Південно-Східний.

Рис. 4.1. Просторовий розподіл щільності економічного простору регіонів України

Остання зона займає найбільшу площу території країни і вирізняється найвищими значеннями показника економічної щільності. Решта території країни має значно нижчий рівень концентрації економічної активності. Для північних та північно-західних територій характерним є низький рівень економічної щільності, а з іншого боку, вони вирізняються більшою однорідністю, ніж інші. Південно-Західні території, зокрема Одеська область, характеризуються дещо вищим рівнем економічної щільності, що зумовлено здебільшого наявністю у цьому регіоні морського порту та розвитком сільського і курортно-рекреаційного господарства, а це суттєво впливає на доходи місцевого населення та розміри валового регіонального продукту. Регіони, що межують з Одеською областю, зокрема Вінницька і Миколаївська обл., мають значно нижчий показник ВРП. Наведений розподіл економічної щільності регіонів відображає сьогодишню ситуацію, яка може змінитися внаслідок активізації розвитку, наприклад, освітньої та туристичної галузей сфери послуг, що призведе до утворення нових центрів зосередження економічної активності. Існує кореляційний зв'язок між результирующим показником ефективності економічної діяльності регіонів України та їх економічною щільністю. Це підтверджують значення коефіцієнта кореляції, що дорівнює 0,82 та діаграма на рисунку 4.2. Як показано на діаграмі, де відображено залежність між вказаними вище показниками, зростання рівня концентрації економічної діяльності в регіонах на 1% призводить до збільшення ВРП на 1,3%.

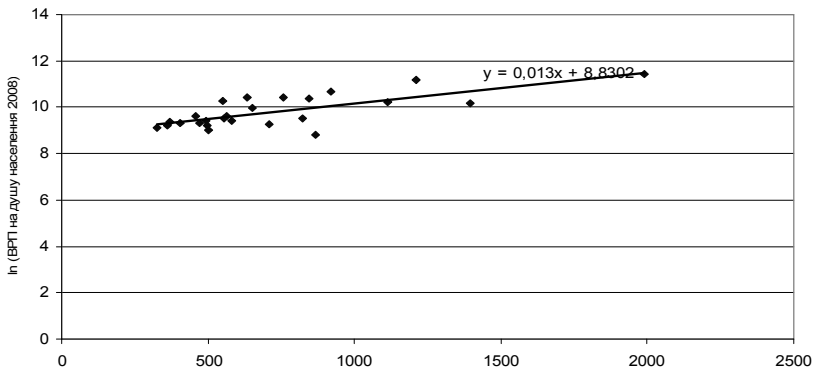

Рис. 4.2. Взаємозв'язок ВРП на душу населення та економічної щільності

Розглянуту залежність підтверджують подібність тенденцій, поданих на рис. 4.3. Високі значення ВРП регіонів-лідерів (Донецька, Дніпропетровська, Харківська, Київська та Львівська обл.) супроводжуються високим рівнем концентрації економічної діяльності в цих регіонах.

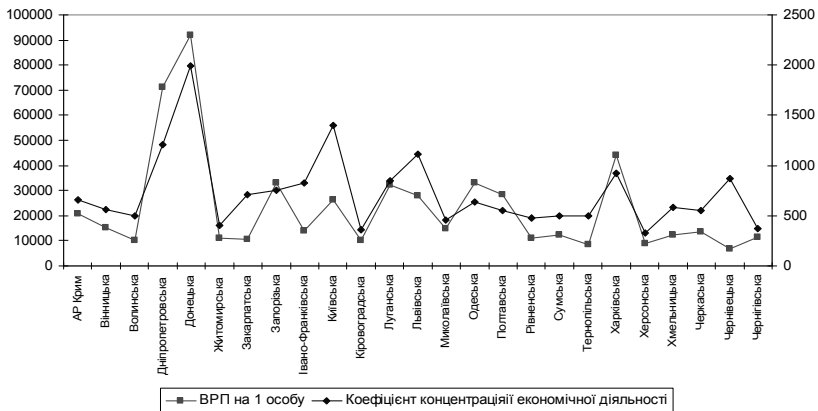

Рис. 4.3. Регіональний розподіл коефіцієнта концентрації економічної діяльності та ВРП

Вважаємо за доцільне ввести поняття просторової економічної концентрації, яке відображатиме сутність процесів територіального зосередження економічної діяльності та ринкової концентрації. Якщо суб'єктами цих процесів виступають регіони України, то мова йде про регіональну економічну концентрацію. Розрахунок показника просторової концентрації пропонуємо здійснювати за логікою розрахунку індексу Херфіндаля–Хіршмана (ННІ). Починаючи з 1982 р. цей індекс став основним орієнтиром для здійснення анти-монопольної політики США. Цей показник використовують як для оцінки рівня монополізації ринку¹⁵⁶, так і для аналізу ступеня концентрації промислового виробництва з метою оцінки стійкості тенденцій концентрації та їх наслідків¹⁵⁷. Його перевагою є здатність реагувати на перерозподіл часток між фірмами, що діють на ринку, а в даному випадку – між регіонами. Індекс Херфіндаля–Хіршмана трактується як найбільш адекватна характеристика інтенсивності конкуренції на ринку. Чим вище значення ННІ, тим впливовішим є суб'єкт господарювання.

Цей показник доцільно використовувати у поєднанні з коефіцієнтом концентрації CR, який вказує на процентне співвідношення продажів товарів підприємствами, що мають значні частки на ринку до загального обсягу продаж і розраховується за формулою:

$$CR = \frac{\sum_{k=1}^m Q_k}{\sum_{k=1}^m Q_k + \sum_{j=1}^n Q_j}, \quad (4.1)$$

де CR – коефіцієнт концентрації ринку;

Q_k – обсяги продаж k -го підприємства;

Q_j – обсяги продаж j -го підприємства;

m – кількість великих (за часткою на ринку) підприємств;

n – кількість менших (за часткою на ринку) підприємств.

¹⁵⁶ Циган Т.В. Теоретические основы контроля за экономической концентрацией / Т.В. Циган // Теория и практика управления. – 2005. – № 3. – С. 38–39.

¹⁵⁷ Лаппо В.Ф. Пространственное распределение инвестиций в России : агломерационный эффект / В. Ф. Лаппо. – М. : РПЭИ, 2002. – С.10.; Ковтун Н.В. Статистичні методи оцінки концентрації інвестицій / Н. В.Ковтун // Статистика України. – 2004. – № 4 (27). – С.54.

Для оцінки регіональної концентрації індекс ННІ розраховується як сума квадратів часток кожного регіону за показником, що визначається¹⁵⁸:

$$HHI = \sum_{i=1}^n D_i^2, \quad (4.2)$$

де: HHI – індекс Герфіндаля–Гіршмана;

D^2 – частка i -го регіону;

n – кількість регіонів.

Динаміку регіональної економічної концентрації характеризує стабільна висхідна тенденція (рис. 4.4). Як свідчать наведені графіки, темпи росту ВРП на одну особу та динаміка індексів регіональної економічної концентрації корелюються, починаючи з 2003 р., що дозволяє говорити про наявність залежності між регіональними концентраційними процесами та рівнем економічного зростання.

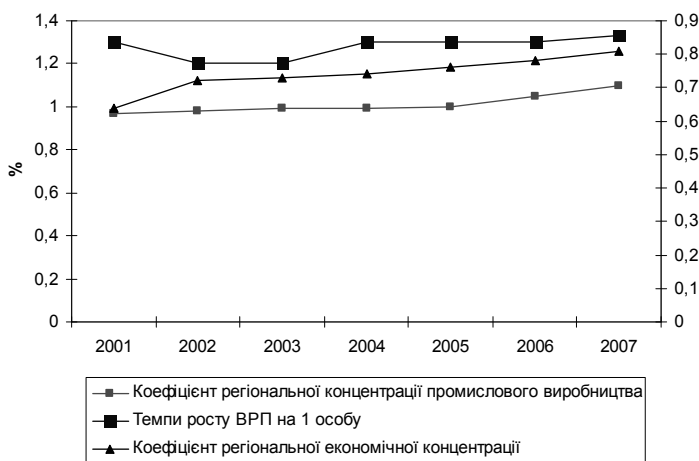

Рис. 4.4. Динаміка індексу регіональної економічної концентрації та темпів росту ВРП

В.І. Захарченко для опису концентраційних процесів у регіональному вимірі використовує термін «регіональне зосередження». Вчений констатує, що «особливості регіонального зосередження промислового виробництва в нових умовах господарювання визначають не лише

¹⁵⁸ Ковтун Н.В. Статистичні методи оцінки концентрації інвестицій / Н.В. Ковтун // Статистика України. – 2004. – №4. – С.54.

традиційні фактори – виробничі, галузеві, територіальні, але й ринкові, зокрема фактор ринкової кон'юнктури»¹⁵⁹.

Аналіз конкурентної структури ринку зазвичай проводять шляхом визначення часток ринку між суб'єктами господарювання (підприємствами, регіонами, країнами). Дані таблиці 4.2 демонструють як змінюється значення індексу регіональної концентрації для різних видів економічної діяльності.

Таблиця 4.2

Залежність індексу Херфіндаля–Хіршмана від ринкової частки найбільшого за питомою вагою регіону

Галузі економіки	Індекс Херфіндаля-Хіршмана	Ринкова частка найбільшого за питомою вагою регіону
Сільське господарство, мисливство, лісове господарство	0,047105	0,2 (Одеська обл.)
Рибальство, рибництво	0,055667	0,2 (Одеська обл.)
Добувна промисловість	0,072933	0,2 (Донецька обл.)
Переробна промисловість	0,066658	0,2 (м. Київ)
Виробництво і розподіл електроенергії, газу та води	0,047635	0,2 (м. Київ)
Будівництво	0,093583	0,3 (м. Київ)
Торгівля, ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	0,094208	0,3 (м. Київ)
Діяльність готелів та ресторанів	0,071652	0,2 (м. Київ)
Діяльність транспорту і зв'язку	0,090011	0,3 (м. Київ)
Фінансова діяльність	0,120205	0,3 (м. Київ)
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	0,112836	0,3 (м. Київ)
Освіта	0,041448	0,2 (Донецька обл.)
Охорона здоров'я	0,056337	0,2 (Донецька обл.)
Надання комунальних та індивідуальних послуг, діяльність у сфері культури і спорту	0,049827	0,2 (м. Київ)

¹⁵⁹ Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В.І. Захарченко. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – С.394.

За умов збільшення індексу зростає ринкова частка найбільшого за питомою вагою регіону. До переліку домінуючих за ринковою часткою регіонів належить м. Київ. Це пов'язано насамперед із тим, що найбільша кількість суб'єктів ЕДРПОУ розташована у м. Київ (18,6% від загальної кількості суб'єктів ЕДРПОУ). У таких сферах економічної діяльності, як будівництво, торгівля, транспорт і зв'язок, м. Київ за кількістю суб'єктів ЕДРПОУ посідає лідерську позицію. У всіх вказаних сферах питома вага суб'єктів ЕДРПОУ м. Києва у загальній кількості суб'єктів становить близько 22%. Одеська область має переваги щодо ринкової частки регіону у сфері сільського, лісового господарства, рибальства і рибництва, а Донецька вирізняється більшою за інші регіони ринковою часткою у добувній промисловості, а також у сфері освіти і охорони здоров'я.

Міжрегіональні порівняння щодо концентрації суб'єктів ЄДРПОУ за галузями економіки скоріше свідчать про спеціалізацію регіонів або про економічну активність у тій чи іншій сфері, ніж про наявність регіонів-монополістів.

Говорити про монопольний вплив того чи іншого регіону можна на прикладі банківської системи. Більше половини банків-юридичних осіб та більша частка активів банківської системи розміщені у м. Києві.

Станом на 1.01.2008 р. банків-юридичних осіб зареєстровано 105 із 173 (60,7%), 44 банки сконцентровано у східних областях України (42%). Аналогічною є ситуація з розміщенням банківських активів. Майже половина з них – 66,8% припадають на м. Київ. Однак, незважаючи на концентрацію банків-юридичних осіб у м. Києві, сукупні прибутки отримані ними, є навіть нижчими, ніж у банків Донецької та Харківської областей. Це свідчить про перенасиченість столиці банківськими установами та про невисокий рівень їх прибутковості. Така ситуація суттєво обмежує стимулюючий вплив банків на розвиток економіки регіонів. Негативну роль відіграє також авторитарна структура управління українськими банками. Переважна більшість повноважень належить Головним офісам. Філії та обласні дирекції переважно є виконавцями їх політики. Це призводить до того, що частина філій, виконуючи волю головних установ, займається в регіонах лише залученням фінансових ресурсів, які в подальшому переводяться у регіон розташування головного банку. Тобто частина філій загальнонаціональних банків замість підтримки економіки регіонів, де вони розташовані, займаються «викачуванням» із них фінансових ресурсів.

Фінансово-економічна криза ускладнила збалансованість банківської системи України. Її основними негативними проявами стало кредитне стиснення, зменшення ресурсної бази банків та концентрація активів у найбільших банках України. Кредитне стиснення відбулося за умов:

- зменшення депозитів і довготермінових кредитів, спрямованих в українську економіку. Ці розбіжності свідчать про те, що національні банки кредитували економіку швидше, ніж українці нагромаджували заощадження.
- зростання співвідношення кредитів до ВВП, яке становило у 2008 р. 83,4% проти 68,4% у 2007р.
- скорочення частки процентних доходів у 2008 в порівняно з 2007 р. з 74,6 до 72,1%, комісійних доходів з 18,3 до 16,2%, операційних доходів з 2,3 до 1,9%.
- зростання витрат банків у 2008 р. у порівняно з попереднім роком на 87,2%.

Цікаво, чи впливає на регіональні концентраційні процеси участь іноземного капіталу? Як засвідчують дані рис. 4.5, із зростанням кількості українських підприємств, створених за участю іноземних засновників, зростає рівень регіональної економічної концентрації.

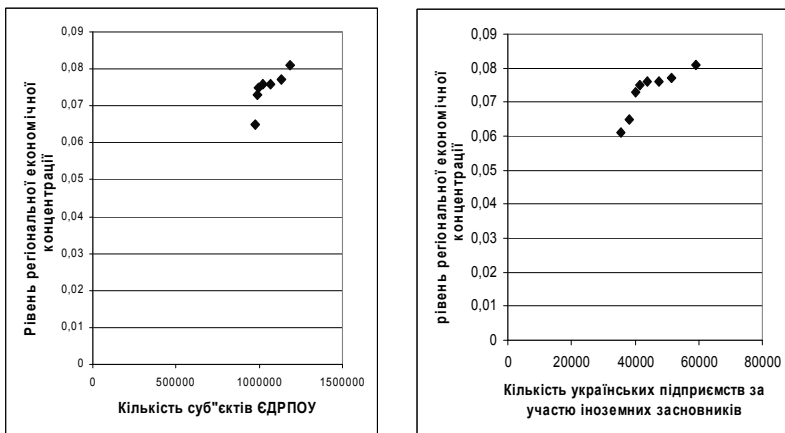

Рис. 4.5. Взаємозв'язок рівня регіональної економічної концентрації, кількості суб'єктів ЄДРПОУ та кількості іноземних засновників українських підприємств

Варто звернути увагу на динаміку суб'єктів ЕДРПОУ, створених за участю іноземних засновників. Протягом останніх років на фоні зростання кількості таких суб'єктів відбулися зміни пріоритетності засновників: зменшилася питома вага суб'єктів ЕДРПОУ, створених за участю Російської Федерації, США, Польщі, натомість зросла кількість суб'єктів, створених за участю засновників з Кіпру і Туреччини.

Суттєвий вплив на концентрацію економічної діяльності має концентрація виробництва в окремих регіонах. Концентрація виробництва зумовлює концентрацію економічної активності через виникнення таких агломераційних ефектів, як ефект внутрішнього ринку, зовнішньої економії, зниження транспортних витрат, ефект зростання реальних доходів, які сприяють залученню в регіон факторів виробництва, праці і капіталу.

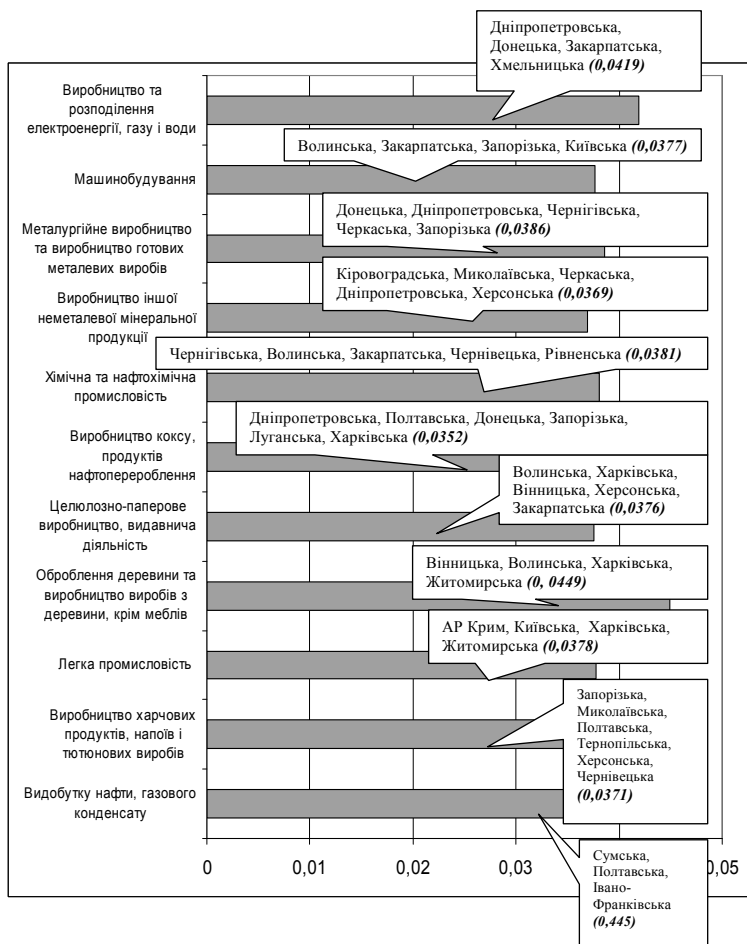
Серед досліджень, присвячених вивченню процесів просторової концентрації виробництва, можна виділити роботи М. Брьолхарта, Ф. Тріонфетті, Ж.Х. Хансона, Д.Е. Девіса, Д.Р. Вейнстейна, Ж. Еллісона, Е. Глейзера, Ю. Кіношіти, С. Кіма, У. Антвейлера, Д. Трефлера, Дж.І. Хааланда, К. Хіда, Дж. Райса, Д. Свенсона та ін.

Посилення протягом останніх років концентраційних процесів у виробництві було наслідком інерційного структурного реформування української економіки. За період реформ загальний показник регіональної концентрації виробництва зріс з 0,081 у 2000 р. до 0,126 у 2008 р. Найімовірніша інтерпретація цієї динаміки така: зростання концентраційних тенденцій у виробництві протягом періоду 2000–2008 рр. було зумовлене зростанням концентрації інвестицій, падінням виробництва і збереженням традиційних галузей економіки у промислово розвинених регіонах країни.

У сфері виробництва найвищий ступінь регіональної концентрації характерний для добувних галузей, що пов'язано з їх залежністю від джерел сировини, а найнижчий – для виробництва харчових продуктів, напоїв і тютюнових виробів (рис. 4.6).

Поряд із зростанням рівня концентрації виробництва у галузях машинобудування, хімічної і нафтохімічної промисловості, помітним є зростання рівня концентрації виробництва споживчих товарів.

Так, індекс регіональної концентрації у 2008 р. зріс порівняно з 1990 р. у виробництві взуття з 0,063 до 0,125, у виробництві цукру-піску – з 0,698 до 0,910, у виробництві борошна – з 0,045 до 0,143. Менш помітне зростання концентрації спостерігається у виробництві цегли – з 0,428 до 0,588 та електроенергії – з 0,113 до 0,124.

Рис. 4.6. Індекс регіональної концентрації виробництва в розрізі галузей економіки України у 2008 р. та регіони, що мають найбільшу питому вагу в обсягах реалізованої промислової продукції

Зростання рівня регіональної концентрації виробництва свідчить про зростання міжрегіональних диспропорцій та посилення поляризації економічного простору і водночас про поглиблення господарської спеціалізації регіонів, наявність змін у територіальній організації економіки країни та активізацію структурної перебудови української економіки загалом.

Рівень концентрації економічної діяльності залежить від інтенсивності економічних зв'язків, які одночасно виступають індикаторами розширення або стиснення економічного простору, а його деформація відбувається за умов зміни форми і змісту відносин між суб'єктами ринку та внаслідок прояву «нерівності» господарюючих одиниць. Стиснення економічного простору регіонів внаслідок просторової економічної концентрації проявляється через втрату позицій, які займають регіони в системі макроекономічних зв'язків

Проявом стиснення економічного простору можна вважати утворення лакун¹⁶⁰, які заповнюються капіталом корпорацій-нерезидентів інших територій, що захоплюють ринок, де раніше діяли підприємства і господарські об'єкти регіону. Як засвідчує практика, регіональні еліти не завжди можуть утримувати провідні позиції в управлінні господарськими суб'єктами, що функціонують на їхній території.

За умов цивілізованого розвитку близькість економічно сильних регіонів, згідно моделі конвергенції просторових лагів, має позитивно впливати на розвиток слабких регіонів, тобто сприяти прискоренню темпів їх економічного розвитку. Однак українські реалії засвідчують наявність зворотних тенденцій, тобто зростання дивергенції і, відповідно, збільшення міжрегіональних диспропорцій.

Просторовий вимір інвестиційної діяльності демонструє фрагментарний характер цих процесів. Йдеться про утворення відносно однорідних «поясів» із середнім рівнем інвестиційної активності, незначних і обмежених зон з низьким рівнем розвитку цих процесів та просторових ареалів з високим рівнем показника.

Формування потужних ядер інвестиційної активності переважно в місцях, де сконцентроване промислове виробництво, засвідчує наявність впливу концентрації виробництва на просторовий розподіл інвестицій.

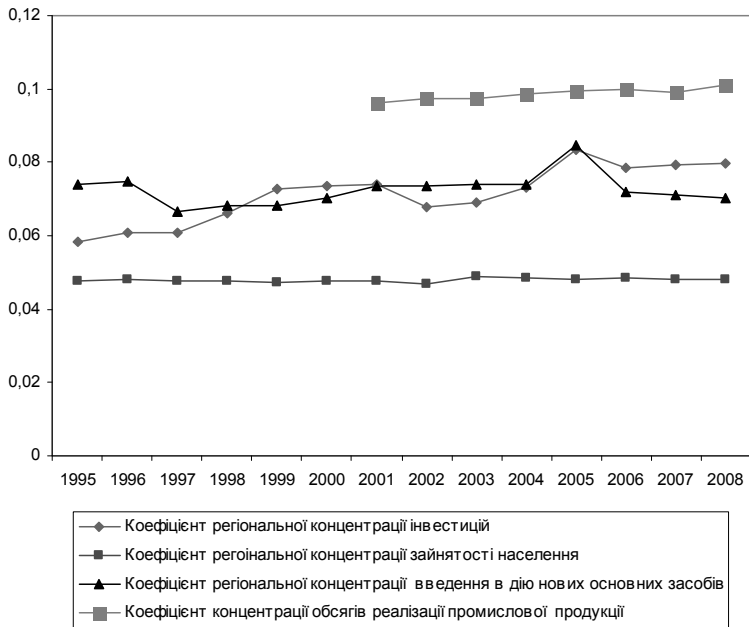
Вказане засвідчує, що пульсаційний ріст українських регіонів не підтримується механізмами дифузії. Така ситуація відповідає схемам «регіональний центр-регіон», «центр-периферія». Реалізація механізму дифузії та ліквідація протистоянь у вказаних взаємовідносинах потребує, насамперед, зростання ролі всіх регіональних центрів України та інтенсивного освоєння регіональних економічних просторів згідно з визначеними пріоритетами державної стратегії регіонального розвитку. Слід також зазначити, що нерівномірний просторовий розподіл

---

¹⁶⁰ Лакуни (от лат. *lacuna* – заглиблення, впадина) – проміжки між елементами простору, які не пов'язані загальною системою потоків.

інвестицій і виробництва валового регіонального продукту є результатом низької ефективності використання капіталу та подальшого поширення тенденцій посилення локалізації економічної активності.

Рис. 4.7. Динаміка показників регіональної концентрації економічної діяльності

Як бачимо з даних рис. 4.7, динаміці індексу концентрації зайнятості населення властива більша стабільність, ніж концентрації інвестицій та обсягів введення в дію основних фондів. Причому, на фоні загальної тенденції зростання ступеня концентрації інвестицій протягом останніх десяти років, що свідчить про нарощення міжрегіональної диференціації за цим показником, спостерігаються короткострокові коливання ступеня концентрації інвестиційних процесів, які підтверджуються наявністю періодів піднесення (1995–1999 рр.; 2002–2005 рр.) та спаду (2002–2008 рр.).

Внаслідок глобалізаційних впливів сьогодні відбувається зміна вектора концентраційних процесів. Йдеться, насамперед, про вихід процесів економічної концентрації за межі концентрації виробництва.

І.П. Бойко та В.К. Лосіна стверджують, що в умовах постіндустріального суспільства доцільно замінити термін «концентрація виробництва» на «концентрацію економічної діяльності»¹⁶¹. Розширення змісту поняття «економічної концентрації» пов'язане з урізноманітненням економічної діяльності в ринкових умовах господарювання. За цих обставин складовими концентрації економічної діяльності можуть слугувати концентрація капіталу, власності, управління, виробництва, ринкової діяльності тощо. Концентраційні процеси за всіма вказаними економічними категоріями справляють значний вплив на розвиток економіки і відрізняються специфікою прояву та регулювання. Так, концентрація власності визначає тип економіки (олігархічний чи демократичний) та сприяє прийняттю ефективних рішень на рівні підприємств, регіону тощо.

Концентрація виробництва нівелює дублювання витрат і зменшує трансакційні витрати, а концентрація капіталу, зумовивши розвиток нових технологій концентрації, є прийнятним механізмом розв'язання конфліктів між власниками підприємств.

Основними тенденціями, що впливають на процеси просторової концентрації економічної діяльності є:

- просторове зміщення більшою мірою інформаційних та фінансових, ресурсних потоків і меншою – матеріальних і трудових;
- посилення глобальних взаємодій, що збільшує доступ до використання переваг глобального ринку;
- зменшення в ринкових умовах регуляційного впливу регіональної та місцевої влади;
- нерівномірність розвитку регіонів, зростання регіональної диференціації у виробництві ВРП;
- перелив ресурсів у «сировинномісткий» сектор економіки, результатом чого є збереження його значної питомої ваги в обсягах реалізованої продукції (у 2008 р. сировинна продукція становила близько 66% від загального обсягу експорту);
- поява нових форм організації і ведення бізнесу та зміна організаційних особливостей функціонування окремих галузей;
- збереження та розширення транзитних функцій територій через розбудову і модернізацію інфраструктурних мереж.

На процеси просторової концентрації капіталу впливає екстериторіальність потоків. Цю характеристику поведінки фінансових та

¹⁶¹ Бойко І.П. Влияние уровня концентрации собственности на тип мезоэкономики страны / И.П. Бойко, В.К. Лосина // Весник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – Вып. 2. – С. 94–95.

матеріальних потоків слід вважати терміном просторової економіки. Екстериторіальність потоків сьогодні має об'єктивний характер і використовується щодо капіталу або суб'єкта, які набувають конкурентних переваг за умов виходу за територію походження. Зазвичай, виділяють два види екстериторіальності:

- регіональну, яка призводить до нівелювання регіональних меж при переміщенні капіталу і враховує витрати території походження, але проявляє свої переваги на національному рівні;
- національну, яка нівелює національні межі і фіксує співвідношення переваг і витрат на користь країни походження або суб'єктів глобального ринку¹⁶².

Екстериторіальна поведінка суб'єктів господарювання пов'язана з:

- новими характеристиками факторів виробництва, які функціонують на світовому ринку і відсутні на національному;
- зміною якості та умов функціонування праці, капіталу та інфраструктури;
- перевагами участі у світовому фондовому ринку;
- зростанням питомої ваги віртуальної економіки.

Регіональна екстериторіальність є більш руйнівним і менш керованим явищем, ніж національна, оскільки відбувається розрив простору виробництва та концентрації прибутку¹⁶³.

Тенденція до посилення екстериторіальності фінансових та товарних потоків підтверджується й тим, що реальними пріоритетами в економіці регіонів стають не природні ресурси і традиційні, локалізовані на їх території фактори виробництва (основні фонди, земля), а знання та інформаційні технології, які не мають визначеного регіонального «походження» і територіальної прив'язки. В результаті в економічному просторі формуються «зони відчуження», куди потрапляють території, в економіці яких домінують традиційні галузі економіки або галузі-сегменти етноекonomіки. В Україні до них можуть бути віднесені регіони домінуючої сільськогосподарської спеціалізації.

Сучасному економічному простору України властива дихотомія, яка проявляється, з одного боку, у посиленні економічної концентрації і,

¹⁶² Пачина Т.М. Экстерриториальность капитала и сырьевые регионы : горячая проблема региональной политики / Т.М. Пачина, Г.П. Почивалова // Весник МГТУ. – 2005. – Т. 8, № 2. – С.279.

¹⁶³ Пачина Т.М. Управление пространственной организацией капитала в социально-экономической системе: автореф. дис. на соискание учен. степени докт. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (экономика труда; региональная экономика)» / Т.М. Пачина. – Санкт-Петербург, 2007. – С.13–14.

як наслідок, локалізації матеріальних та фінансових потоків, а з іншого – у збільшенні ступеня екстериторіальності цих потоків. Можливими втратами регіонів внаслідок прояву екстериторіальності є:

- зниження ефективності експлуатації ресурсів регіону, що негативно впливатиме на позиціонування регіонів з сировинними галузями промисловості у глобальному просторі;
- стиснення регіональних податкових баз внаслідок переорієнтації їх переміщень за межі місць розташування виробництв;
- розрив просторів виробництва та концентрування прибутку, що може призвести до втрати регіоном капіталу, робочих місць і зниження віддачі регіональних ресурсів розвитку;
- загострення питання про межі економічної влади корпорацій в регіонах та їх соціально-економічної відповідальності¹⁶⁴.

Явище дихотомії економічного простору країни свідчить про порушення принципу просторової зв'язаності, який є пріоритетним для розвитку національного економічного простору. Проблемі відсутності просторової зв'язаності присвячені дослідження динаміки територіальних та секторальних нерівностей у розподілі доходів Дж.К. Гелбрейта, А. Ванга, Л. Критинської та Т. Пачини. Ці вчені на основі індексів Тейла (індекс базується на двох показниках: частка регіону (сектора) в загальній чисельності населення і співвідношення середнього доходу регіону (сектора) до середнього доходу по країні) досліджували динаміку територіальних і секторальних нерівностей у розподілі доходів. Вони дійшли висновку, що територіальні відмінності у розподілі доходів зростають швидше, ніж секторальні, відповідно, міжрегіональний рух капіталу більше впливає на рівень доходів, ніж міжсекторальний. Така стійка тенденція має два наслідки: міграція населення у регіони з кращою соціально-економічною ситуацією і скорочення чисельності населення менш розвинених регіонів та економічну автаркію і подальшу деградацію бідних регіонів¹⁶⁵. За цих умов просторова економічна політика повинна бути спрямована не стільки на стимулювання локалізації економічного зростання, скільки на заходи регіональної політики з управління економічними потоками.

Протилежним до явища стиснення економічного простору є явище розширення економічного простору. Про розширення економічного простору України свідчать експортні потоки регіонів країни.

---

¹⁶⁴ Там само, С.14.

¹⁶⁵ Там само. – С.20–21.

Лише шість регіонів країни можна віднести до групи експортерів, вісім до регіонів-імпортерів, а решта – це регіони із збалансованим зовнішнім обміном.

Отже приходимо до висновку, що різноаспектність процесів просторової концентрації економічної діяльності вимагає:

- оцінки впливу концентраційних процесів на економічну результативність діяльності суб'єктів господарювання та прогнозування їх наслідків;
- урізноманітнення регуляторних дій та інструментарію регулювання і контролю за концентраційними процесами на різних рівнях регуляторного впливу;
- врахування того, що політика протидії стисненню регіональних ринків (просторового стиснення) має відрізнятися від політики розвитку. Ця відмінність проявляється через різні пріоритети політики. Так, при формуванні сучасної регіональної економічної політики слід враховувати те, що в регулюванні процесів стиснення економічного простору економія витрат є важливішою за темпи росту пріоритетом. Так само життєздатність виробництва є більш вагомим чинником протидії стисненню економічного простору, аніж підвищення рівня споживання.
- явище просторової концентрації економічної діяльності призводить до територіально-просторових зрушень, які проявляються з одного боку у посиленні поляризації економічного простору країни, а з іншого – у формуванні інноваційних, економічних центрів розвитку, що є позитивним явищем за умов подальшої дифузії позитивного ефекту для оточуючих такі центри територій. Слід відзначити, що просторова концентрація матиме позитивний ефект лише при відсутності ризику вимивання ресурсів з периферійних територій.

4.2. ОЦІНКА ВПЛИВУ ЧИННИКІВ НА ПРОСТОРОВУ КОНЦЕНТРАЦІЮ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Традиційно проблематика регіонального моделювання присвячена дослідженню міжрегіональної економічної диференціації за допомогою методів кластерного аналізу і головних компонент, міжрегіональних взаємодій на базі балансових моделей і теорії графів, а також прогнозуванню регіонального зростання та економічної активності в регіонах. Метою моделювання просторових закономірностей

розподілу економічної діяльності є визначення чинників та особливостей їх впливу на розвиток економіки в просторовому аспекті.

Основний просторовий економічний ефект зазвичай досягається за рахунок процесів концентрації економічної діяльності та агломерування. Саме просторова концентрація є відображенням просторових закономірностей розподілу економічної діяльності результатом яких може бути стиснення або розширення економічного простору будь-якого суб'єкта господарювання. Стиснення економічного простору шляхом просторової концентрації можна трактувати двояко: як позитивний і негативний процес. Позитивний ефект концентрування економічного потенціалу супроводжується нагромадженням економічних активів територій, які в подальшому за рахунок дифузійних ефектів здатні працювати назовні. Негативний ефект проявлятиметься через стягнення ресурсів з оточуючих територій, чи нехтування їх інтересами задля досягнення концентраційних вигод окремих територій.

Для аналізу просторових закономірностей економічної діяльності, зокрема концентраційних процесів побудуємо регресійну багатфакторну просторово-параметричну модель, яка розглядає рівень регіональної концентрації економічної діяльності як чинник економічного зростання. З цією метою нами було розраховано та згруповано вихідні показники, які представлено в таблиці 4.3.

Для проведення регресійного аналізу та побудови регресійної моделі нами було здійснено кореляційний аналіз між залежними і незалежними змінними, який показав інтенсивність та напрямок впливу різних факторів на результуючі показники економічної концентрації в регіонах України, взаємозв'язок між самими факторами, що дозволило серед них обрати найбільш вагомі та уникнути ефекту мультиколінеарності.

З кореляційної матриці представленої у таблиці 4.4 видно, що між факторами, які впливають на просторову економічну концентрацію існують тісні зв'язки, тому нами було обрано методичний підхід до аналізу, який базується на дереві залежностей між показниками. А саме, економічна концентрація (Y) є залежною змінною від трьох основних факторів: x_1 – щільність інноваційних потоків в регіонах; x_2 – ємність ринку; x_3 – товарна концентрація.

В свою чергу ці фактори є також результуючими показниками, залежними від інших факторів, які впливають, як на залежні змінні першого, так і другого рівня. Проте, ми будемо будувати окремі моделі в дереві залежностей, щоб уникнути мультиколінеарності. Це дасть оцінити найбільш вагомі фактори впливу другого порядку.

Таблиця 4.3

**Вихідні проказники аналізу просторових закономірностей
економічної діяльності**

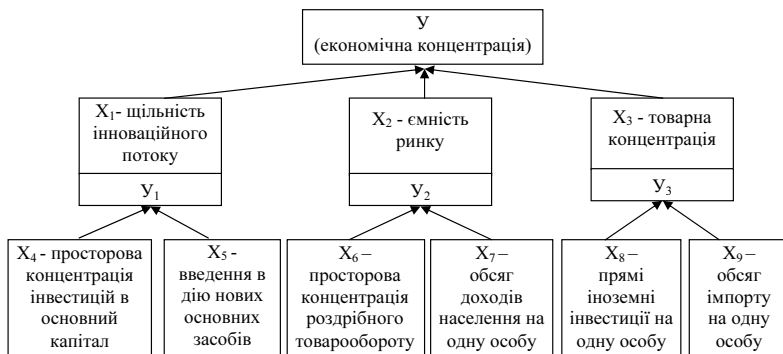
	Економічна концентрація, тис.грн./ км ²	Щільність інноваційного потоку, тис.грн/км ² /одне інноваційне підприємство	Ємність ринку	Товарна концентрація, тис.грн./км ²
АР Крим	1048,5	0,27	0,35	20,40
Вінницька	758,3	0,09	0,27	13,20
Волинська	636,0	4,43	0,17	17,40
Дніпропетровська	3281,7	1,61	0,77	18,70
Донецька	4439,5	3,37	0,95	16,60
Житомирська	503,6	0,17	0,21	13,10
Закарпатська	1031,9	0,38	0,20	19,80
Запорізька	1560,5	5,46	0,37	17,90
Івано-Франківська	1286,5	0,47	0,22	16,00
Київська	1270,0	0,35	0,35	19,90
Кіровоградська	567,5	0,44	0,16	15,10
Луганська	1609,9	7,87	0,41	15,20
Львівська	1630,0	0,28	0,48	16,60
Миколаївська	789,0	0,13	0,22	15,00
Одеська	1411,2	0,23	0,47	18,60
Полтавська	1184,7	0,19	0,88	16,50
Рівненська	700,2	0,19	0,18	14,90
Сумська	681,1	1,51	0,20	16,00
Тернопільська	769,4	0,44	0,16	19,20
Харківська	1891,4	0,84	0,58	20,80
Херсонська	462,2	0,32	0,18	15,70
Хмельницька	779,7	0,18	0,23	14,20
Черкаська	913,9	3,45	0,22	15,40
Чернівецька	1090,5	0,91	0,15	25,00
Чернігівська	467,6	0,29	0,19	12,40
м.Київ	211955,0	28,47	1,23	33,30
м. Севастополь	7005,6	2,69	0,08	12,30

Таблиця 4.4
Коефіцієнти кореляції економічної щільності регіонів і факторних показників їх економічного розвитку

Економічна концентрація, тис. грн./км ²	Економічна концентрація, тис. грн./км ²	Щільність інноваційного потоку, тис. грн./км ² /одине інноваційне підприємство	Ємність ринку	Товарна концентрація, тис. грн./км ²	Доходи населення, млн.грн.	Доходи населення на одну особу, тис.грн.	Середньомісячна заробітна плата та найманих працівників, грн.	Введення в дію нових основних засобів, млн.грн.	Експорт, млн.дол.США	Імпорт, млн.дол.США	Прямі іноземні інвестиції, млн.дол.США	Прямі іноземні інвестиції, тис. дол.США/км ²	Прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол.США	Інвестиції в основний капітал, млн.грн.	Інвестиції в основний капітал, тис.грн./км ²	Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.	Індикс інвестицій в основний капітал	Роздрібний товарооборот, млн. грн.	Роздрібний товарооборот на одну особу, грн.	Обсяг вантажних перевезень, млн.грн.	Обсяг вантажних перевезень в розрахунок на площу, тис. грн./км ²	Обсяг вантажних перевезень на одну особу, тис. грн./км ²	Кількість зайнятих на одиницю
1	1	0.94	1	0.94	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Щільність інноваційного потоку, тис. грн./км ² /одине інноваційне підприємство	0.94	1	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Ємність ринку	0.61	0.60	1	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60
Товарна концентрація, тис. грн./км ²	0.60	0.61	0.61	1	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60
Доходи населення, млн.грн.	0.60	0.61	0.61	0.61	1	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Доходи населення на одну особу, тис.грн.	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн.	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Введення в дію нових основних засобів, млн.грн.	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Експорт, млн.дол.США	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Імпорт, млн.дол.США	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Прямі іноземні інвестиції, млн.дол.США	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Прямі іноземні інвестиції, тис.дол.США/км ²	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Прямі іноземні інвестиції на одну особу, дол.США	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Інвестиції в основний капітал, млн.грн.	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Інвестиції в основний капітал, тис.грн./км ²	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Інвестиції в основний капітал на одну особу, грн.	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Індикс інвестицій в основний капітал	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Роздрібний товарооборот, млн. грн.	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Роздрібний товарооборот на одну особу, грн.	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Обсяг вантажних перевезень, млн.грн.	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Обсяг вантажних перевезень в розрахунок на площу, тис.грн./км ²	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Обсяг вантажних перевезень на одну особу, тис. грн./км ²	0.60	0.61	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61	0.60	0.61
Кількість малих підприємств на 10 тис. населення	0.93	0.87	0.66	0.73	0.69	0.94	0.90	0.81	0.91	0.94	0.94	0.93	0.96	0.85	0.93	0.90	0.75	0.96	0.17	0.93	0.03	1	1
Кількість зайнятих на одиницю площі, од/км ²	0.99	0.94	0.60	0.73	0.65	0.93	0.86	0.79	0.88	0.95	0.97	0.99	0.98	0.82	0.99	0.87	0.93	0.68	0.90	0.12	0.99	0.03	0.94

Наша деревоподібна структура причинно-наслідкових зв'язків між залежними і незалежними змінними має наступний вигляд:

Рівняння множинної лінійної регресії виходячи з таблиці 4.5 матиме наступний вигляд:

$$Y = -34738,8 + 5840,52x_1 + 5379,48x_2 + 1608,46x_3 \quad (4.3)$$

Таблиця 4.5

Оцінка параметрів рівняння регресії

Регресійна статистика						
Множинний R		0,949657				
R-квадрат		0,901848				
Нормований R-квадрат		0,889046				
Стандартна похибка		13502,36				
Спостереження		27				
Дисперсійний аналіз						
	df	SS	MS	F	Значи- мість F	
Регресія	3	3,85E+10	1,28E+10	70,44346	9,61E-12	
Залишок	23	4,19E+09	1,82E+08			
Всього	26	4,27E+10				
	Коефіці- єнти	Стандарт- на похибка	t-ста- тистика	P- значення	Нижнє 95%	Верхнє 95%
Y-перетинання	-34738,8	13800,71	-2,51718	0,01925	-63287,8	-6189,9
Щільність інноваційного поток	5840,52	698,6022	8,360298	2E-08	4395,353	7285,691
Ємність ринку	5379,48	12013,85	0,447773	0,658506	-19473,1	30232,02
Товарна концентрація	1608,46	865,4023	1,858624	0,075925	-181,764	3398,679

Проведена статистична перевірка адекватності моделі показала, її прийнятність. Коефіцієнт детермінації $R^2=0,949657$ свідчить про високу

залежність економічної концентрації від обраних факторів та адекватність висвітлення представленої загально регіональної тенденції. При цьому F-статистика Фішера показує, що дане рівняння регресії є не- випадковим і для аналізу в окремих регіонах України, адже $F_{кр.} < F_{сп.}$.

Отже, рівняння 4.3 показує, що при збільшенні просторової щільності інноваційного потоку в розрахунку на одне інноваційно-активне підприємство на 1 тис. грн. регіональна економічна концентрація збільшиться на 5840,52 тис. грн. на км² при фіксованих чи середніх значеннях інших факторів. При підвищенні коефіцієнта ємності ринку на 1 (100%) регіональна економічна концентрація збільшиться на 5379,48 тис. грн. на км². А приріст товарної концентрації на регіональному ринку на 1 тис. грн. на км² торгової площі магазинів зумовить зростання економічної концентрації на 1608,46 тис. грн./км².

Отже, зростання всіх наведених у моделі факторів призводить до зростання просторової економічної концентрації. Дані підтвердили також, що в сучасних умовах господарювання економічний розвиток, який супроводжується просторовою економічною концентрацією загальногосподарських процесів в першу чергу залежить від активізації інноваційної діяльності, а саме її щільності в просторовому аспекті.

В свою чергу щільність інноваційного потоку (Y_1) є залежною змінною від просторової концентрації інвестицій в основний капітал, тис. грн./км² (X_4) та обсягів введення в дію нових основних засобів, млн. грн. (X_5). На основі попереднього відбору факторів з використанням таблиці 4.4, рівняння множинної регресії, яке перевірено на адекватність ($R^2=0,883734$) матиме наступний вигляд:

$$Y_1 = 875,36 + 0,432102x_4 + 0,09553x_5 \quad (4.4)$$

Найбільш вагомим фактором впливу на регіональну економічну концентрацію (4.3) є щільність інноваційного потоку, зростання якої на 0,432102 грн. в розрахунку на км² і одне інноваційно-активне підприємство відбудеться за рахунок підвищення просторової концентрації інвестицій в основний капітал на 1 тис. грн./км². Щільність інноваційного потоку зросте на 0,09553 грн. в розрахунку на км² і одне інноваційно-активне підприємство за рахунок приросту обсягів введення в дію нових основних засобів на 1 млн. грн. (4.4).

Ємність ринку (Y_2) залежить від просторової концентрації роздрібного товарообороту (100 тис. грн/км²) – X_6 і доходів населення на одну особу (тис. грн.) – X_7 .

Рівняння множинної лінійної регресії має наступний вигляд ($R^2=0,74898$):

$$V_2 = -119,876 - 0,187x_6 + 9,461x_7 \quad (4.5)$$

Ця модель вказує, що при збільшенні просторової концентрації роздрібного товарообороту на 100 тис. грн./км² ємність ринку знизиться на 0,187 в.п., що звичайно є зрозумілим, адже зростання концентрації обсягів реалізації природно знижує потенційну ємність ринку. Разом з тим підвищення доходів населення на 1 тис. грн. підвищує ємність ринку на 9,46%, в першу чергу за рахунок зростання купівельної спроможності населення.

Товарна концентрація (V_3) залежить від обсягів прямих іноземних інвестицій на одну особу, тис. дол. США (X_8) та обсягів імпорту на одну особу, тис. дол. США (X_9).

Рівняння множинної лінійної регресії має наступний вигляд ($R^2=0,77$):

$$V_3 = 15,713 + 2,252x_8 + 0,008x_9 \quad (4.6)$$

Згідно моделі (4.6), можливості підвищення товарної концентрації на 2,252 тис. грн./км² залежать головним чином від підвищення обсягів прямих іноземних інвестицій на одну особу на 1 тис. дол. США. А зростання обсягів імпорту на одну особу на 1 тис. дол. США зумовлюватиме зростання товарної концентрації лише на 0,008 тис. грн./км².

Результати проведених досліджень дозволяють зробити наступні висновки:

1. Основним фактором, який впливає на рівень просторової концентрації є просторова щільність інноваційного потоку ($\beta=5840,52$), що свідчить про пріоритетність інноваційного чинника у розвитку сучасної економіки регіонів України. В свою чергу, щільність інноваційного потоку найбільше залежить від підвищення просторової концентрації інвестицій в основний капітал, зрозуміло що саме інноваційного характеру. Просторова концентрація економічної діяльності залежить від активності зовнішньоекономічної діяльності, про що свідчать коефіцієнти кореляції між економічною щільністю та експортом ($R^2=0,89$), імпортом ($R^2=0,96$) та обсягами прямих іноземних інвестицій ($R^2=0,98$). Важливе значення мають обсяги інвестицій в основний капітал ($R^2=0,83$) та вантажних перевезень в розрахунку на площу ($R^2=0,99$), кількість малих підприємств на 10 тис. населення ($R^2=0,93$).

2. Ємність ринку майже з такою ж силою впливає на просторову економічну концентрацію ($\beta=5379,48$) як і щільність інноваційного потоку, дещо меншим є вплив ринкового показника – товарної концентрації ($\beta=1608,46$). Разом з тим, ємність ринку найбільше залежить від підвищення доходів населення, тобто зростання їх купівельної спроможності.

А підвищення товарної концентрації визначається підвищенням обсягів прямих іноземних інвестицій на одну особу, що є зрозумілим, адже прямі іноземні інвестиції несуть нові товари і послуги.

3. Інтенсивність впливу різних чинників на рівень просторової економічної концентрації та формування центрів економічної активності в регіонах країни засвідчує більший вплив екзогенних чинників, ніж ендегенних. Одним з аргументів на підтвердження цього є низький коефіцієнт кореляції обсягів реалізації промислової продукції та економічної щільності ($R^2=0,05$).

4.3. ВПЛИВ СТРУКТУРНИХ ЗРУШЕНЬ НА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЕКОНОМІЧНОГО ТА ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Ефективність просторового розвитку можна оцінювати крізь призму процесів просторової економічної концентрації. Зрозуміло, що зростання економічної щільності регіонів є позитивним явищем, яке засвідчує висхідні тенденції їх економічного розвитку. Проведення аналізу взаємозалежності структурних зрушень в економіці регіонів та просторової концентрації економічної діяльності в їх межах дозволяє отримати відповіді на два питання. Чи пов'язані структурні зміни в економіці з процесами просторової економічної концентрації? І, друге питання, як впливають структурні зрушення на динаміку економічної щільності регіонів?

Зазначимо, що ефективність просторового розвитку ми розраховуємо як співвідношення приросту економічної щільності та приросту інвестицій.

Результати оцінки впливу структурних зрушень у сфері зайнятості та інвестицій в основний капітал на рівень просторової економічної концентрації за 2001–2008 роки наведені у таблиці 4.6. Як бачимо, найбільше зростання економічної щільності спостерігається в Донецькій, Дніпропетровській, Харківській, Луганській та Львівській областях і це є свідченням позитивних тенденцій у розвитку економіки цих регіонів. Але найбільш ефективними були процеси просторового розвитку з огляду на вкладений капітал (інвестицій в основний капітал) в Сумській (594,1%), Дніпропетровській (578,8 %), Запорізькій (560,3%), Донецькій (514,4 %), Харківській (496,0%) областях. Тобто, саме у цих регіонах найбільш вагомим є приріст економічної щільності на одиницю приросту вкладених інвестицій. Проте, в 16 областях України (таблиця 4.6) ця ефективність була нижчою за середню.

Таблиця 4.6
Вплив структурних зрушень у сфері зайнятості та інвестицій в основний капітал за регіонами на ефективність просторового розвитку регіонів за 2001–2008 роки

	Зміна структури за 2001–2008 роки, %		Економічна щільність, тис.грн./км ²		Зміна економічної щільності	Інвестиції в основний капітал, млн.грн.		Приріст інвестицій в основний капітал за 2001–2008 роки, тис.грн./км.кв.	Ефективність просторового розвитку		Вплив на ефективність просторового розвитку структурних зрушень у сфері зайнятості		
	зайня-тості	інвести-цій	Економічна щільність, тис.грн./км ²			%	відхи-лення від середньої величини						
			2001	2008									
АР Крим	0,7	-0,01	210,4	1048,5	838,1	1208,0	8655,4	7447,4	285,3	293,7	-86,6	-60,6	0,9
Вінницька	-0,4	0,3	188,9	758,3	569,4	555,0	4751,8	4196,8	158,4	359,5	-208,6	8,3	-6,2
Волинська	0,01	-0,1	142,9	636,0	493,1	530,0	3489,0	2959,0	147,2	335,0	-45,3	-0,5	4,5
Дніпропетровська	-0,4	-0,8	512,2	3281,7	2769,5	2798,0	18062,6	15264,6	478,5	578,8	198,5	-79,4	-158,8
Донецька	0,3	-1,7	862,8	4439,5	3576,7	3711,0	22136,2	18425,2	695,3	514,4	134,1	40,2	-228,0
Житомирська	0,2	0,5	106,5	503,6	397,1	327,0	3645,7	3318,7	111,4	356,6	-23,7	-4,7	-11,9
Закарпатська	0,1	0,35	217,3	1031,9	814,6	519,0	3303,5	2784,5	217,5	374,4	-5,8	-0,6	-2,0
Запорізька	0,1	-0,8	292,9	1560,5	1267,6	1306,0	7459,1	6153,1	226,2	560,3	180,0	18,0	-144,0
Івано-Франківська	0,1	-0,1	280,7	1286,5	1005,8	851,0	5949,6	5098,6	366,8	274,2	-106,1	-10,6	10,6
Київська	0,3	3,1	229,2	1270,0	1040,8	1323,0	16920,9	15597,9	555,1	187,5	-192,8	-57,8	-597,7
Кіровоградська	0,1	0,01	129,0	567,5	438,5	417,0	3047,7	2630,7	106,9	410,1	29,8	3,0	0,3
Луганська	0,6	-0,01	279,1	1609,9	1330,8	1270,0	8999,6	7729,6	289,5	459,7	79,4	47,6	-0,8
Львівська	-0,1	0,5	335,1	1630,0	1294,9	1357,0	10799,3	9442,3	433,1	299,0	-81,3	8,1	-40,7
Миколаївська	-0,1	-0,4	176,9	789,0	612,1	749,0	4332,6	3583,6	145,7	420,2	39,9	-4,0	-16,0
Одеська	-0,1	-2,2	286,0	1411,2	1125,2	2471,0	12484,1	10013,1	300,7	374,2	-6,1	0,6	13,4
Полтавська	-0,1	-0,7	230,5	1184,7	954,2	1413,0	8839,8	7426,8	257,9	370,0	-10,3	1,0	7,2
Рівненська	-0,2	-0,2	158,5	700,2	541,7	584,0	3672,1	3088,1	153,6	352,6	-27,7	5,5	5,5
Сумська	-0,3	-1,7	173,2	681,1	507,9	981,0	3015,5	2034,5	85,5	594,1	213,8	-64,2	-363,5
Тернопільська	-0,1	0,5	170,1	769,4	599,3	274,0	2843,5	2569,5	186,2	321,9	-58,4	5,8	-29,2
Харківська	0,01	-0,9	333,2	1891,4	1558,2	1955,0	11818,7	9863,7	314,1	496,0	115,7	1,2	-104,2
Херсонська	0,1	0,5	105,2	462,2	357,0	401,0	3929,1	3528,1	123,8	288,4	-91,9	-9,2	-45,9
Хмельницька	-0,6	0,3	175,3	779,7	604,4	568,0	4849,0	4281,0	207,8	290,8	-89,5	53,7	-26,8
Черкаська	0,1	0,9	176,1	936,7	760,6	431,0	5128,2	4697,2	224,7	338,4	-41,9	-4,2	-37,7
Чернівецька	-0,01	0,9	230,1	1090,5	860,4	240,0	3732,6	3492,6	431,2	199,5	-180,8	1,8	-162,7
Чернігівська	-0,3	-0,4	108,6	467,6	359,0	552,0	3053,3	2501,3	78,4	457,9	77,6	-23,3	-31,0

Якщо розглянути структурні зрушення у сфері зайнятості та інвестицій в основний капітал і оцінити їх вплив на ефективність просторового розвитку регіонів, то спостерігається діаметрально інша картина. А саме, розглянемо, наприклад, Сумську область: високий рівень ефективності просторового розвитку на вкладений капітал не супроводжувалась необхідними структурними змінами у сфері зайнятості (-0,3 в.п.) та інвестицій (-1,7 в.п.). Подібні тенденції спостерігаємо також у Дніпропетровській, Чернігівській та Миколаївській областях.

Якщо взяти для прикладу Київську область, то незважаючи на позитивні зміни в структурі зайнятості (+0,3 в.п.) та інвестицій (+3,1 в.п.), – ефективність процесів економічної концентрації на вкладений капітал була найнижчою серед всіх областей (187,5%), що і знизило загальну віддачу у процесах економічної концентрації структурних трансформації в сфері зайнятості на 57,8% та інвестицій на 597,7%. Подібні тенденції, проте з дещо слабшою силою впливу спостерігалися у Житомирській, Закарпатській, Херсонській та Черкаській областях.

В певних областях на ефективність економічного розвитку за 2001–2008 рр. структурні трансформації в сфері зайнятості можуть мати позитивний (негативний) вплив, а в сфері інвестицій в основний капітал негативний (позитивний). Зокрема, за даними таблиці 4.5 це стосується АР Крим, Вінницької, Волинської, Донецької, Запорізької, Івано-Франківської, Луганської, Львівської, Тернопільської, Харківської, Хмельницької та Чернівецької областей. Наприклад, позитивні зміни в структурі зайнятості у Луганській (+0,6 в.п.) та Донецькій (+0,3 в.п.) областях підвищило ефективність просторової економічної концентрації на 47,6% та 40,2% відповідно.

Підвищення частки інвестицій в основний капітал в Херсонській (+0,5 в.п.), Хмельницькій (+0,3 в.п.), Черкаській (+0,9 в.п.) та Чернівецькій (+0,9 в.п.) областях не можна вважати ефективним з огляду на нижчу за середню ефективність процесів просторового розвитку в цих областях, що знизило її ще на 45,9%, 26,8%, 37,7% та 162,7% відповідно.

Результати аналізу впливу структурних зрушень у сфері зайнятості та інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності на ефективність економічного розвитку за 2001–2009 рр. в Україні, представлено в табл. 4.7.

Таблиця 4.7

Вплив структурних зрушень у сфері зайнятості та інвестицій в основний капітал за видами економічної діяльності на ефективність економічного розвитку за 2001–2009 роки

Види економічної діяльності	Зміна структури за 2001–2009 роки, %		ВВП, млн.грн.		Приріст ВВП за 2001–2008 рр.	Інвестиції в основний капітал, млн.грн.		Приріст інвестицій в основний капітал за 2001–2009 роки, млн.грн.	Ефективність економічного розвитку		Вплив на ефективність економічного розвитку структурних зрушень у сфері:	
	зайня-тості	інвес-тицій	2001	2008		2001	2009		%	від відхилення середньої величини	зайня-тості	інвес-тицій
Сільське господарство, мисливство, лісове гос-подарство та пов'язані з ними послуги	-5,0	1,2	66306	156072	89766	1616,6	9381,7	7765,1	11,6	-0,9	4,6	-1,1
Добувна промисловість	-0,6	-3,8	23411	91551	68140	4233,7	13914	9680,3	7,0	-5,5	3,3	20,7
Переробна промисловість	-3,5	1,6	172759	751615	578856	7084,1	35322	28238,1	20,5	8,0	-28,0	12,8
Будівництво	0,5	0,1	18339	117362	99023	1109,5	5324,9	4215,4	23,5	11,0	5,5	1,1
Торгівля; ремонт автомо-блів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльність готе-лів і ресторанів	6,3	5,7	38989	240111	201122	1753,7	16680	14926,5	13,5	1,0	6,2	5,6
Діяльність транспорту та зв'язку	0,3	-6,7	41295	172314	131019	7452,6	24555	17102,5	7,7	-4,8	-1,4	32,4
Фінансова діяльність	0,8	0,6	12467	22895	10428	529,8	3358,8	2829	3,7	-8,8	-7,0	-5,3
Загальний вплив, %											-16,9	66,2

Проведений аналіз показав, що структурні зміни (за видами економічної діяльності) в обсягах інвестицій в основний капітал зумовили підвищення ефективності економічного розвитку України за 2001–2009 рр. на 66,2%. Це пов'язано з високою ефективністю розвитку будівництва (23,5%) і промисловості (20,5%), а також з ефективністю структурних змін за обсягами капіталовкладень в добувній промисловості та діяльності транспорту і зв'язку відповідно до нижчої за середню ефективності економічного розвитку у цих галузях. Зокрема, найбільш ефективними були структурні трансформації за обсягами капіталовкладень у діяльності транспорту і зв'язку (приріст ефективності економічного розвитку становить 32,4%) за рахунок зниження частки інвестицій в основний капітал, які зумовили нижчу за середню ефективність економічного розвитку (7,7% – у 1,6 рази нижча, ніж середня по економіці країни). Подібна ситуація спостерігалась у добувній промисловості, де зниження структури неефективних інвестицій посилило позитивний вплив структурних змін (+20,7%) на ефективність економічного розвитку.

Проте, найбільш ефективними були структурні зміни в обсягах капіталовкладень в переробній промисловості (+12,8%), адже відбулися паралельні процеси підвищення частки інвестицій в основний капітал при вищій за середню ефективності економічного розвитку у цій сфері (на 8 в.п.). В торгівлі; ремонті автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльності готелів і ресторанів вплив структурних зрушень на ефективність економічного розвитку становив +5,6% – здебільшого за рахунок якісної зміни структури інвестицій при дещо вищій за середній рівень ефективності економічного розвитку цих сфер (на 1 в.п.). Подібні тенденції проте з меншим відсотком впливу структурних змін на загальну ефективність економічного розвитку були також у будівництві (+1,1%).

Разом з тим, незважаючи на те, що питома вага капіталовкладень у фінансовій діяльності зросла на 0,6 в.п., проте ефективність економічного розвитку цього виду економічної діяльності була найнижчою (3,7%), тому загальний ефект структурних зрушень був від'ємним (–5,3%). Така ж тенденція, проте значно слабша (–1,1%) спостерігалася у сільському господарстві, мисливстві та лісовому господарстві.

Якщо аналізувати зміни в структурі зайнятості за видами економічної діяльності і їх вплив на ефективність економічного розвитку, то варто відзначити наступні тенденції:

- найбільша економічна ефективність структурних трансформацій (вплив +6,2%) спостерігалася в торгівлі; ремонті автомобілів,

побутових виробів та предметів особистого вжитку; діяльності готелів і ресторанів завдяки підвищенню зайнятості в торгівлі (на 6,3 в.п.) при вищій за середню ефективність розвитку цієї сфери (13,5%);

- дещо менш ефективними були структурні процеси (вплив +5,5%) у будівництві – за рахунок найвищої ефективності економічного розвитку цього виду економічної діяльності (23,5%) при позитивній зміні структури (на 0,5 в.п.);
- незважаючи на те, що частка зайнятих у діяльності транспорту і зв'язку та фінансовій діяльності зросла на 0,3 і 0,8 в.п., ефективність економічного розвитку у цих сферах була найнижчою (7,7% і 3,7% відповідно), тому загальний ефект структурних зрушень був від'ємним (–1,4% та – 7,0%);
- в сільському господарстві та добувній промисловості зниження питомої ваги зайнятості на 5,0 і 0,6 в.п. відповідно відбулось при нижчій за середню ефективності економічного розвитку цих видів економічної діяльності (11,6% і 7,0% відповідно), що посилює позитивний вплив структурних трансформацій на загальну ефективність економічного розвитку (+4,6%, +3,3% відповідно);
- найбільш неефективним були процеси структурних змін в переробній промисловості (–28%), адже незважаючи на один з найвищих показників ефективності економічного розвитку цієї сфери діяльності (20,5%) частка зайнятих у переробній промисловості знизилась на 3,5 в.п.

Отже, проведений аналіз засвідчив, що найбільший вплив на ефективність економічного розвитку мали структурні трансформації за обсягами інвестицій у розвиток транспорту і зв'язку, добувну та переробну промисловість, а за показником зайнятості – торгівлі і будівництва. Найменш ефективними виявились структурні зрушення за обсягами інвестицій у фінансову діяльність і сільське господарство, а в сфері зайнятості – теж у фінансовій діяльності та переробній промисловості.

4.4. РОЛЬ МЕТРОПОЛІЙ ЯК ЦЕНТРУ ДИФУЗІЇ ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

Оскільки формування і розвиток метрополій є результатом поглиблення процесів урбанізації, вони завжди перебували в центрі уваги вчених різних галузей знань. Адже, такі процеси супроводжуються

виникненням низки проблем, які надзвичайно складно вирішуються. Ці проблеми є найрізноманітнішими, бо метрополія не тільки виконує столичні функції того чи іншого регіону, але й є місцем концентрації та продуцентом ресурсів, інформації, товарів, нерухомості. Крім того, саме метрополії є середовищем життєдіяльності мільйонів людей.

Проблеми розвитку метрополій ускладнюються тим, що між ними та периферією відбувається обмін товарами, ресурсами, інформацією людськими, який не завжди є еквівалентним.

Зазначимо, що метрополія в контексті даної роботи трактується автором як місто-ядро агломерації, котре виконує столичні функції відносно регіону, в якому воно розташоване. В окремих дослідженнях поняття агломерації ототожнюється з дефініцією метрополії, але при цьому завжди акцентується увага на столичних регіональних чи навіть міжрегіональних функціях.

Раніше метрополії вивчалися переважно як міста, яким притаманні ті чи інші функції. В рамках цієї статті важко перелічити імена дослідників, але неможливо не назвати тих вітчизняних вчених, які вивчали міста як центри регіонів і як середовище життєдіяльності населення, а саме: О. Бойко-Бойчук, М. Долішній, О. Драпиковський, В. Ковтун, В. Нудельман, В. Онікієнко, Є. Пітюренко, А. Степаненко та інші. Великий внесок в дослідження розвитку міст внесли зарубіжні вчені, зокрема Ж. Божьо-Гарньє, Ж. Шабо, Ю. Бочаров, В. Бутузов, А. Гутнова, У. Ізард, А. Котляр, Г. Лаппо, К. Лінч, П. Мерлен, Є. Перцик, Г. Фільваров, Дж. Форрестер, Б. Хорєв та інші.

Але, в результаті кризи, в яку Україна вступила після здобуття незалежності, сформувалася і криза в теорії розвитку міст. Потрібно шукати нових шляхів побудови теоретико-методологічної бази їх дослідження та обґрунтування подальшого поступу. У зв'язку з цим доцільно особливу увагу звернути на працю Дж. Форрестера «Динаміка розвитку міста»¹⁶⁶, у якій автор формує власну методику з використання новітніх економіко-математичних методів для моделювання міського організму як складної соціально-економічної системи з метою її глибшого пізнання, передбачення можливої поведінки та подальшого цілеспрямованого управління з попередженням розвитку небажаних процесів, що ведуть до стагнації й занепаду. Але, на цю працю слід подивитися як на зарубіжний досвід, який слід дуже обережно і

¹⁶⁶ Форрестер Д. Динамика развития города. – М.: Издательство «Прогресс», 1974. – 281 с.

селективно застосовувати в Україні, де вкрай важливо активізувати дослідження розвитку міст, насамперед метрополійних міст, оскільки саме вони є унікальними ядрами науково-технічного прогресу, вогнищами дифузії територіально-структурних процесів як в метрополіях, так і в їх периферійних зонах.

Ядром Львівської метрополії є місто Львів, яке одночасно є обласним центром Львівської області, населення якої становить 2,6 млн. мешканців (площа – 21,8 тис. кв. км), а також центром Західного регіону України, в межах якого це єдине місто, що наближається до мільйонного рубежу. У місті постійно проживає біля 750 тис. мешканців, щодня до нього доїжджає з навколишніх сіл на роботу, відвідує Львів у зв'язку з відрядженнями, екскурсіями, іншими потребами понад 200 тис. осіб [3].

Місто було засновано в середині XIII ст. князем Данилом Галицьким і названо на честь його сина Лева. Львів швидко став торговельним та економічним центром регіону. Вигідне розташування міста на перехресті торговельних шляхів з портів Чорного та Балтійського морів, з Києва, Центральної та Західної Європи сприяло його швидкому економічному розвитку. Географічне положення та природні ресурси вабили чужинців: татар, німців, угорців, поляків, литовців, австрійців та шведів. Протягом віків вони приносили сюди свої культури і традиції, релігію – звідси в архітектурі Львова суміш готики та барокко, ренесансу та романського стилю, рококо та ампіру, сучасної еkleктики та конструктивізму. Фахівці вважають, що не можна недооцінювати впливу української культури на формування архітектурного обличчя Львова.

Львів надзвичайно потужно впливає на периферійну частину метрополії. Адже, в його межах проживає половина міського й 30% від усього населення області. У Львові знаходиться 2016 архітектурних пам'яток, які приваблюють як мешканців області, так і жителів інших регіонів України¹⁶⁷.

Розвиток урбанізації призвів до формування активної взаємодії Львівської метрополії та її периферії, яка проявилася у вигляді територіально-структурних процесів, тобто таких процесів, які постійно впливають на зміну щільності тих чи інших явищ на території регіону. Це викликало гостру потребу у вивченні таких явищ з метою передбачення можливих соціально-економічних наслідків

¹⁶⁷ Лемко І. Львів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/main/data?t=2&c=1&q=3514>

та попередження негативних з них. Адже, якщо у 80-х роках ХХ ст. відбувалася концентрація промислових об'єктів на території міста Львова, деформувалася його територіально-планувальна структура, в результаті оточення промислових підприємств житловими масивами та проходження значних потоків транспорту через місто, що суттєво погіршило екологічну ситуацію, погіршилися демографічна ситуація та показники здоров'я міського населення тощо, то у 90-х роках ситуація змінилася: почався відтік населення зі Львова на периферію та за межі області, закрилася низка підприємств і т.д. Разом з тим, домінування Львова над периферією залишилося: воно забезпечується за рахунок постійної інноваційної діяльності. Адже, у Львові найбільш інтенсивні контакти в процесі діяльності населення, ширший доступ до інформації.

Отже, центр і периферія на будь-якому просторовому рівні і надалі будуть пов'язані між собою потоками інформації, капіталу, товарів, робочої сили.

Разом з тим зростатимуть контрасти «центр – периферія» і надаватимуть імпульс виникненню і відтворенню територіальної нерівності, що підсилюватиметься нерівномірністю економічного росту.

Риси обличчя Львова і надалі визначатимуться системною конфігурацією трьох взаємопов'язаних базових елементів-понять: «метрополійність» – «ідентифікаційність» – «освітність»¹⁶⁸.

У вимірі Галичини – зосередженням інституцій та закладів вищого рівня послуг (управління, комунікацій, культури, освіти, медицини, спорту etc.), що природним чином впливає з розміру і розташування міста, згідно з теорією центральних місць. За цією теорією, метрополійні центри заощаджують час і ресурси для отримання довколишнім населенням специфічних і якісних послуг (у широкому розумінні цього слова), а отже, і для самореалізації. Відповідно, впродовж всієї своєї історії Львів будував себе як галицька метрополія¹⁶⁹.

У вимірі України – унікальністю Львова як єдиного в державі великого європейського міста, по-перше; як єдиного україномовного урбаністичного центру, по-друге; як центру Української Греко-Католицької Церкви. Відповідно, Львів задає європейськість української традиції¹⁷⁰.

¹⁶⁸ Концепція розвитку Львова / Орест Друль, Юрій Зима, Андрій Садовий, Олександр Фільц. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/001221/208_9_1.html

¹⁶⁹ Там само.

¹⁷⁰ Там само.

У вимірі Європи – архітектурно-ландшафтним характером міста, географічним розташуванням та потенційним лідерством у вибраних галузях науки, мистецтва і технологій¹⁷¹.

Отже, вкрай важливо зосередити свою увагу на вивченні територіально-структурних процесів між Львівською метрополією і периферією. Це вивчення можна здійснити в розрізі таких блоків:

1. Регулювання величини метрополії та величини міських поселень периферії (територіальні та демографічні проблеми).
2. Ринковий механізм землекористування у метрополії та містах периферії.
3. Економічний розвиток метрополії та міських поселень периферії.
4. Розробка теоретичної економічної моделі розвитку «метрополії-периферії».
5. Визначення пріоритетних видів діяльності у «метрополії-периферії».
6. Стратегічне планування розвитку «метрополії-периферії».
7. Територіальна організація та просторове планування «метрополії-периферії».
8. Житлові проблеми «метрополії-периферії».
9. Розвиток соціальної інфраструктури «метрополії-периферії».
10. Умови залучення внутрішніх та зовнішніх інвестицій для розвитку «метрополії-периферії».
11. Управління розвитком «метрополії-периферії».

Так, у Львівській метрополії необхідна підтримка туристичного бізнесу, а на периферії можливі становлення і розвиток хімічної, харчової галузі, а також інфраструктури і комплексів сфери охорони здоров'я й оздоровлення (Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька, Львівська області), становлення таких галузей промисловості як швейна, будівельна, продовольча, а також розвиток туристичної сфери та відновлення машинобудівної галузі (Тернопільська, Хмельницька, Вінницька області).

Відповіді в розрізі зазначених вище пунктів дадуть можливість відповісти на ключове питання сьогодення Львова – чи є він місто як феномен, а чи, може, Львів є просто-напросто великим населеним пунктом із великою кількістю населення, яке лише споживає місто, але

---

¹⁷¹ Концепція розвитку Львова / Орест Друль, Юрій Зима, Андрій Садовий, Олександр Фільц. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/001221/208_9_1.html

не формує його?¹⁷². Чи це місто залишиться метрополією, що справді виконує столичні функції стосовно Західного регіону України, чи воно стане просто рядовим містом в системі поселень. Для цього важливо здійснити ряд нових досліджень та наукових пошуків, придатних для використання в сфері управління.

Місто Львів є метрополійним містом, центром дифузії територіально-структурних процесів між метрополією та периферією. Важливо ці процеси активно вивчати з метою попередження небажаних соціально-економічних наслідків.

---

¹⁷² Дроздов О. Місто Львів – місто? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/47393>

РОЗДІЛ 5.

ОБҐРУНТУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД УДОСКОНАЛЕННЯ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ НА ОСНОВІ ВРАХУВАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ВИВЧЕННЯ ДИНАМІКИ І ОЗНАК ТЕРИТОРІАЛЬНО-СТРУКТУРНИХ ПРОЦЕСІВ

5.1. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНИЙ МЕХАНІЗМ УПРАВЛІННЯ ПРОСТОРОВИМ РОЗВИТКОМ РЕГІОНУ

Проблеми регіонального розвитку та організації регіонального управління в умовах становлення української економіки та проведення адміністративної реформи перебувають у полі зору численних науковців та практиків. Побудова дієвого організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону, що здатний забезпечувати ефективне управління матеріально-фінансовим, природним, людським потенціалом регіону є наріжним каменем зростання економіки регіону, забезпечення добробуту його громадян та є особливо актуальним на сьогоднішній день.

Здійснення оцінки ефективності організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону створює базу для моніторингу результативності управління регіоном та є визначальною для вироблення плану дій щодо вдосконалення системи управління соціально-економічним розвитком регіону.

Вирішенню проблем оцінки ефективності регіонального управління, вибору альтернативних критеріїв та показників оцінки присвячені численні праці українських та іноземних вчених (як от, О. Бабінова,

А. Васецкий, І. Иванова, В. Мамонова, І. Скопина, В. Удовиченко та ін.); дане питання знаходить своє вирішення і на законодавчому рівні у вигляді різноманітних регламентаційних рекомендацій щодо ведення процесу та вибору критеріїв та показників оцінки діяльності органів управління регіональним розвитком. Однак, попри значний науковий доробок та практичне значення проведених досліджень відкритим залишається питання вироблення комплексного методу оцінки ефективності організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону.

Питання вибору методу дослідження є першим етапом отримання якісної інформації про дієвість чи необхідність корекції існуючого організаційно-економічного механізму управління розвитком регіону. Метод дослідження повинен забезпечувати необхідну точність дослідження, гарантувати статистичну вірогідність результатів та відповідати вимогам економічності. При чому, розкриття феномену ефективності можливе за посередництвом таких категорій як результативність (по досягнутих результатах), продуктивність (досягнутий результат по відношенню до поставленої мети), ефективність (по вартості), дієвість (значимість досягнутих результатів).

Актуальний стан виконання програм соціально-економічного розвитку, підтримки окремих регіональних проєктів та провадження міжбюджетного процесу, як найбільш поширених державних механізмів управління територіальним економічним розвитком, в силу диспропорційності формування місцевих бюджетів, фінансової неспроможності більшості територій та недостатності застосування інструментарію прогнозування, планування та стимулювання розвитку регіонів, свідчить про те, що існуючі механізми управління регіональним розвитком не є ефективними. Наслідком такої неефективності є поглиблення структурних деформацій та диспропорцій соціально-економічного розвитку регіонів¹⁷³.

У європейському досвіді регіональної політики та розвитку органів місцевого самоврядування простежується тенденція впровадження різноманітних методик вимірювання ефективності діяльності¹⁷⁴. Застосування низки методів визначення ефективності діяльності ор-

¹⁷³ Иванова І. Ефективність механізмів державного управління територіальним економічним розвитком. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.niss.gov.ua/Monitor/August/6.htm>.

¹⁷⁴ Бачлер Дж. Оценка региональной политики в европейском сообществе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.politanaliz.ru/articles>.

ганів управління здійснює значний вплив на систему управління, що проявляється у наступному¹⁷⁵.

1. У горизонтальному вимірі вони спрямовуються на перегляд чи зміну практики взаємовідносин між органами державного (регіонального) управління та органами місцевого самоврядування.

Техніки політичного контролінгу, засновані на системі показників ефективності, спрямовуються на забезпечення можливості провадження органами місцевого самоврядування практики стратегічного планування та прогнозування.

2. Система показників ефективності у горизонтальній площині взаємовідносин між різними органами місцевого самоврядування застосовується для порівняння результативності діяльності органів місцевого самоврядування.

Така практика на основі принципу «вивчення кращого досвіду» дозволяє проводити зміну організаційних структур і адміністративних процедур та, в умовах конкуренційного простору, підвищувати ефективність діяльності органів місцевого самоврядування загалом.

3. У вертикальному вимірі в площині взаємовідносин національного та локального рівнів управління застосування системи показників ефективності дозволяє здійснювати органам вищого ієрархічного рівня управління адекватного нагляду та контролю діяльності органів місцевого рівня.

Як зазначає Скопина І.В., Скопин О.В., на даний час на регіональному рівні найчастіше використовуються індикативний та критеріальний підходи до оцінки ефективності системи регіонального управління, що базуються, в основному, на оцінці керуючої (управлінської) підсистеми системи управління, та недостатньо уваги приділено комплексному підходу дослідження¹⁷⁶.

Ефективність управління регіональною економікою у контексті комплексності, Волкова М.А. пропонує розглядати у таких поняттях як:

- продуктивність, як відношення досягнутих результатів і використаних регіональними органами державної влади ресурсів (фінансових, майнових, кадрових, інформаційних);

¹⁷⁵ Kuhlmann S. Performance Measurement and Performance Comparison in German Local Governments. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – iopp.ru/pub/K_Performance.doc.

¹⁷⁶ Скопина И.В., Скопин О.В. Индикативный, критерияльный и комплексный подходы к оценке эффективности системы регионального управления // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2010. – № 2 (22). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://uecs.mcniip.ru>.

- економічність, як відношення між затраченими ресурсами і мінімально-можливими з урахуванням відповідності якості державних послуг прийнятим стандартам (адміністративним регламентам);
- результативність, як співвідношення досягнутих за визначений період змін соціально-економічної ситуації в регіоні з планованими чи прогнозованими¹⁷⁷.

Через розгляд спектру розвитку сектора малого підприємництва, автор пропонує такі критерії оцінки ефективності механізму управління регіональною економікою:

1. показники кінцевого ефекту (рівень соціально-економічного розвитку регіонального господарства, стан дохідної бази регіонального бюджету, оцінка діяльності регіональних органів влади представниками бізнес-середовища регіону);
2. показники проміжного результату (ступінь реалізації та фінансування заходів з підтримки суб'єктів малого підприємництва, ступінь участі суб'єктів малого підприємництва в програмах підтримки, що реалізуються регіональними органами влади);
3. показники робочих процесів (дотримання термінів і процедур заходів, що проводяться в рамках реалізації регіональних програм підтримки малого підприємництва);
4. показники затрачених ресурсів (затрати часу і засобів регіонального бюджету на виконання функції чи процедури – трудоємність та економічність).

На думку Зуева С., Васецкого А., розробку індикаторів ефективності регіональних органів влади та її окремих підрозділів необхідно проводити в рамках визначення інтегральних індексів ефективності діяльності органів виконавчої влади за ключовими регіональними політиками (фінансово-бюджетною, політикою просторового розвитку, антропологічною, інноваційною, культурною, політикою безпеки життєдіяльності)¹⁷⁸.

¹⁷⁷ Волкова М.А. Оценка эффективности механизма государственного управления экономикой региона в сфере поддержки малого бизнеса.// Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. Академика М.Ф. Решетнева.–2009.–№2.–с.438–442.

¹⁷⁸ Зуев С.Э., Васецкий А.А. Государственная региональная политика: подходы к оценке эффективности.// Управленческое консультирование .– 2009.– №4.– с. 52–70.

Згідно даного методу дослідження, найбільш загальним, інтегрованим показником ефективності в контексті реалізації усіх зон регіональної відповідальності (політик) є індекс якості життя («внутрішнє» регіональне середовище) та індекс капіталізації території («зовнішня» інтеграція в національні і світові процеси). Результуючий вихід інтегрованого показника утворює система проміжних показників по кожному виду регіональної політики, найважливішими з яких є індекс глобалізації, індекс громадянської зрілості, рівень символічної капіталізації території, індекс диверсифікації економічної системи, темпи росту тривалості життя, індекс регіональної ідентичності, рівень мобільності населення тощо.

Критерієм інтегральної оцінки ефективності управління розвитком регіону, на думку іншого російського автора, є рівень ефективного використання ресурсного потенціалу регіону при досягненні визначеного стану соціально-економічного розвитку регіону, який визначається як відношення індексу соціально-економічного розвитку регіону до його ресурсного потенціалу.¹⁷⁹

Як зазначається у вітчизняній Концепції державної регіональної політики, основними індикаторами у процесі оцінки регіонального розвитку, є показники, що характеризують динаміку зростання якості життя, вартості робочої сили, землі, об'єктів нерухомості, міграцію населення, рівень злочинності, індекс людського розвитку в порівнянні з середньо українськими показниками¹⁸⁰.

Здійснення оцінки діяльності керівників органів виконавчої влади в регіонах, згідно Концепції, необхідно проводити за індикаторами, що впливають із завдань державної регіональної політики, та які визначаються повноваженнями керівника. При чому, обов'язковими індикаторами діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування їх посадових осіб в регіонах повинні бути відкритість їх діяльності, доступність для юридичних та фізичних осіб тощо.

Вагомим кроками до формування та втілення на законодавчому рівні практики ведення оцінки організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону, зокрема, у частині

¹⁷⁹ Дубровина Н.А. Оценка эффективности регионального управления.// Вестник Самарского государственного университета. – 2006. – № 8 (48). – с. 54–59.

¹⁸⁰ Концепція державної регіональної політики. [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php>

адміністрування регіонального розвитку слід вважати запровадження методики оцінки ефективності діяльності органів виконавчої влади.

Так, проводиться щорічна оцінка виконання посадовими особами місцевого самоврядування покладених на них обов'язків і завдань¹⁸¹. Метою такої оцінки є забезпечення можливості поліпшення добору й розстановки кадрів, розвитку ініціативи і творчої активності посадових осіб місцевого самоврядування, визначення їх потенціалу, потреб у підвищенні кваліфікації та особистому розвитку; планування кар'єри, вдосконалення процесу планування та організації діяльності як посадової особи місцевого самоврядування, так і органу місцевого самоврядування загалом, виявлення організаційних проблем та оперативного реагування на них, аналізу виконання посадових інструкцій.

Перевірка якості діяльності посадових осіб місцевого самоврядування відповідно до посадових інструкцій, особистих планів роботи дає корисну інформацію щодо оцінки ефективності організаційної структури управління розвитком регіону, однак навіть висока якість роботи окремих посадових осіб регіонального управління не є гарантом високої якості роботи усієї системи регіонального управління.

Отримання більш достовірної інформації про оцінку ефективності діяльності організаційно-управлінської структури механізму управління просторовим розвитком регіону можливе при застосуванні більш агрегованих методів дослідження.

Так, дослідження організаційно-управлінського блоку механізму управління просторовим розвитком регіону можливо здійснювати згідно рейтингового методу, запропонованого проектом Порядку проведення оцінки ефективності організаційно-управлінської діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій¹⁸². На основі оцінки результатів аналізу організаційно-управлінської діяльності відповідних суб'єктів регіонального управління як результуючої рейтингової оцінки по окремих групах показників, стає можливим підви-

¹⁸¹ Наказ Головердержслужби від 30.06.2004 N 102 «Загальні методичні рекомендації щодо проведення щорічної оцінки виконання посадовими особами місцевого самоврядування покладених на них обов'язків і завдань», затверджений Головним управлінням державної служби України.

¹⁸² Проект постанови Кабінету Міністрів України «Про запровадження оцінки ефективності організаційно – управлінської діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minregionbud.gov.ua>.

щення ефективності їх роботи, виявлення негативних тенденцій процесу адміністрування та здійснення оперативного прийняття управлінських рішень.

Показниками, що використовуються для оцінки організаційно-управлінської діяльності, є кількість проведених колегій, нарад; прийнятих на колегіях рішень; кількість звернень громадян, скарг, кількість державних службовців органу за штатним розписом тощо. Групування показників згідно даної методики здійснюється шляхом об'єднання їх у такі блоки, як: суспільно-політична ситуація, організаційні, кадрові, дотримання законності, адміністративні послуги для фізичних та юридичних осіб, взаємодія з органами місцевої влади та громадськістю, – та виділення серед кожної із груп підгрупи показників, що позитивно та, відповідно, негативно впливають на життєдіяльність населення.

На нашу думку, запропонована методика оцінки ефективності організаційно-управлінської діяльності держадміністрацій може бути використана як протомодель і для оцінки діяльності органів місцевого самоврядування з корекцією на спектр наданих їм повноважень щодо управління регіональним розвитком. Доповнюючими елементами методик можна вважати введення в оцінку ефективності діяльності органів адміністрування регіонального розвитку додаткових елементів групи чинників, що характеризують ділові якості персоналу органу управління (як от психологічна сумісність у колективі, дисциплінованість, екстенсивність використання робочого часу тощо).

Російська методика оцінки ефективності діяльності органів виконавчої влади суб'єктів Російської Федерації передбачає оцінювання ефективності використання бюджетних засобів, динаміку зміни показників, що характеризують якість життя, рівень соціально-економічного розвитку регіону, ступінь впровадження методів і принципів управління, що забезпечують перехід до більш результативних методів регіонального управління. Результати оцінки дозволяють визначити зони, що потребують пріоритетної уваги регіональної та муніципальної влади, виявити заходи по підвищенню результативності діяльності регіональних органів виконавчої влади та оптимізації неефективних видатків, зростання якості і обсягу послуг населенню¹⁸³.

¹⁸³ Методика оценки эффективности деятельности органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации. Утверждена Комиссией при Президенте Российской Федерации по вопросам совершенствования государственного управления и правосудия, протокол №1 от 18 июля 2007г.

Рейтинговий метод, запропонований у Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання підхід визначення кредитного ризику в розрізі регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання дає змогу інвесторам можливість визначити інвестиційну привабливість того чи іншого регіону, а від так, може служити додатковим інструментом оцінки дієвості організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону, зокрема у сфері діяльності органів регіонального управління по забезпеченню зростання інвестиційної привабливості територій.

Уповноважене агентство, що проводить рейтингову оцінку регіонів та органів місцевого самоврядування, розглядає сукупність економічних показників та політичних факторів, показники виконання бюджету, характеристики міжбюджетних відносин та макроекономічної політики. Основою методології рейтингової оцінки регіонів, органів місцевого самоврядування за шкалою кредитних ризиків є аналіз якісних та кількісних показників і середовища діяльності¹⁸⁴.

В процесі визначення рейтингової оцінки аналізується структура органу місцевого самоврядування та результати його діяльності: досліджується стабільність системи міжбюджетних відносин, відносини органів влади різних рівнів, структура, обсяги, передбачуваність та прозорість міжбюджетних грошових потоків тощо.

Аналіз соціальної політики, провадженої органом місцевого самоврядування, може здійснюватися методом дослідження динаміки зміни обсягів простроченої заборгованості з виплати заробітної плати та інших соціальних платежів, заборгованості населення та юридичних осіб за спожиті електроенергію, природний газ, тепло- і водопостачання, водовідведення, житлово-комунальні послуги тощо.

Важливою складовою управлінської ефективності місцевої влади є, власне, соціальна складова, бо саме за посередництвом місцевого самоврядування реалізують свої права і свободи конкретні мешканці територіальних громад. Звідси, оцінка управлінської ефективності не можлива без повного відображення у ній оцінки рівня і якості надання послуг безпосередніми клієнтами – мешканцями територіальної

---

¹⁸⁴ Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. N 208-р «Про схвалення Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання».

громади¹⁸⁵. Якість та оцінка якості є невід’ємними компонентами побудови нової державно-громадської системи управління¹⁸⁶.

Отримання оцінки діяльності органів місцевого самоврядування можливе шляхом проведення соціологічного моніторингу. Використання апарату соціологічного методу (опитування респондентів, експертне опитування, фокус-група, контент-аналіз тощо) у процесі дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону значно збагатить якість та достовірність оцінки останнього. При проведенні соціологічного опитування доцільним, на нашу думку, є з’ясування у респондентів питань частоти відвдувань державних установ, оцінки рівня їх продуктивності, ступеня задоволеності роботою органів, швидкості розгляду справ, наявності практики хабарництва та загального рівня кваліфікації персоналу державного органу. Проведення соціологічного опитування громадської думки щодо якості та ефективності роботи органів місцевого самоврядування є значущим для комплексного дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону, однак вимагає проведення якісної роботи щодо формулювання змістовного опитувальника та правильного вибору соціологічної вибірки дослідження.

Додатковим інструментом дослідження якості та ефективності організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону може слугувати застосування методик аналізу електронного самоврядування. За кількістю, наповненістю інтернет-сайтів, кількістю відвідувань, частотою оновлення інформації, наявністю електронних послуг та якістю зворотнього зв’язку можливо оцінити ступінь відкритості органів управління, прозорості та оперативності їх роботи. Не дивлячись на високу цінність даного методу дослідження, у сучасних умовах слід особливо уважно ставитися до питань достовірності такої інформації: технології штучного підвищення рейтинговості та відвудуваності сайтів часто спотворюють кінцеві результати дослідження.

---

¹⁸⁵ Ворона П.В. Теоретичні аспекти ефективності роботи органів місцевого самоврядування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – www.kbuara.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/2/03.pdf; Привалов Ю., Олійник М. Соціологічний моніторинг в системі оцінки ефективності державної служби. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article>.

¹⁸⁶ Бабінова О.О. Критерії оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування: світовий досвід та Україна // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2. – с.73–78.

У сучасних умовах реформування системи регіонального управління особливе місце у системі методів оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування займає метод бенчмаркінгу.

Бенчмаркінг є методом безупинного систематичного пошуку і впровадження найкращих практик, що призводить, у кінцевому результаті, організацію до більш досконалої форми. Застосування методу порівняння результатів роботи різних органів влади дозволяє встановити причини, з яких окремі органи влади можуть досягти високих рівнів продуктивності та ефективності, а інші ні. Впровадження найкращого досвіду діяльності справляє ефект і на кінцевих споживачів управлінських зусиль – членів територіальної громади (якість послуг зростає), і на представників влади (застосування кращих технологій та практик управління забезпечує досконалішу форму організації управлінської праці).

Про результативність організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону можна судити також за станом розвитку малого та середнього підприємництва в регіоні. Даний метод дослідження адекватно відображає загальну закономірність економічного розвитку регіонів країни. Показовим прикладом застосування даного методу дослідження є практика Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва здійснення щорічної комплексної порівняльної оцінки регіонів (рейтингу) за станом розвитку малого підприємництва, його підтримки на місцевому рівні¹⁸⁷.

Для здійснення багатофакторного порівняння згідно вищезгаданої методики розроблена модель розрахунку інтегрованого балу на основі абсолютних і відносних показників, сформованих за ознаками в три групи: I група – статистичні показники, II група – критерії оцінки діяльності місцевих органів влади та самоврядування, спрямованої на підтримку малого бізнесу, III група – показники розвитку стану розвитку інфраструктури підтримки підприємництва та громадської підтримки. При чому із загальної кількості показників для розрахунку рейтингу регіонів за станом розвитку та підтримки малого підприємництва на місцевому рівні на групу показників, що характеризують ефективність діяльності місцевих органів влади щодо створення сприятливого підприємницького середовища в регіоні, припадає 24, що є свідченням виняткової ролі управлінської функції механізму у забезпеченні регіонального соціально-економічного розвитку.

¹⁸⁷ Рейтингова оцінка регіонів за станом розвитку малого підприємництва та його підтримки на місцевому рівні у 2006 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.dkrp.gov.ua/doccatalog/document>.

При виборі того чи іншого методу дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону слід керуватися критеріями його доступності та універсальності. Так, наприклад, здійснення оцінки механізму за повною методикою оцінки організаційної структури і кадрового складу муніципалітету, на штовхується часто на невідповідність останнього у розрізі різних міст, а, отже, приховує неможливість співставлення. Окремі методики вимагають залучення експертів, а провадження процедури вимірювання ефективності за численними критеріями передбачає значні фінансові витрати, що робить їх не завжди доступними до впровадження. З іншої сторони, занадто деталізовані методики не завжди дають змогу виявити значущі відмінності і показники, які свідчать про неефективність того чи іншого механізму, а відсутність або недостатність статистичної бази дослідження нівелюють безпосередню доцільність проведення дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону за даними методиками.

Проведений аналіз вітчизняних та зарубіжних підходів до оцінки ефективності механізму управління регіональним розвитком дозволяє нам констатувати, що існуючі методики покривають аналізом не усі складові сутності та реалії функціонування організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону.

У одних методиках покривається аналізом лише організаційна система управління просторовим розвитком регіону і, фактично, не зачіпається характеристик ефективності провадження самого процесу управління та безпосередньої результативності управлінських зусиль, що проявляється у дієвості чи недієвості застосовуваних методів, важелів, інструментів управління просторовим розвитком. Інші методики фокусуються на дослідженні оцінок продуктивності та дієвості механізму та не дозволяють зробити висновок про ефективність організаційної побудови управлінської підсистеми механізму управління.

З метою проведення системного дослідження ефективності організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону необхідно здійснити аналіз та оцінку останнього як через призму результативності управлінської роботи, що прямо відображається у реальному стані соціально-економічного розвитку регіону, так і через оцінку самої організаційної системи управління.

На основі вивчення досвіду вітчизняних та зарубіжних підходів до оцінки організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону, врахування переваг та недоліків

останніх, нами пропонується власний методичний підхід до визначення ефективності даного механізму. Пропонований комплексний організаційно-функціональний підхід до дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону дозволяє системно відобразити сутність та ефективність функціонування останнього та є більш адаптованим до існуючої вітчизняної статистичної бази.

Методологічний апарат пропонованого комплексного організаційно-функціонального методу дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону об'єднує організаційно-управлінські, процесуально-управлінські, результативно-управлінські аспекти дослідження ефективності управління, та охоплює оцінку організації управління, провадження процесу управління та кінцевого результату управлінських зусиль реального стану соціально-економічного розвитку регіону.

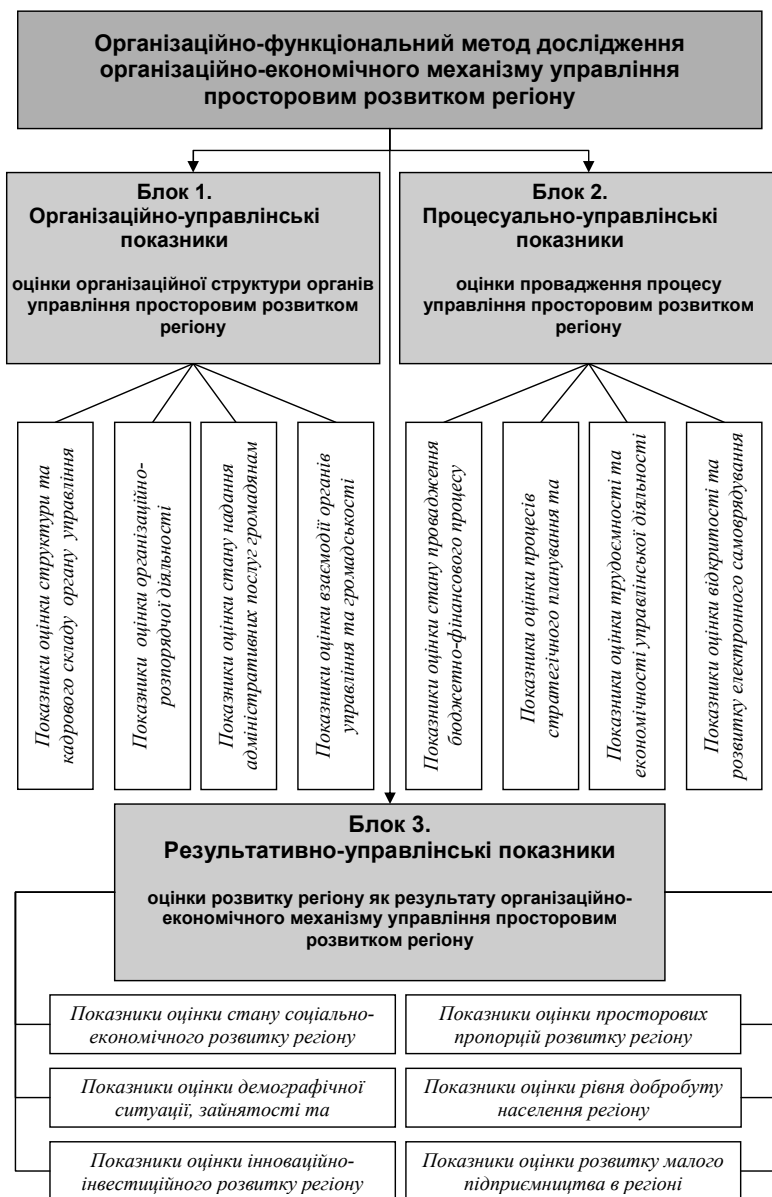
Комплексний організаційно-функціональний підхід до дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону складається з трьох блоків:

Блок 1 містить організаційно-управлінські показники оцінки та покликаний відобразити, власне, ефективність організації управління, якість та продуктивність управлінської праці органу управління.

Блок 2 складають процесуально-управлінські показники оцінки процесу провадження управління розвитком регіону, що мають на меті показати ефективність протікання процесу управління.

Блок 3, як набір результативно-управлінських показників оцінки механізму управління регіоном, конкретизує ефективність останнього з точки зору стану соціально-економічного розвитку регіону, як результуючої сутності організаційно-економічного механізму управління розвитком регіону.

Використання комплексного організаційно-функціонального підходу дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону дозволяє охопити аналізом усі ланки управлінського ланцюжка, в тому числі, організаційну структуру органу управління, процес управління та результати управлінських зусиль. Інтерпретація результатів проведення комплексного дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону дозволить у перспективі виявити проблеми, та висунути пропозиції щодо оптимізації та підвищення результативності діяльності органів управління розвитком регіону.

Рис. 5.1. Структура організаційно-економічного механізму просторового розвитку регіону

5.2. РОЗРОБКА РЕКОМЕНДАЦІЙ ЩОДО АКТИВІЗАЦІЇ ПРОСТОРОВОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ РЕГІОНУ

Формування організованих сільських територіальних громад є нагальною необхідністю завданням для регіонів України. Першочергове значення для розв'язання даної проблеми має усвідомлення населенням відповідальності за власний рівень життя, адже: «...вироблення сильних і ясних переконань у людей є першим і дуже важливим кроком до поліпшення їхнього життя»¹⁸⁸.

Забезпечення ефективного функціонування системи місцевого самоврядування є необхідною передумовою для організації активної громади сільської території. В цьому плані зроблено досить багато, реалізуючи стратегічний зовнішньополітичний курс на євроінтеграцію, Україна ще у 1997 р. ратифікувала «Європейську хартію місцевого самоврядування» (далі Хартія). В ній забезпечення місцевого самоврядування визначається однією з головних засад, на якій будується ЄС. Хартія визначає місцеве самоврядування гарантованим правом та реальними можливостями місцевої влади в межах своєї компетенції управляти великою часткою суспільних справ в інтересах територіальної громади. Одним з основних принципів самоврядування, що зазначені в Хартії, є субсидіарність. Він закріплений у статті 4 Хартії (частини 2 і 3), яка регламентує сферу компетенції місцевого самоврядування. Зокрема, в частині 2 зазначено, що «органи місцевого самоврядування в межах закону мають повне право вільно вирішувати будь-яке питання, яке не вилучене із сфери їхньої компетенції і вирішення якого не доручене жодному іншому органу». В частині 3 визначається, що «муніципальні функції, як правило, здійснюються переважно тими властями, які мають найтісніший контакт з громадянином. Наділяючи тією чи іншою функцією інший орган необхідно враховувати обсяг і характер завдання, а також вимоги досягнення ефективності та економії».

Важливою є відповідність наявного у місцевих органів самоврядування об'єму повноважень та їхніх реальних та потенційних можливостей щодо реалізації відповідних заходів і програм. У польській практиці адміністративно-територіального реформування ця вимога була реалізована як принцип «економіки масштабу» – повноваження

¹⁸⁸ Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2 т. – Т. 1: Потенціал сільського сектора / Л. О. Шепотько, І. В. Прокопа, С. О. Гудзинський та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. – 396 с.

громад мають відповідати їх потенційним можливостям: громада, яка складається зі ста осіб, нездатна виконати те, що може реалізувати громада з десяти тисяч чоловік.

Українська система місцевого самоврядування складається з територіальної громади; сільської, селищної, міської ради; сільського, селищного, міського голови; виконавчих органів сільської, селищної, міської рад; районних та обласних рад; органів самоорганізації населення. Головні недоліки сучасної системи місцевого самоврядування мають інституційний та тісно пов'язаний з ним фінансово-економічний аспекти. Розглянемо детальніше перший з них.

Основними недоліками системи місцевого самоврядування структурно-організаційного характеру в Україні є:

1. Районні та обласні ради не мають власних виконавчих органів, ці повноваження виконують місцеві державні адміністрації відповідних рівнів. Така практика повністю суперечить закладеному в Конституції України принципу місцевого самоврядування.

Відсутні в Україні й законодавчо визначені механізми та принципи взаємодії між органами місцевого самоврядування та місцевими державними адміністраціями. Зокрема, у Польщі здійснюється дуалістична модель управління на рівні воєводств, тобто вже на регіональному рівні. Воєводство управляється двома окремими структурами – виконавчим органом місцевого самоврядування (очолює маршалка) та урядовою адміністрацією (очолює воєвода). Така структура забезпечує, з одного боку, унітарність країни, з іншого, взаємозв'язок між регіональною політикою та загально державною.

2. Територіальна громада не є цілісним об'єднанням та не має спільних чітко визначених інтересів.

3. Незважаючи на широке коло прав, які закріплені за територіальною громадою, її безпосередня участь у суспільно-політичному житті, контроль за органами місцевого самоврядування обмежується переважно виборчими функціями: формування виборних органів місцевого самоврядування (сільських, селищних, міських, районних у містах, районних, обласних рад); обрання виборних посадових осіб місцевого самоврядування (сільського, селищного, міського голови). Однак вибори не гарантують повноцінного контролю громади за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Місцеве самоврядування базового рівня в багатьох питаннях є залежним від районних та обласних рад. Зокрема, дуже часто районними та обласними радами порушується зафіксований у законодавстві

принцип щодо діяльності та вирішення питань, що зачіпають інтереси громад, лише за дорученнями і пропозиціями органів самоврядування базового рівня.

Аналіз організації системи місцевого самоврядування в Україні показує, що на сьогоднішній день воно має досить широкі законодавчо закріплені повноваження щодо самоуправління на місцях. Водночас, якість їх реалізації зменшується через недостатню ефективність діяльності органів місцевого самоврядування базового рівня, яка, в свою чергу, обумовлюється недосконалістю виборчої системи, недостатнім рівнем професійності кадрів, низьким рівнем участі членів територіальної громади у суспільно-політичному житті, а також недосконалістю фінансово-економічного забезпечення діяльності органів місцевого самоврядування базового рівня.

Удосконалення системи місцевого самоврядування України повинно починатися з базового рівня – сільських, селищних та міських громад. Зокрема, це доводить приклад Польщі, яка у 1990 р. розпочала свою доволі успішну адміністративно-територіальну реформу саме з адміністративного і ресурсного зміцнення гмін. І лише через декілька років було створено повіти, і ще через декілька реформовано за принципами місцевого самоврядування воєводства. Польський досвід показує, що реформування є тривалим процесом і потребує стратегічного бачення та поетапного впровадження.

Першим кроком до реформування має стати удосконалення нормативно-правової бази діяльності органів місцевого самоврядування базового рівня, зокрема, внесення змін до Конституції України та прийняття законодавчих актів, що забезпечують виконання відповідних положень і статей.

Ефективне функціонування системи місцевого самоврядування потребує збільшення фінансового забезпечення. Крім удосконалення системи оподаткування з метою збільшення дохідної бази місцевих бюджетів, доцільним є реалізовувати державне стимулювання соціально-економічного розвитку на місцях, яке б сприяло збільшенню фінансової самостійності місцевих бюджетів за рахунок власних ресурсів. З метою підвищення якості самоуправління на рівні громади села, селища, міста доцільним є реалізувати наступні пропозиції.

Законодавчо визначити місце та роль територіальної громади в системі місцевого самоврядування. Надати територіальній громаді юридичний статус, що дасть можливість забезпечити її правові гарантії у

відносинах з органами місцевого самоврядування та їх окремими посадовими особами, а також державою загалом.

Вдосконалити й розширити систему підготовки професійних управлінських кадрів для органів місцевого самоврядування.

Удосконалити виборчу систему, зокрема, запровадити мажоритарно-пропорційну систему виборів на рівні області й району, а в сільських, селищних і міських радах – повністю мажоритарну.

В основі моделі місцевого самоврядування України лежить теорія, що розглядає первинні громади як самостійне джерело публічної влади. Таким чином, володіючи публічною владою, територіальні громади здійснюють управління територіями, виступаючи суб'єктами місцевого управління.

Самодостатність територіальних громад, безумовно, відповідає потребам місцевого населення, але існує цілий ряд факторів, які при цьому необхідно враховувати. До таких факторів належать: організаційно-економічний, соціально-економічний та демографічний. Поряд з цим, досить поширеним є визначення самодостатності громад як спроможності надавати соціальні послуги належного рівня. Територіальна громада муніципального утворення виступає перед органом муніципального управління як колективний замовник на задоволення певних потреб через надання відповідних послуг. Саме з метою реалізації такого замовлення повинно здійснюватися стратегічне управління в муніципальному утворенні, у циклі якого потреби громади є входом, а комплекс послуг відповідного набору і якості – кінцевим результатом управління.

Набір найважливіших типів потреб громадян будь-якої держави, що задовольняються в процесі їхньої життєдіяльності, практично не залежить від галузей спеціалізації території. Незалежно від того, що виробляється на підприємствах, цей набір залишається практично незмінним і містить такі потреби, як харчування, житло, робота, духовний і фізичний розвиток, виховання і навчання дітей, фахова освіта, охорона здоров'я, різні матеріальні блага і послуги, транспортні засоби для переміщення, одержання інформації тощо. Цей набір потреб населення, з погляду органів влади, повинен відповідати таким обов'язковим вимогам:

- повне охоплення всіх типів істотних потреб;
- сталість відтворення з якісними змінами;
- комплексність (тобто задоволення потреб повинно бути збалансованим, і низький рівень задоволення однієї потреби не може бути компенсованим більш високим рівнем задоволення інших).

Узагальнення досвіду зарубіжних країн щодо забезпечення економічного й соціального розвитку територіальних спільнот дозволило запропонувати дві форми інтеграції територіальних громад різних населених пунктів: територіальне об'єднання та функціональне об'єднання.

При територіальному об'єднанні територіальні громади близько розташованих сіл, міст, селищ формують єдину громаду й спільні органи місцевого самоврядування.

Функціональна інтеграція територіальних громад різних населених пунктів передбачає консолідацію фінансово-матеріальних зусиль для виконання лише певних функцій.

В сучасних умовах пріоритетне значення повинно надаватися функціональному об'єднанню територіальних громад в процесі вирішення спільних проблем як регуляторному механізму економічного та соціального розвитку населених пунктів. Це зумовлено, насамперед, існуванням законодавчо закріпленого права територіальних громад об'єднувати фінансово-матеріальні зусилля для розв'язання окремих завдань економічного й соціального розвитку територій; збереженням загальної економічної, фінансової та політичної самостійності громади в процесі функціональної інтеграції; чіткістю й виразністю цілей ресурсної консолідації територіальних громад.

Зазначимо, що просторовий розвиток України на сучасному етапі характеризується зростанням соціально-економічної диференціації, загостренням конкурентної боротьби, взаємопроникненням процесів інтеграції. Регіоналізація економіки, перерозподіл функцій управління між центральною та регіональною владою вимагають застосування ефективного інструменту управління – регіонального маркетингу. При цьому з'являється можливість шляхом оптимального використання ресурсів території активізувати економічне зростання і тим самим поповнити прибуткову частину місцевого бюджету¹⁸⁹.

Старостіна А.О. та Мартов С.Є.¹⁹⁰ пропонують розглядати регіональний маркетинг з позиції управління економічним розвитком регіону. Вони відокремлюють поняття маркетингу в регіоні та регіонального маркетингу. При чому під поняттям «маркетинг в регіоні» мають на увазі комплекс заходів стандартного маркетингу щодо кон-

¹⁸⁹ Лавров А.М. Реформирование экономики: региональные аспекты. Ч.2 Региональный маркетинг и тенденции его развития. – Кемерово:/Лавров А.М., Сурнин В.С. Кузбассвуиздат, 1999. – 589 с.

¹⁹⁰ Старостіна А.О. Регіональний маркетинг: суть та особливості становлення в Україні /Старостіна А.О., Мартов С.Є. / Маркетинг в Україні. – №3.–2004. С.55–574

кретних товарів і послуг в межах певного регіону. Щодо регіонального маркетингу, то дослідники радять розуміти його як інтегральну діяльність у регіоні та за його межами щодо зосереджених у ньому ресурсів і можливостей їх реалізації та відтворення. Далі дослідники надають прикладного значення регіональному маркетингу і визначають його з такої позиції як теорію та практику прийняття управлінських рішень стосовно формування ринково-продуктової стратегії регіону на основі дослідження факторів маркетингового середовища з метою реалізації економічних інтересів території та її споживачів. Такий розподіл є подібним до того як Панкрухін А.П. розділяє територіальний маркетинг на маркетинг територій та маркетинг на території¹⁹¹. В якості маркетингу територій автор пропонує розуміти спеціалізовану маркетингову діяльність, що застосовується на території з метою створення, підтримки чи зміни про неї уявлень, намірів та/чи поведінки суб'єктів, що вже діють на даній території. Суб'єктами регіонального маркетингу є споживачі та виробники. Причому в якості як споживачів так і виробників можуть виступати фізичні (місцеві жителі, особи, що тимчасово перебувають в регіоні, наприклад, студенти, тимчасові робітники, туристи та інші) та юридичні особи (підприємства, організації, заклади освіти, охорони здоров'я, контактні аудиторії та інші). Щодо посередників, то в регіональному маркетингу посередників, як таких, у чистому вигляді немає. Окремо як специфічний суб'єкт регіонального маркетингу можна виокремити місцеві органи влади. Більшість дослідників проблем регіонального маркетингу погоджуються з тим, що однією з особливостей регіонального маркетингу є його цільова орієнтація¹⁹².

В якості цілей регіонального маркетингу, виходячи з його сутності та з врахуванням інтересів суб'єктів регіону, ми пропонуємо розглядати їх в чіткій ієрархії. По-перше, забезпечення сприятливих умов функціонування суб'єктів господарювання, по-друге, забезпечення високого рівня якості життя населення, по-третє, досягнення та підтримка конкурентоспроможності регіону. Слід наголосити на тому, що виокремленні цілі є взаємозалежними та «прошиті» ще однією ціллю, в якості якої виступає формування та підтримка іміджу регіону. Повноцінна організація системи місцевого самоврядування, що є однією з важ-

¹⁹¹ Панкрухін А.П. Маркетинг в государственном управлении: страна, регион, город/Панкрухін А.П. /www.koism.rags.ru/publ/articles/33.php.

¹⁹² Гранберг А. Основы региональной экономики./Гранберг А. –М.: ГУ ВШЕ, 2001. –495 с.

ливих ознак демократичної держави, зокрема, передбачає: реальну і постійну участь громадян у прийнятті суспільно-політичних рішень; самоврядність громад у питаннях власного соціально-економічного, суспільно-політичного, культурного розвитку; постійний контроль громади за діяльністю органів та посадових осіб місцевого самоврядування.

Дослідження підтверджують, що необхідним є застосування в практиці управління розвитком територій, проектного підходу. Розробка довгострокових програм розвитку сільських територій, передбачає залучення громади до спільної праці. Результатом реалізації передбачених програмою проектів, має бути покращення якості життя населення. До групи розробки планів розвитку необхідно залучити представників всіх основних верств громади, які повинні визначити:

- бачення майбутнього образу села, яким його уявляє сама громада;
- стратегічних цілей, досягнення яких забезпечить набуття селом визначеного громадою образу;
- планів дій, тобто логічних послідовностей заходів, спрямованих на досягнення цих цілей.

На нашу думку, слід звертати особливу увагу на розробку декількох альтернативних стратегій та розглядати їх поряд із низкою конкретних проектів чи пропозицій, що є основними структурними елементами будь-якої програми економічного розвитку.

Формування стратегії соціально-економічного розвитку сільської території – це системний процес, за допомогою якого місцеві органи самоврядування мають можливість прогнозувати та планувати свою діяльність на майбутнє. Він допомагає зосередити ресурси на обмеженій кількості основних напрямків, і тим самим забезпечує досягнення максимально можливого ефекту.

Процес стратегічного планування є довгостроковим за глибиною прогнозу і тривалістю наслідків дій, але середньостроковим за характером заходів, що включаються в нього. В основному документі стратегії викладені головна мета й основні напрямки розвитку, а додатки містять низку конкретних завдань і заходів, а також план дій. Мають бути визначені й учасники, терміни, індикатори виконання, витрати та ефект.

Стратегічний план не є жорстким ні за змістом, ні за термінами. Пріоритети стратегічного плану можуть змінюватися у разі втрати актуальності одних і появи інших, те саме стосується й черговості досягнення стратегічних цілей плану. Робоча група зі стратегічного планування є постійно діючою, хоча її склад може істотно змінюватися.

Отже, підсумовуючи зазначене вище, вважаємо, що стратегії економічного розвитку сільських територій України слід спрямовувати на:

1. Створення якісних робочих місць для місцевого населення.
2. Забезпечення економічної стабільності у конкретній місцевості.
3. Поширення інноваційних процесів у вітчизняній економіці і, зокрема, в агропромисловому виробництві.
4. Створення диверсифікованої економічної бази.
5. Аналіз місцевої соціально-економічної бази та аналіз готовності конкретного села чи району до запровадження стратегічного управління.

Тобто стратегії, як і проблеми, є унікальними у їх розробці та застосуванні.

Вивчивши особливості кожного типу стратегій та оцінивши їхні переваги та недоліки, для покращання просторового розвитку сільських територій нами пропонується *стратегія, що ґрунтується на розвитку фізичного середовища місцевості*.

Органи місцевого самоврядування мають змогу впливати на вартість заснування підприємства у їхній місцевості та на обсяг його експлуатаційних витрат, оскільки це насамперед вони керують створенням парків, шляхів, автостоянок, каналізаційної системи, а у деяких випадках також і водо- та енергопостачанням. Розробивши програму дій для поліпшення фізичного середовища місцевості, місцева влада може позитивно вплинути на розвиток бізнесу. Якщо місцевість вже має низку переваг, пов'язаних з її природними умовами чи системою послуг, місцева громада може вирішити вдосконалити їх ще далі, позаяк потенційні підприємці й менеджери часто звертають увагу на різноманітні вигоди, що підвищують якість життя.

Отже, серед численних засобів, що їх можна застосовувати для просторового розвитку сільської місцевості, є такі:

- Регулювання розвитку. Належне використання засобів регулювання поліпшує імідж місцевих рад у колах підприємців та позитивно впливає на інвестиційний клімат.
- Поліпшення зовнішнього вигляду села. Економічного піднесення у торговельних центрах можна домогтися через облаштування вулиць (наприклад, посадити дерева, облаштувати місця відпочинку, покращити прибирання тощо) та поліпшення вигляду приміщень місцевих підприємств (наприклад, змінити вітрини та поліпшити експлуатаційний стан комерційних будівель).

- Комунальні послуги та житло. Робоча сила, що добре забезпечена житлом та послугами, – це стимул для підприємців; діяльність у цьому секторі також матиме потенціал для генерування нових робочих місць.

Зрозуміло, що ці різні підходи до місцевого економічного розвитку можна й потрібно поєднувати між собою відповідно до особливостей кожної конкретної ситуації. Різні варіанти стратегії відповідають різним соціально-економічним умовам. Кожний з трьох типів соціально-економічних систем – чи це системи, що переживають зростання, чи це нестабільні системи, чи це системи, що перебудовуються, до яких належать і високорозвинуті економічні системи, де відбувається спад виробництва або погіршення умов, і хронічно відсталі території – потребує іншої стратегії чи підходу.

Розробка та реалізація стратегій сталого розвитку сільських територій на основі оптимізації їх соціальної і виробничої інфраструктури, підвищення рівня зайнятості сільського населення, зменшення трудової міграції, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, нарощування його обсягів, покращення якості і безпеки сільськогосподарської продукції, охорони довкілля та відтворення природних ресурсів дасть змогу подолати кризову ситуацію в забезпеченні сталого соціально-економічного розвитку сільських територій.

Для цього необхідно:

1) створення сприятливих умов для проживання населення на сільських територіях в результаті:

- впровадження соціальних стандартів і нормативів відповідно до європейських;
- збільшення розміру заробітної плати до середнього рівня в інших галузях економіки, купівельної спроможності та доходів сільського населення;
- залучення членів особистих селянських господарств до системи загальнообов'язкового державного соціального та пенсійного страхування;
- розвитку об'єктів соціальної інфраструктури;
- сприяння створенню комунальних підприємств для побутового обслуговування сільського населення та благоустрою сільських населених пунктів;
- підвищення якості освітніх послуг відповідно до державних стандартів початкової, базової і повної середньої освіти;

- надання державної підтримки сільськогосподарським дорадчим службам;
- розвитку фізичної культури і спорту;
- відновлення та охорони об'єктів історичної, природної та культурної спадщини на сільських територіях;
- розвитку сільського аграрного туризму, народних промислів, підприємництва тощо;

2) забезпечення охорони навколишнього природного середовища та екологічної безпеки в результаті:

- виведення з інтенсивного обробітку деградованих, малопродуктивних та техногенно забруднених сільськогосподарських угідь;
- розвитку органічного сільськогосподарського виробництва;
- організації, розроблення та забезпечення виконання планів використання земельних, лісових та водних ресурсів;
- оптимізації землекористування в результаті удосконалення системи реєстрації прав власності на землю та інше нерухоме майно, формування ринкових земельних відносин;

3) підвищення конкурентоспроможності всіх галузей сільськогосподарства в результаті:

- забезпечення економічної ефективності аграрного виробництва та підвищення його конкурентоспроможності;
- підтримки сільськогосподарських підприємств, особистих селянських і фермерських господарств та сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів;
- організації оптово-роздрібних ринків сільськогосподарської продукції;
- впровадження стандартів безпеки продуктів харчування та підвищення якості сільськогосподарської продукції відповідно до вимог СOT і ЄС;
- удосконалення системи управління розвитком сільських територій в результаті:
- створення Національної агенції сталого розвитку сільських територій та її регіональних відділень з наданням їй статусу державної установи;
- проведення моніторингу заходів із сталого розвитку сільських територій.

На окрему увагу заслуговує проблема модернізації системи управління просторовим розвитком сільських територій. Це пояснюється

передусім тим, що ще донедавна на сільську місцевість у нас дивились, в основному, як на виробничий простір, а тому найчастіше в центрі уваги вітчизняних дослідників опинялися проблеми організації ефективного сільськогосподарського виробництва. Попри те в останні десятиліття, виходячи із розуміння багатогранної та всезростаючої ролі сільських територій у соціально-економічному розвитку регіонів, широким колом науковців і спеціалістів-практиків все більше уваги приділяється питанням вивчення, класифікації та розробки конкретних механізмів розв'язання актуальних проблем просторової організації та багатофункціонального розвитку сільських територій.

У країнах Європейського Союзу спостерігається підвищення інтересу до питань удосконалення механізмів сучасної просторової політики, яка трактується як цілеспрямована діяльність владних інституцій щодо фізичної організації простору і забезпечення на цій основі територіальних передумов для економічного, соціального та культурного розвитку суспільства і збереження природного середовища. При цьому значна увага концентрується на розв'язанні проблем просторового розвитку саме сільських територій.

Попередній аналіз показав, що в Україні досі не створено цілісної системи управління просторовим розвитком сільських територій, яка б відповідала новим економічним реаліям та охоплювала всі рівні управлінської ієрархії (національний, регіональний, субрегіональний та локальний).

Сьогодні все більше фахівців сходиться на думці про доцільність розрізняти поняття територіальний і просторовий розвиток. Зокрема, в ¹⁹³ запропоновано виділяти «змістовну» складову розвитку територіальних систем (соціальну, економічну, культурну тощо) та її просторовий розвиток, що «виражається в змінах конфігурації і просторової структури як самої території, так і її окремих частин».

У цій роботі задля досягнення більшої чіткості у висловлюваннях ми також будемо розрізняти зазначені поняття, користуючись при цьому рекомендаціями, наведеними в ¹⁹³, тобто, під терміном «територіальний розвиток» будемо розуміти зміни соціально-економічного, екологічного і іншого характеру, що відбуваються на конкретній території, а терміном «просторовий розвиток» будемо послуговуватися тоді, коли мова йтиме про зміни у морфології (структурі) територіальної системи певного рівня.

---

¹⁹³ Казьмір Л.П. Управління просторовим розвитком регіону і територіальний маркетинг / Казьмір Л.П. // Матеріали І Міжнар. науково-практичної Інтернет-конференції «Наука-2006». – Львів: Українські технології, 2006. – С. 129 – 133

У теоретичному плані це дає всі підстави розглядати управління просторовим розвитком територіальних систем усіх ієрархічних рівнів як управління змінами у просторовій організації конкретних територій та їх частин.

Отже, у цьому контексті ***управління просторовим розвитком сільських територій – це процес підготовки, прийняття та імплементації рішень щодо фізичної організації простору*** і забезпечення на цій основі необхідних просторових передумов для максимально повної реалізації інтегрального потенціалу відповідної територіальної системи, взаємного узгодження всіх видів природокористування (і в першу чергу – використання земельних ресурсів) та запобігання (або, принаймні, мінімізації) можливих конфліктів між характерними ознаками конкретних територій (чи окремих ділянок) та їх цільовим використанням.

Багатогранність проблем, безпосередньо пов'язаних з організацією управління просторовим розвитком територіальних систем різних рівнів, обумовлюють необхідність комплексних, міждисциплінарних за своїм змістом, досліджень, які б передували прийняттю планово-проектних рішень і рекомендацій. В публікаціях останніх років все частіше наголошується на тому, що поєднання методів стратегічного та просторового планування може забезпечити формування міждисциплінарної платформи для розробки комплексної політики економічного розвитку, захисту навколишнього середовища та соціальної єдності на регіональному рівні¹⁹⁴.

Аналіз сучасного теоретичного забезпечення та кращих зразків практичної діяльності органів управління просторовим розвитком у країнах Євросоюзу засвідчив формування в них нової концепції управління, що базуються на пріоритеті людини, стратегічній орієнтації та інноваційному підході до розвитку підприємництва. Тому ми вважаємо, що в нинішніх умовах і в Україні необхідно формувати нову парадигму просторового менеджменту, яка б базувалась на поєднанні галузевого і територіального підходів до організації управління просторовим розвитком, і мала за мету формування належних просторових передумов для максимального задоволення потреб жителів конкретних

¹⁹⁴ King W.R. Evaluating strategic planning system // Strategic Management Journal. – 1983. – Vol. IV. – P. 263 – 277; Korzeń J. Integracja narzędzi planowania przestrzennego i strategicznego // Urbanista. – 2004. – Nr 5. – S. 16 – 18; Spatial planning: key instrument for development and effective governance with special reference to countries in transition. – Geneva: United Nations, 2008. – 58 p.

території. Деякі елементи управління, що характеризують традиційний для постсоціалістичних країн підхід до управління територіями і сучасний просторовий менеджмент подано в таблиці 5.1.

Таблиця 5.1

**Порівняльна характеристика елементів традиційного
для постсоціалістичних країн управління розвитком територій
і сучасного просторового менеджменту**

Порівняльна ознака	Традиційне управління	Сучасний менеджмент
Цілі управління	Цілі, орієнтовані на функціонування (життєдіяльність) територій	Цілі, орієнтовані на стратегічний розвиток територій
Головний орієнтир в управлінні	Виконання доведених «зверху» планів	Максимальне задоволення потреб місцевого населення
Способи досягнення цілей	Оптимізація використання ресурсів на основі минулого досвіду	Широке використання новітніх технологій менеджменту
Залежність від зовнішнього середовища	Мало залежить від поточних змін у зовнішньому середовищі	Необхідність постійної адаптації до змін
Організація планування	Як правило, планування «від досягнутих показників»	Стратегічне та індикативне планування; використання проблемно-цільового підходу
Ставлення до інновацій	Консервативне ставлення до інновацій	Впровадження інноваційних технологій
Ухвалення рішень	Приймаються переважно керівниками вищої ланки	Приймаються колегіально на основі вивчення думки місцевих мешканців
Контроль виконання	В основному – поточний контроль	Стратегічний контроль, орієнтований на випереджуючі дії
Ставлення до ініціативи	Ініціатива пригнічується, основний орієнтир – на виконання наказів зверху	Ініціатива всіляко заохочується

*Джерело: розробка автора

Враховуючи визначальну роль земельних ресурсів у забезпеченні соціально-економічного розвитку сільських територій, вважаємо за необхідне ще раз наголосити на особливій актуальності розширення методичного інструментарію управління землекористуванням як на локальному, так і на регіональному рівнях. Зокрема, сьогодні слід ширше використовувати напрацювання загальної теорії управління проектами¹⁹⁵ та глибше вивчити можливості залучення ефективних управлінських методик з інших сфер діяльності.

Наприклад, ми вважаємо, що використання технології форсайту на регіональному рівні організації просторового менеджменту дозволить не лише будувати середньо- та довготермінові перспективи щодо просторового розвитку сільських територій усього регіону, а значною мірою сприятиме формуванню необхідних умов для подолання корупційних схем у прийнятті рішень у цій сфері. Адже методика форсайту передбачає тісну співпрацю органів влади, бізнесу та громадськості (в тому числі і наукової) у виробленні спільного бачення перспектив впровадження конкретних проектів та при аналізі шансів і загроз для їх здійснення. Тому прийнято вважати, що форсайт сприяє утвердженню нової культури планування майбутнього шляхом залучення відкритих («прозорих») механізмів прийняття рішень¹⁹⁶.

Ще однією методикою, що заслуговує на уважне вивчення на предмет можливості її використання в практиці просторового менеджменту загалом і управління просторовим розвитком сільських територій на регіональному рівні зокрема, є методика бенчмаркінгу, який сьогодні трактується не просто як стиль ведення бізнесу, що зорієнтований на поглиблене вивчення ключових факторів успіху та їх використання, а як «безупинний систематичний пошук і впровадження найкращих практик, що здатні привести організацію до досконалішої форми»¹⁹⁷. Ефективність застосування бенчмаркінгу доведена багатьма роками його успішного використання у різних сферах діяльності як одного з найпоширеніших методів управління бізнесом

---

¹⁹⁵ Мир управления проектами / Под ред. Х. Решке, Х. Шелле. – Пер. с англ. – М.: Аланс, 1994. – 218 с.

¹⁹⁶ Georghiou L., Keenan M. Evaluation of national foresight activities: Assessing rationale, process and impact // *Technological Forecasting and Social Change*. – 2006. – No 73. – P. 761 – 777.

¹⁹⁷ Козак Н. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії // *Рынок капитала*. – 2000. – № 1 – 2. – <http://www.management.com.ua/>

у великих міжнародних корпораціях¹⁹⁸. Не важко пересвідчитись, що всі етапи бенчмаркінгу можуть бути успішно адаптованими до потреб управління просторовим розвитком сільських територій на регіональному рівні (табл. 5.2).

Таблиця 5.2

**Можливості адаптації методики бенчмаркінгу
до використання в управлінні просторовим розвитком
сільських територій (СТ) регіону**

Етапи бенчмар- кінгу	Стислий зміст основних заходів	
	Традиційне використання бенчмаркінгу	Використання в управлінні просторовим розвитком СТ регіону
Етап 1.	Вивчення власних ключових факторів успіху (КФУ)	Виявлення можливостей диверсифікації місцевої економіки
Етап 2.	Виявлення бізнес-процесів, що найбільше впливають на КФУ	Визначення елементів просторової структури, що мають найбільший вплив на підвищення ефективності виконання інтегрального потенціалу СТ та на їх інвестиційну привабливість
Етап 3.	Пошук компанії-лідера (еталону), в якій даний процес побудований краще	Пошук регіону-еталону та збір необхідної інформації
Етап 4.	Аналіз інформації. Визначення можливостей і шляхів досягнення кращих показників	Аналіз інформації. Вивчення успішних проектів просторового розвитку та методів їх впровадження
Етап 5.	Адаптація вивченого досвіду до особливостей функціонування підприємства та моніторинг	Адаптація вивченого досвіду до особливостей розвитку СТ регіону та моніторинг процесу його імплементації

*Джерело: розробка автора

¹⁹⁸ Козак Н. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії // Рынок капитала. – 2000. – № 1 – 2. – <http://www.management.com.ua>; Школа І.М., Бутирська І.В. Доцільність застосування методики бенчмаркінгу для визначення напрямів розвитку інфраструктури регіону // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С. 84 – 91.

Визначаючи ефект, який може забезпечити використання методики бенчмаркінгу, слід пам'ятати тезу про те, що ніколи не піддавався сумніву факт вигідності обміну досвідом та його поглибленого вивчення. Варто лише додати, що підвищення ефективності бенчмаркінгу можливе за умови розширення інформаційної бази шляхом використання більшого числа прикладів успішного вирішення подібних проблем.

На завершення зупинимось ще на одному дуже важливому моменті. Як уже неодноразово наголошувалось у наших попередніх публікаціях (див., наприклад¹⁹⁹), у «радянські часи» вітчизняне землепорядкування чудово володіло методологією і практикою землепорядного проектування. З іншого боку, сучасна землепорядна наука переконливо довела, що жодні політичні та соціально-економічні заходи та суто технічні роботи (такі як, наприклад, збір і систематизація даних земельного кадастру) не можуть підмінити землепорядкування, в ході якого вирішуються і політичні, і правові, і соціально-економічні, і організаційно-територіальні, і екологічні завдання. Тому ми вважаємо, що сьогодні землепорядкування слід трактувати як один із ключових елементів загальної системи управління просторовим розвитком, а відтак – як важливий інструмент державної просторової політики²⁰⁰.

Проте зараз, в умовах ринкової трансформації економіки, замість організації виконання проектних робіт на основі докорінної та системної модернізації методології, методики та практики проектування в Україні практично згорнуто проведення серйозних і вкрай актуальних сьогодні проектних робіт в землепорядкуванні, а тому існує цілком реальна загроза того, що вітчизняне землепорядкування може повністю втратити свою проектну школу. Однак уже сьогодні не виникає жодних сумнівів у необхідності такої школи, нагальна потреба в якій, на наше глибоке переконання, гостро відчуватиметься вже в недалекому майбутньому. Але тоді для її відновлення потрібні

¹⁹⁹ Казьмір П., Казьмір Л. Концептуальні особливості сучасного землепорядного проектування // Вісн. Львів. держ. аграрного ун-ту: Землепорядкування і земельний кадастр. – 1999. – № 3. – С. 164 – 176; Казьмір П.Г., Казьмір Л.П. Актуальні проблеми землепорядкування сільських територій в Україні // Transformacja rolnictwa polskiego i ukraińskiego w latach 90 / Pod red. B.Klepackego i G.Czerewko. – Warszawa: Wies Jutra, 2002. – S. 142 – 149.

²⁰⁰ Казьмір Л.П. Землепорядкування як інструмент державної просторової політики // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: Матеріали Міжнар. наук. конф.: У 2 ч. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч. 1. – С. 138 – 140.

будуть значно більші зусилля і ресурси, ніж ті, що необхідні сьогодні для розробки конкретних землепорядних проєктів, а відтак – для забезпечення належних умов для нормального функціонування землепорядного проєктування в Україні.

Отримані в процесі дослідження результати підтвердили покладену в його основу робочу гіпотезу, а їх узагальнення дозволяє виділити кілька принципових положень.

Перше: в Україні при розробці програм активізації розвитку сільських територій слід подолати спрощене, суто галузеве і навіть споживацьке ставлення до села як виробника сільськогосподарської продукції і сировини для промисловості та розглядати сільські території як поліфункціональні територіальні суспільні системи стратегічного значення.

Друге: в Україні досі не сформована цілісна науково обґрунтована система управління просторовим розвитком територіальних суспільних систем в умовах зовнішнього середовища, що динамічно змінюється. Тому особливо гострою є потреба розробки такої концепції просторового менеджменту, яка б об'єднувала різні методики та інструменти соціальних, економічних і галузевих наук.

Третє: землепорядкування (в широкому розумінні) як цілісний комплекс багатогранної наукової та практичної діяльності, спрямованої на організацію раціонального використання та охорони земельних ресурсів повинно відігравати одну з ключових ролей у загальній системі просторового менеджменту на всіх рівнях.

Четверте: земля вимагає організації такого її використання, яке б відповідало не тільки економічним інтересам держави, різних галузей, підприємств та окремих громадян, але й забезпечувало формування просторових передумов для оптимізації взаємодії суспільних систем з природним середовищем.

П'яте: в умовах ринкової трансформації економіки земля повинна трактуватися як важливий і надійний ресурс оздоровлення загальної економічної ситуації, а тому залучення земельно-ресурсного потенціалу в ефективний обіг та удосконалення земельних відносин слід розглядати сьогодні як пріоритетний напрям активізації не лише просторового розвитку сільських територій окремих регіонів, а соціально-економічного розвитку України в цілому.

Шосте: Використання методології та методики стратегічного планування дозволяє вирішити цілий ряд проблем села: налагодження міжсекторної співпраці «влада – бізнес – громада»; узгодження численних

економічних інтересів шляхом включення їх до стратегічного плану; створення комфортного середовища проживання мешканцям громади; забезпечення прозорості управлінської діяльності на муніципальному рівні; запровадження механізмів звітності місцевої влади перед громадою та цивілізованих механізмів відповідальності представників виборних посад перед виборцями; розвиток «соціального капіталу» громади як передумови економічного поступу.

5.3. КОНЦЕПЦІЯ УДОСКОНАЛЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПРОСТОРОВОЇ ПОЛІТИКИ

Сучасний посткризовий етап територіальних суспільних систем різного ієрархічного типу характеризується труднощами і протиріччями економічного розвитку та переконливо доводить про зміну пріоритетів економічного зростання та появу нових, серед яких важливе місце займає просторовий чинник. Він виражається у формуванні певного економічного простору, у якому функціонують регіональні суспільні системи (РСС), а також у появі структурних зрушень та низки динамічних процесів, що мають чітке окреслення в межах цього простору.

Власне, концепція економічного простору не є новою, однак, для науки залишаються невирішеними низка проблемних питань, пов'язаних із протіканням територіально-структурних процесів, які в межах вітчизняного економічного простору розвиваються хаотично, неупорядковано та нехтування якими призводить до наслідків деструктивного характеру. Причому питань для дослідження не потрібно було запозичати на Заході чи брати з минулого – вони виникли в якості суспільно-географічних та політико-економічних реалій нової держави і зумовили нове бачення методології і предмету науки та нової ролі простору. Актуальність таких досліджень зумовлена недостатньою увагою до окресленої проблематики, що виражається у незначній кількості наукових праць та відсутністю адекватних методик оцінки просторового виміру структурних зрушень у регіонах.

Тому, з огляду на важливість і необхідність врахування просторового виміру структурних зрушень, слід дослідити соціально-економічні процеси у РСС, оцінити їх вплив на функціонування економіки регіонів та визначити особливості формування новітньої територіально-галузевої, соціальної, фінансової, інноваційної та інших підсистем

РСС для управління ними та формування відповідних прогнозів перспективного розвитку.

Вітчизняні дослідження присвячені питанням просторового виміру структурних змін в соціально-економічному просторі регіонів представлені дослідженнями вітчизняних вчених, які фокусують увагу на певних особливостях просторового виміру структурних зрушень: регіональних структурних змінах (Василенко В.М.), видах простору (Руденко Л.Г., Маруняк Є.О.), диспропорційності фінансової продуктивності регіонів України (Буряк П.Ю.), структурних зрушень у системі «місто-село» (Павлов О.І.), структурних трансформацій промислових територіальних систем (Захарченко В.І.), розвитку метрополійних процесів (Слюсарж Гжегош), формування загальнодержавної просторової системи (О.В. Ткач) та ін.

Такі детальні дослідження особливостей розвитку структурних процесів дали можливість зосередитися на територіально-структурних процесах, що мають найбільший вияв у економічному просторі РСС та, трансформуючись набувають нових характеристик, і потребують науково обґрунтованих рішень для здійснення ефективного управління їх просторовим розвитком.

Територіально-структурні процеси, які ґрунтуються на ознаках розвитку та руху явищ, мають конкретні просторово-часові координати. Кожній новій стадії процесу відповідає конкретний період розвитку об'єкту – ускладнення його територіальної чи компонентної структури, якісна трансформація в іншу територіальну форму тощо. Будь-який територіально-структурний процес має свою конкретно-територіальну специфіку і розвивається завдяки тій чи іншій комбінації чинників.

Територіально-структурні процеси передбачають просторові наслідки компонентних змін у структурі ТСС, традиційний підхід до їх суті визначає певну дуальність за характером дії: концентрація-деконцентрація, диверсифікація-симпліфікація, інтеграція-деінтеграція, поляризація-вирівнювання, диференціація (регіоналізація)-нівелювання, агломерування-деагломерування.

Крім того, особливістю сучасного прояву територіально-структурних процесів є їх нові якості та властивості, які виявлені та вперше охарактеризовані Л.Т. Шевчук. Вони за характером своєї діяльності поділяються на маргіналізаційні, конкуренційні та інноваційні. Такі особливості діяльності територіально-структурних процесів накладають

на них нові властивості, які не були характерні для їх розвитку у минулому. Тому, з огляду на існуючу полярність та стихійність у розвитку вищезгаданих процесів їх слід не лише враховувати в управлінні регіоном, а й здійснювати ефективний вплив на мінімізацію потенційних ризиків їх діяльності, які на наш погляд, полягають у: ризиках демографічних втрат людського капіталу населення; негативній трансформації промислових зон та вузлів із остаточною втратою їх промислового потенціалу; деградації міського середовища, сприятливого для життєдіяльності населення та його оптимального розвитку; недієвості традиційних заходів до управління містами тощо.

Новітні соціальні процеси в регіоні, які отримали назву соціогеотеротопії (за визначенням Л.Т. Шевчук) – описуються утворення нових соціальних об'єктів, явищ та процесів у незвичних для них місцях. Ініціаторами появи таких явищ є також і соціальні інновації, інновації в організації праці та зайнятості. Характерними проявами таких процесів, наприклад у Львівській області, є поява новітніх туристичних центрів, які раніше не були відомими для широкого кола відвідувачів. Це особливо проявляється у функціонуванні заповідників, які тривалий час були доступні для вчених, а зараз відкривають окремі ділянки для екологічного та пізнавального туризму. Також це стосується активізації діяльності сільського зеленого туризму в регіоні. Кількість садиб, які готові запросити гостей щорічно зростає. Крім того, явище *«соціогеотеротопії»* властиве для етнічних меншин, що проявляється у формуванні нових культурних центрів, шкіл, мистецьких закладів для проведення народних фестивалів тощо. Такі прояви соціогеотеротопії формують нову соціально-етнічну канву, яка призводить до територіально-структурних змін.

Іншим новітнім явищем, тлумачення якому також дала Л.Т. Шевчук, є *«економікогеотеротопія»* – утворення нових економічних об'єктів, явищ та процесів у незвичних для них місцях. Незвичність таких територій проявляється у зміні розподілу праці між різними ділянками. Так, активізація економічної діяльності у гірських територіях полягає у прокладанні доріг та елементів інфраструктури, які вже потім «підтягають» інші види економічної діяльності: торгівлю, ремісництво, народні промисли тощо. Інноваційна складова територіально-структурних процесів виражається у формуванні нових форм інноваційної діяльності – інноваційних кластерів. Сприятиме активізації інноваційної діяльності в регіоні створення у Львові одного

з десяти національних інноваційних кластерів, що визначені згідно зі стратегічними пріоритетними напрямками інноваційної діяльності: «Біотехнології». Еволюція розвитку та характер динаміки територіально-структурних процесів призводить до формування такого явища як *«гіперплазія»*, яка, як вважає Л.Т. Шевчук, представляє собою збільшення кількості структурних елементів економічної системи та зміна локалізації новітніх форм концентрації виробничої діяльності. Зворотнім, на її думку, до гіперплазії процесом є *«гіпоплазія»*, яка характеризується недорозвиненістю форм концентрації виробничої діяльності у регіоні і виникає внаслідок стихійності та просторової анемічності (слабкості) територіально-структурних процесів. Прояви окреслених процесів мають місце і на території Львівської області, так, наприклад, до гіперплазії тяжіють численні пункти АЗС, які не відповідають раціональним нормам забезпечення населення паливом, погіршують екологію території, а також донедавна, – значна кількість закладів грального бізнесу витіснила з міст та сіл заклади необхідної соціальної та культурної інфраструктури. Важливість вивчення та вияву таких процесів є те, що відсутність будь-яких конструктивних дій призводить до маргіналізації суспільства, до сегрегації, яка особливо в наш час проявляється в політиці житлового будівництва і виражається у формуванні нових гетто (виділення поселень людей за етнічними, релігійними чи іншими особливостями) та оазисів (поселень заможних людей). Всі ці процеси призводять до зростання соціальної напруги, криміногенності та етнічних конфліктів, погіршення екологічної ситуації тощо. Це безумовно впливає на соціально-економічне зростання регіону.

На основі вищезазначеного метою розробки й впровадження раціональної просторової політики для гармонізації структури регіональної економіки є: збалансування структурних зрушень регіональної економіки та оптимізація розвитку територіально-структурних процесів розвитку регіонів.

Основним пріоритетом такого розвитку є:

формування необхідних просторових передумов для самодостатнього та повноцінного функціонування РСС різного ієрархічного рівня.

Важливими напрямками для досягнення поставленої мети є:

- врахування при здійсненні просторової політики низки різнохарактерних територіально-структурних процесів, що призводять до структурних зрушень РСС та розробку дієвих механізмів управління ними;

- розробка і затвердження на рівні Мінрегіонбуду Концепції просторового розвитку України із врахуванням згаданих територіально-структурних процесів;
- проведення адміністративно-територіальної реформи на принципах поліцентризму (відносно рівномірний розподіл по території урбанізованих ареалів, міських агломерацій та крупних міст та самоорганізації), пошуку декількох центрів розвитку, здатних максимально втягнути в свою орбіту прилеглі території та самоорганізації;
- реформування нормативно-правового супроводу розвитку системи «місто–приміська зона» для зміни функціональності сільських урбанізованих зон й ареалів, а також розробка механізмів управління, розподілу функцій, повноважень, рівня компетенції та унормування взаємовідносин між ними;
- проведення податкової реформи для створення сприятливого економічного середовища у містах, особливо у малих депресивних;
- удосконалення інструментів аналізу поточної соціально-економічної ситуації міст на основі рекомендованого урядом моніторингу за рахунок доповнення системою нових показників та індикаторів, які б віддзеркалювали якісні зміни об'єкту моніторингу, що б дало змогу вчасно відреагувати та припинити незворотні деградаційні процеси обезлюднення поселенської мережі, руйнування соціальної інфраструктури. Формування просторового резерву міської периферії за рахунок приміської зони на принципах просторового ригоризму (суворого дотримання норм і положень містобудівних документів) потребує застосування консолідованої державної просторової політики, участі у її реалізації як сільської, так і міської спільноти;
- формування міжрегіональних промислових систем або інтеграції декількох суміжних регіональних промислових комплексів на основі тісних зв'язків та подібності структур і умов функціонування, що призведе до формування потужних міжрегіональних промислових структур та зростання цілісності національного промислового комплексу.
- розробка системи маркетингових комунікацій міста для відстоювання інтересів міста місцевою владою на регіональному, державному та міжнародному рівнях у державних та наддержавних організаціях.

Першочерговими завданнями розробки державної просторової політики є:

- пошук механізмів підвищення рівня економічної самостійності регіонів та зміцнення матеріальної бази територіальних громад;
- реалізація принципу розширення міжрегіональної економічної взаємодії;
- запровадження механізмів подолання асиметрії розвитку регіонів та підтримання депресивних територій;
- стимулювання інноваційно–інвестиційного розвитку на основі ефективного використання потенціалу регіонів;
- активізація розвитку транскордонного співробітництва в економічній сфері.

Державна просторова політика повинна ґрунтуватись на реалізації насамперед економічних, а не адміністративних методів управління. Виконання управлінських рішень у перспективі має забезпечуватися шляхом врахування, формування та взаємопогоджуваної реалізації індивідуальних, територіальних і суспільних інтересів.

Основними напрямками удосконалення концепції державної просторової політики є:

- 1) впорядкування (чітка постановка) завдань просторової політики і відповідно управлінських рішень (в іншому випадку вони будуть в значній своїй масі не виконуватись, дублюватись, а завдання будуть губитись на різних етапах) інноваційного та стратегічного характеру;
- 2) формування методологічних і методичних засад оцінки просторового розвитку шляхом запровадження комплексних, системних основ його ефективного регулювання на основі здійснення діагностики та моніторингу соціально-економічних процесів у регіонах та врахування закономірностей й сучасних тенденцій трансформаційних перетворень;
- 3) вироблення чітких критеріїв і ефективних механізмів державної фінансової підтримки розвитку депресивних територій для збереження загальної макроекономічної та соціальної рівноваги в країні, а також посилення власного потенціалу розвитку економічно сильних регіонів;
- 4) зміна управлінських функцій у напрямку переорієнтації на поєднання інтересів як суб'єктів економічної діяльності, так і регіону в цілому, на основі застосування переважно економічних важелів і стимулів;

- 5) спрямування управлінських рішень на забезпечення стійкого фінансового становища та ефективного розвитку регіонів;
- 6) координація та узгодження заходів реалізації:
  - регіональної структурної політики (просторової економічної політики або просторової структурної політики), яка дозволяє вирішувати питання забезпечення регіональної економічної рівноваги, подолання або вирівнювання нерівномірності (диспропорційності) економічного розвитку регіонів тощо;
  - державної регіональної інвестиційної та інвестиційно-інноваційної економічної політики;
  - політики реструктуризації підприємств та промислових комплексів на регіональному рівні;
  - державної підтримки підприємництва, що діє на регіональному та місцевому рівні, яка дозволяє вирішувати питання зайнятості, самозайнятості населення на регіональному рівні, забезпечення товарами та послугами місцевих ринків, підвищення здатності населення генерувати й сприймати ринкові нововведення на регіональному рівні;
- 7) узгодження нормативно-правової бази в сфері просторового та стратегічного планування територій, в тому числі шляхом координації заходів щодо реалізації державної та регіональних стратегій розвитку, державних та регіональних програм економічного й соціального розвитку, державних цільових програм тощо;
- 8) поетапне реформування бюджетної системи та міжбюджетних відносин з метою забезпечення фінансової самостійності регіонів;
- 9) активізація державно-приватного партнерства як інструменту просторового розвитку шляхом залучення інвестицій у дороговартісні інфраструктурні об'єкти;
- 10) розробка ефективного механізму оцінки реалізації просторової політики.

Державна просторова політика повинна підтримувати, з одного боку, процеси економічної інтеграції регіонів у цілому, а з іншого – сприяти вирішенню завдань комплексного соціального розвитку окремих регіонів, попередженню в них кризових ситуацій.

Концепція державної просторової політики (ДПП) повинна містити чітке означення ДПП як окремого виду управлінсько-координаційної діяльності владних інституцій та органів громадянського суспільства,

відображати її ключові змістові, структурні та функціональні особливості.

Пропозиції щодо моніторингу ДПП повинні базуватися на результатах попереднього аналізу та оцінки ДПП, проведених за наперед затвердженою методикою.

На основі систематизації теоретико-методичних підходів до аналізу та оцінки державної політики пропонуємо таку загальну структуру рекомендацій щодо аналізу та оцінки ДПП:

- формування ключових положень аналізу ДПП (цілей, завдань, методів);
- вивчення можливостей застосування якісних і кількісних методів аналізу та оцінки;
- вибір основних індикаторів дослідження;
- збір та аналіз даних;
- оформлення та оприлюднення результатів дослідження.

ВИСНОВКИ

В процесі проведення дослідження отримано наступні теоретичні висновки та результати :

Сформовано науково-методологічні основи трактування основних понять теми дослідження та підходів щодо оцінки просторового виміру територіально-структурних процесів у регіоні.

Розроблено теоретико-методологічну базу дослідження особливостей протікання територіально-структурних процесів в контексті їх інноваційності, конкурентності та маргіналізаційності, до складу якої входить уточнений і доповнений новими термінами поняттєво-термінологічний апарат вивчення новітніх проявів територіально-структурних процесів; розкрита сутність низки понять: територіально-структурні процеси у контексті їх маргіналізаційності, конкурентності та інноваційності; соціогетеротопія (утворення нових соціальних об'єктів, явищ та процесів у незвичних для них місцях), економікогетеротопія (утворення нових економічних об'єктів, явищ та процесів у незвичних для них місцях); гіперплазійна (гіперплазія – збільшення числа структурних елементів) локалізація новітніх форм концентрації виробничої діяльності; гіпоплазія (недорозвиненість) новітніх форм концентрації виробничої діяльності; просторової анемічності (слабкості) територіально-структурних процесів;

Узагальнено та систематизовано сучасні підходи (суспільно-географічні, економічні) до розкриття змісту територіально-структурних процесів, здійснено їх класифікацію та охарактеризовано сучасний етап розвитку, з врахуванням впливу зовнішніх та внутрішніх факторів на просторові структурні зрушення, а також визначено роль дифузії інновацій як каталізаторів новітніх динамічних просторових процесів;

Окреслено просторовий розвиток регіону як синергетичний вираз функціонування територіально-структурних процесів в контексті соціально-економічних можливостей, ризиків і наслідків;

Доведено, що всі територіально-структурні процеси можуть мати перехресні ознаки, тобто конкуренція може бути маргіналізаційною (це означає, що вона може мати верхню позитивну і нижню негативну

межу) та інноваційною (коли для підвищення конкурентоздатності використовуються інновації, котрі можуть мати позитивномаргіналізаційні чи негативномаргіналізаційні соціально-економічні наслідки). В результаті такої специфіки можливі різні комбінації ознак територіально-структурних процесів. Доведено, що маргіналізаційність, конкурентійність, інноваційність є критичними ознаками просторового розвитку регіону;

Узагальнено основні (традиційні) методи оцінки просторового виміру територіально-структурних процесів у регіоні. Доведено, що у зв'язку із недостатньою вивченістю особливостей згаданих процесів та їх поліморфічністю, здійснювати оцінку лише на основі динаміки статистичних показників соціально-економічного розвитку регіону є недостатньо. Тому, оцінку просторового розвитку слід здійснювати за допомогою нових методів діагностики. Серед нових підходів до просторового аналізу територіально-структурних процесів запропоновано: просторовий аналіз, моделювання на основі GIS-технологій, графічний, картографічний методи, а також, методи регіонального прогнозування (Форсайт);

Здійснено всебічний аналіз регіональних особливостей територіально-структурних процесів у регіоні. Визначено їх характерні ознаки прояву за низкою оціночних параметрів.

Оцінено просторові зміни в галузево-територіальній структурі промисловості регіону в результаті впливу світової фінансово-економічної кризи. Встановлено, що сподівання на інноваційний розвиток, який мав би стати каталізатором розвитку економіки у кризових умовах розвитку не дали очікуваного результату. Доведено, що однією із причин низької інноваційної активності є регіональна асиметрія центрів інноваційної діяльності, низька швидкість дифузії інновацій. Запропоновано формування нових напрямів інноваційної діяльності, які спрямовані на появу нових центрів інноваційної діяльності: у Львові – потужного IT-кластеру, в Чопі – на базі СЕЗ – створення логістичного центру та технологічного парку у рамках СЕЗ та ТПР тощо. Доведено, що динаміка структурних змін економічного розвитку регіону визначається ефективністю інноваційних процесів у ньому, які виступають домінуючими чинниками підвищення конкурентоспроможності та економічної безпеки.

Встановлено, що активізація співпраці інноваційних підприємств з іноземними інноваційними підприємствами, враховуючи прикордонне положення аналізованого регіону, дасть змогу сформувати нові

просторові структури: транскордонні інноваційні кластери. Доведено, що регіональна інноваційна політика повинна стати найважливішим фактором виведення економіки із кризи та забезпечення її динамічного зростання.

На прикладі розвитку освітньої мережі регіону розкрито особливості прояву територіально-структурних процесів, які проявляються у збільшенні елементів територіальної організації освітніх закладів, що в результаті призводить до дифузії освітніх процесів; у випадку їх зменшення – відбувається процеси стягування. На прикладі Львівської області досліджено маргіналізаційні процеси, що впливають на просторовий розвиток мережі навчальних закладів (закриття шкіл у сільській місцевості та виникнення елітних приватних шкіл і міській). Виявлено, що наслідком деформації територіально-структурних процесів освітньої мережі у 1990-х став процес соціогетеротопії. Дошкільні навчальні заклади почали організовуватися у приміщеннях не пристосованих для довготривалого перебування дітей (на перших поверхах житлових будинків, у приватних помешканнях, біля автодоріг з інтенсивним рухом, тощо). Доведено, що найпершою умовою якісної освіти на селі залишається оптимізація територіальної організації загальноосвітніх навчальних закладів, яка полягає у створенні нових та збереженні існуючих шкіл, які здатні створити умови для здобуття повноцінної освіти дітям шкільного віку. Розроблено комплекс заходів для створення оптимальних умов просторового розвитку мережі дошкільної та шкільної освіти.

Проаналізовано сегрегаційні процеси в житловому будівництві як вираз маргіналізаційно-полярних регіональних територіально-структурних процесів. Запропоновано визначення сутності дефініції «сегрегація нового житлового будівництва», що тлумачиться автором як процес фрагментації районів нового житлового будівництва міських та сільських поселень, який завершується виокремленням структурних одиниць у межах цих районів – порівняно однорідних ділянок житлової забудови нового житлового будівництва; обґрунтовано, що виокремлені структурні одиниці нової житлової забудови розрізняються за кількісними та якісними показниками, зокрема за обсягами коштів, витрачених на зведення 1 кв. м житла. Обґрунтовано положення про новозбудовані житлові територіальні утворення, які характеризуються певними ознаками (сучасні гетто, малоцінне житло, середньociнне житло, високоцінне житло, оазиси), а саме: виразно окресленими в просторі межами; окреслено специфіку та можливі

наслідки процесів сегрегації і можливість їх регулювання за допомогою реалізації низки у напрямі згортання геттоїзації та розширення оазисизації житлового будівництва.

На прикладі малих міст регіону встановлено і розкрито сутність новітніх просторових процесів – просторового синхронізму (одночасності протікання кількох подібних процесів функціонування просторових структур, які особливо гостро проявляються під час кризових ситуацій та відображаються у деформаціях їх соціально-економічної структури) та сепараційного синхронізму (руйнування старих зв'язків у економічних системах малих міст, що веде до розмежування функціональних зон у малих містах та зумовлює паралельне протікання у просторі-часі негативних явищ і процесів); розроблено комплекс заходів, спрямованих на подолання явища просторової сепарації – розпадання міських підсистем на окремі частини із подальшою руйнацією зв'язків між ними і формуванням «мертвих зон»; розроблено принципи концепції соціально-економічного розвитку малих міст регіону, як базове підґрунтя розробки інструментів, важелів державного регулювання регіонального розвитку, в основі якої закладені принципи збалансованого розвитку та просторового ригоризму (суворого дотримання норм і законів просторового розвитку – економічної основи зміцнення осей і економічних центрів опорного каркасу регіону) для досягнення високих стандартів якості життя міського населення;

Оцінено трансформації регіону як середовища здійснення територіально-структурних процесів.

Розроблено концепцію формування інституту соціально орієнтованого бізнес-середовища як передумови оптимізації економічного простору з огляду на підвищення вагомості нематеріальних факторів економічного зростання, пов'язаних з розвитком людського, інтелектуального та соціального капіталів, а також нестачу ресурсів бюджету для проведення повноцінної соціальної політики. Тому бізнес переймаючи на себе частину соціальних функцій при відповідній політиці може використати це як одну з його конкурентних переваг.

Соціально орієнтоване бізнес-середовище сприяє активізації вищої стадії позиціонування бізнесу в суспільстві і являє собою сукупність інституційних передумов, факторів, ціннісних орієнтацій та механізмів правового, політичного, економічного, соціокультурного характеру, що сприяють реалізації соціально відповідальної поведінки суб'єктів бізнесу та підвищенню ступеня згуртованості (міцності та консолідації) їх взаємозв'язків навколо суспільного інтересу.

В основі концепції покладено цільову модель формування соціально-орієнтованого бізнес-середовища, яка включає такі стратегічні цілі: інституціоналізація норм соціально-відповідальної поведінки бізнесу, задоволення соціальних потреб суспільства, соціальна згуртованість бізнесу, підвищення іміджу соціально-відповідальних економічних суб'єктів, розробка державної політики стимулювання соціальної відповідальності бізнесу. Відповідно до зазначених цілей запропоновано організаційно-економічні інструменти стимулювання соціально-відповідальної поведінки вітчизняних суб'єктів підприємництва як чинника просторового розвитку.

Оцінено транспортну інфраструктуру як фактор і мережеву основу формування територіально-структурних процесів та розвитку середовища регіону.

Окреслено транспорт як засіб «подолання простору», здійснено ретроспективний аналіз розвитку транспортної мережі. Доведено, що транспортна інфраструктура є фактором і мережевою основою формування територіально-структурних процесів у територіальних суспільних системах різного ієрархічного рівня, детермінантом розвитку середовища регіону, каталізатором його просторового розвитку, об'єктивним підґрунтям виокремлення тих чи інших територіальних суспільних систем (районів, регіонів), важливою підсистемою комунікаційної інфраструктури та економічною підсистемою, де виробляються унікальні послуги. Встановлено, що саме транспорт (потужні лінії та вузли) є передумовою побудови опорного каркасу і потужним фактором розвитку його специфічних конфігураційних форм. При цьому, має місце подібність останніх на різних ієрархічних рівнях досліджуваної території: радіально-кільцеву будову може мати опорний каркас міста (наприклад, опорний каркас Львова) і опорний каркас регіону (наприклад, опорний каркас центральної частини Львівської області).

Окреслено низку заходів, які стимулюють розвиток транспортної мережі львівської області й інших регіонів України у зв'язку із проведенням чемпіонату з футболу Євро-2012. Доведено, що першочергові заходи з модернізації автомобільної інфраструктури повинні стосуватися прикордонних територій.

Обґрунтовано активізацію таких територіально-структурних процесів як стягування, змістом яких є: активізація поїздок населення до центру з метою покупки товарів і отримання послуг. Доведено, що поява гіпермаркетів в незвичних місцях: за межами міста Львова на основних радіальних магістралях, що полегшує доступ населення до

них з будь-якого куточка області стала можливою лише після того, як рівень автомобілізації перевищив відмітку 150 автомобілів на 1000 мешканців. Що свідчить про перехід від побудови системи ступінчатого обслуговування та ступінчато-організованої життєдіяльності населення (коли рівень автомобілізації був низький, первинні послуги і необхідні товари купувалися в мікрорайонних центрах, ексклюзивні товари і послуги – в центрах житлових районів і загальноміських центрах, тощо) змінюється на лінійно-вузлову систему. Доведено, що така трансформація сфери обслуговування завершується новими територіальними утвореннями, які Л.Т. Шевчук назвала соціогетеротопічними територіальними утвореннями.

Встановлено, що перспективний розвиток автотранспортної інфраструктури України можливий лише на основі науково обґрунтованого прогнозу трансформації територіально-структурних процесів, зміни на цій основі будови опорного каркасу території, зростання ролі окремих соціально-економічних центрів та формування якісно нового середовища життєдіяльності суспільства.

Оцінено ймовірні наслідки територіально-структурних процесів у регіоні, які проявляються у просторовій концентрації економічної діяльності та виражаються просторовими зрушеннями.

Визначено чинники просторової концентрації економічної діяльності та побудовано регресійну багатофакторну просторово-параметричну модель, що характеризує взаємозалежність економічної щільності від ряду соціально-економічних показників. Доведено, що основним фактором, який впливає на рівень просторової концентрації є просторова щільність інноваційного потоку ($\beta=5840,52$), що свідчить про пріоритетність інноваційного чинника у розвитку сучасної економіки регіонів України. В свою чергу, щільність інноваційного потоку найбільше залежить від підвищення просторової концентрації інвестицій в основний капітал, саме інноваційного характеру. Просторова концентрація економічної діяльності залежить від активності зовнішньоекономічної діяльності, про що свідчать коефіцієнти кореляції між економічною щільністю та експортом ($R^2=0,89$), імпортом ($R^2=0,96$) та обсягами прямих іноземних інвестицій ($R^2=0,98$). Важливе значення мають обсяги інвестицій в основний капітал ($R^2=0,83$), обсяг вантажних перевезень в розрахунку на площу ($R^2=0,99$) і кількість малих підприємств на 10 тис. населення ($R^2=0,93$).

Обґрунтовано, що ємність ринку майже з такою ж силою впливає на просторову економічну концентрацію ($\beta=5379,48$) як і щільність

інноваційного потоку, дещо меншим є вплив ринкового показника – товарна концентрація ($\beta=1608,46$). Разом з тим ємність ринку найбільше залежить від підвищення доходів населення, тобто зростання їх купівельної спроможності. А підвищення товарної концентрації найбільш залежить від підвищення обсягів прямих іноземних інвестицій на одну особу, що засвідчує про їх інноваційну наповнюваність.

Встановлено, що інтенсивність впливу чинників на рівні просторової економічної концентрації на формування центрів економічної активності в регіонах країни є більшим з боку екзогенних чинників, ніж ендогенних. Одним з аргументів на підтвердження цього є низький коефіцієнт кореляції обсягів реалізації промислової продукції та економічної щільності ($R^2=0,05$).

Розкрито роль метрополії як центру дифузії територіально-структурних процесів. Окреслено суть метрополії як місто-ядро агломерації, котре виконує столичні функції відносно регіону, в якому воно розташоване. Встановлено, що оскільки міста є унікальними ядрами науково-технічного прогресу, вогнищами дифузії територіально-структурних процесів як в метрополіях, так і в їх периферійних зонах. Доведено, що розвиток урбанізації призвів до формування активної взаємодії Львівської метрополії та її периферії, яка проявилася у вигляді територіально-структурних процесів, в результаті дії яких змінилася щільність тих, чи інших явищ в просторі регіону. Проаналізовано динаміку розвитку Львівської метрополії та встановлено її закономірності. Запропоновано оцінку територіально-структурних процесів між Львівською метрополією і периферією здійснювати за кількома напрямками.

На основі здійсненого аналізу обґрунтовано концептуальні засади удосконалення просторового розвитку регіонів на основі врахування результатів вивчення динаміки і ознак територіально-структурних процесів.

Розроблено організаційно-економічний механізм управління просторовим розвитком регіону, який передбачає структуру із таких блоків: організаційно-управлінських, процесуально-управлінських, результативно-управлінських, а також охоплює оцінку організації управління, провадження процесу управління та кінцевого результату управлінських зусиль – реального стану соціально-економічного розвитку регіону. Доведено, що використання комплексного організаційно-функціонального підходу до формування організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону дозволяє охопити

аналізом усі ланки управлінського ланцюжка, в тому числі, організаційну структуру органу управління, процес управління та результати управлінських зусиль. Інтерпретація результатів проведення комплексного дослідження організаційно-економічного механізму управління просторовим розвитком регіону дозволить у перспективі виявити проблеми, та розробити пропозиції щодо оптимізації та підвищення результативності діяльності органів управління розвитком регіону.

Розроблено рекомендації щодо активізації просторового розвитку сільських територій регіону, які полягають у територіальному та функціональному об'єднанні територіальних громад. Територіальне об'єднання передбачає групування близько розташованих сіл, міст, селищ для формування єдиної громади й спільних органів місцевого самоврядування. Функціональна інтеграція територіальних громад різних населених пунктів передбачає консолідацію фінансово-матеріальних зусиль для виконання лише певних функцій.

Доведено, що в сучасних умовах пріоритетне значення повинно надаватися функціональному об'єднанню територіальних громад в процесі вирішення спільних проблем як регуляторному механізму економічного та соціального розвитку населених пунктів. Це зумовлено, насамперед, існуванням законодавчо закріпленого права територіальних громад об'єднувати фінансово-матеріальні зусилля для розв'язання окремих завдань економічного й соціального розвитку територій; збереженням загальної економічної, фінансової та політичної самостійності громади в процесі функціональної інтеграції; чіткістю й виразністю цілей ресурсної консолідації територіальних громад. Розкрита роль і місце територіального маркетингу в активізації просторового розвитку сільських поселень.

Розроблено проект концепції удосконалення державної просторової політики із врахуванням прояву новітніх ознак територіально-структурних процесів; на прикладі Львівської області запропоновано комплекс заходів з її реалізації з метою активізації новітніх просторових процесів: гіпер- та гіпоплазії (новітніх форм концентрації виробничої діяльності) та мінімізації прояву негативних проявів конкурентності, маргіналізаційності та інноваційності.

Окреслено цілі, пріоритети й напрями реалізації концепції удосконалення державної просторової політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алаев Э.Б. Социально-экономическая география: понятийно-терминологический словарь. – М.: Мысль, 1983. – 350 с.
2. Бабінова О.О. Критерії оцінки ефективності діяльності органів місцевого самоврядування: світовий досвід та Україна // Стратегічні пріоритети. – 2007. – №2. – с. 73–78.
3. Бачлер Дж. Оценка региональной политики в европейском сообществе. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.politanaliz.ru/articles>.
4. Бойко И. П. Влияние уровня концентрации собственности на тип мезоэкономики страны / И. П. Бойко, В. К. Лосина // Весник Санкт-Петербургского университета. – 2006. – Вып. 2. – С. 94–95.
5. Бунтовский С.Ю. К вопросу о создании условий развития инновационной деятельности // Напрями і моделі трансформації інноваційної діяльності у контексті міжнародної інтеграції: Тези доп. і повідом. Міжнар. Наук.–практ. Конф. (Донецьк, 18–19 жовтня 2007 р.) / НАН України. Ін-т економіки пром-сті; Редкол.: О.І. Амоша (відп. ред.) та ін. – Донецьк, 2007. – С.47.
6. Валовий регіональний продукт Львівської області. Статистичний збірник. – Л.: Державний комітет статистики України. Головне управління у Львівській області. 2009, 48 с.
7. Василюк А.В. Реформи шкільної освіти у Польщі: історія і сучасність: Монографія. – Ніжин: Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2007. – 340 с., с. 298.
8. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) [Уклад. і гол. ред. В.Т.Буселс]. – К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
9. Визначено порядок створення та функціонування національних інноваційних кластерів – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.in.gov.ua/index.php?get=news&id=1889&page=2>.
10. Викисловарь – ригоризм [Электронный ресурс] Режим доступа : <http://ru.wiktionary.org/wiki/%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%B8%D0%B7%D0%BC>.
11. Вишиванюк М.М. Регулювання соціально-економічного розвитку малих міст: Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук / Спеціальність: 08.00.05 – Розвиток

продуктивних сил і регіональна економіка. – Львів: Інститут регіональних досліджень НАН України, 2010. – 20 с.

12. Вікіпедія. Рогатин [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%82%D0%B8%D0%BD>.
13. Возна Л. Основні суперечності та перспективи використання соціально-економічного потенціалу регіонів України. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/august08/19.htm>.
14. Волкова М.А. Оценка эффективности механизма государственного управления экономикой региона в сфере поддержки малого бизнеса.// Вестник Сибирского государственного аэрокосмического университета им. Академика М.Ф. Решетнева. –2009. –№2. –с. 438–442.
15. Ворона П.В. Теоретичні аспекти ефективності роботи органів місцевого самоврядування. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2009-2/doc/2/03.pdf;
16. Воськало В.І. Проблеми сегрегації нового житлового будівництва / Л.Т. Шевчук, В.І. Воськало // Науковий вісник Національного лісотехнічного університету України: [зб. наук.–техн. пр.]. – Львів: РВВ НЛТУ України. – 2009, вип.19.8.– С. 188–194.
17. Воськало В.І. Роль сегрегації нового житлового будівництва у формуванні індивідуального та суспільного здоров'я / Л.Т. Шевчук, В.І. Воськало // Здоровий спосіб життя: [зб. наук. ст.] / Ред. доц. Ю.М. Панишко. – Львів, 2008. Вип. 37 – С. 34–38.
18. Гармонізація соціальних, економічних та екологічних відносин у просторі. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://inform.org.ua/garmonizaciya-socialnix-ekonomichnix-ta-ekologichnix-vidnosin-u-prostori.html>
19. Геттнер А. География, ее история, сущность и методы / Пер. с нем. под. ред. Н. Баранского. – М.: Госиздат, 1930. – С.135.
20. Геттоізація [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%93%D0%B5%D1%82%D1%82%D0%BE%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F>
21. Гранберг А. Основы региональной экономики./Гранберг А. –М.: ГУ ВШЕ, 2001. –495 с.
22. Давлетханов М. Бізнес в Інтернеті – боротьба... – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dere.com.ua/library/reshta/bizness_inet.shtml.
23. Державні санітарні правила і норми влаштування, утримання загальноосвітніх навчальних закладів та організації навчально-виховного процесу ДСанПіН 5.5.2.008-01 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://mozdocs.kiev.ua/view.php?id=2407>.

24. Динамічність як узагальнююча властивість просторової системи. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://inform.org.ua/dinamichnist-yak-uzagalnyuyucha-vlastivist-prostorovo-sistemi.html>.
25. Доповідна записка «Трансформація економічного простору: стан та проблеми». Рада по вивченню продуктивних сил України НАН України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.rvps.kiev.ua/.../newreport.htm.
26. Дошкільна і шкільна освіта Польщі – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.migrant.info.pl/pl/edu_ua/przedszkole_i_szkola_ua.
27. Дроздов О. Місто Львів – місто? – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://h.ua/story/47393>
28. Дубровина Н.А. Оценка эффективности регионального управления.// Вестник Самарского государственного университета.– 2006.– № 8 (48).– с. 54–59.
29. Економічне і соціальне становище Івано-Франківської області за січень–лютий 2010 року. Статистичний бюлетень // Головне управління статистики в Івано-Франківській області Державний комітет статистики України. Івано-Франківськ. – 2010. – С.57.
30. Експрес-випуск Держкомстату України №8 від 17.01.2011 р. «Підсумки роботи промисловості України за січень–грудень 2010 року».
31. Енциклопедія бізнесмена, економіста, менеджера / [за ред. Р. Дяківа]. – К. : Міжнародна економічна фундація, 2000. – С.305.
32. ЄвроРегіоУкраїна. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eu.org.ua/index.php?page=1218>
33. Завійський І. У 2010 році пріоритетом в роботі облавтодору стане підготовка доріг до проведення Євро-2012 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/economic/82.html?page=1&rubric=15>.
34. Закон України «Про загальну середню освіту» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
35. Захарченко В. І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України / В. І. Захарченко. – Вінниця : Гіпаніс, 2004. – С.394.
36. Зінченко А.Г. Соціальна відповідальність в Україні: погляди різних стейкхолдерів. Регіональний аспект / А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна. – К., 2008. – 60 с.
37. Зуев С.Э., Васецкий А.А. Государственная региональная политика: подходы к оценке эффективности.// Управленческое консультирование.- 2009.– №4.– с. 52–70.
38. Иодчин А.А. Декомпозиция межрегиональной конвергенции в России. // А.А. Иодчин – Москва: Аудит и финансовый анализ. №4, 2007 г.

39. Іванова І. Ефективність механізмів державного управління територіальним економічним розвитком. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/Monitor/August/6..htm>.
40. Івченко А. Міста України. Довідник. / А. Івченко/ – К.: НВП «Картографія», С.20–21, С.78.
41. Іноземні інвестори збільшують обсяги вкладень в економіку області. Прес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/NEW_PAGE/NEW_2009/NEW_362.htm.
42. Їздити шкільним автобусом холодно [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.gorod.cn.ua/news_15412.html
43. Казьмір Л. Аналіз просторових даних з використанням програмного комплексу R CRAN / Возняк А., Сікора Я., Казьмір Л. // Вісн. Львів. нац. аграрного ун-ту: Землевпорядкування і земельний кадастр. – 2009. – № 12. – С. – 117 – 124.
44. Казьмір Л. Просторово-часовий аналіз змін ключових індикаторів розвитку регіональних соціально-економічних систем / Л.П. Казьмір // Сучасна регіональна політика: формування, реалізація та розвиток публічної служби : матеріали підсумкової науково-практичної конференції за міжнародною участю. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2010. – С. 97 – 98.
45. Казьмір Л.П. Особливості квантифікації рівня просторової автокореляції соціально-економічних явищ у регіоні / Казьмір Л.П. // Освіта і наука в умовах глобальних викликів : Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції. – Т. II. – Сімферополь: ЦРОНІ, 2009. – С. 67 – 68.
46. Казьмір Л. П. Управління просторовим розвитком регіону і територіальний маркетинг / Казьмір Л.П. // Матеріали I Міжнар. науково-практичної Інтернет-конференції «Наука-2006». – Львів: Українські технології, 2006. – С. 129 – 133
47. Казьмір Л.П. Землевпорядкування як інструмент державної просторової політики // Земельні відносини і просторовий розвиток в Україні: Матеріали Міжнар. наук. конф.: У 2 ч. – К.: РВПС України НАН України, 2006. – Ч. 1. – С. 138 – 140
48. Казьмір П., Казьмір Л. Концептуальні особливості сучасного землевпорядного проектування // Вісн. Львів. держ. аграрного ун-ту: Землевпорядкування і земельний кадастр. – 1999. – № 3. – С. 164 – 176.
49. Казьмір П.Г., Казьмір Л.П. Актуальні проблеми землевпорядкування сільських територій в Україні // Transformacja rolnictwa polskiego i ukraińskiego w latach 90 / Pod red. B.Klepackego i G.Czerewko. – Warszawa: Wies Jutra, 2002. – S. 142 – 149.

50. Карась А. Боротьба з картелями // «Правовий тиждень»: щотижнева інформаційно-правова газета №22(148) 2 червня 2009 р.
51. Карий О.І., Глинський Н.Ю., Мавко П.М. Аналіз впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на формування середовища проживання українських міст / О.І. Карий, Н.Ю. Глинський, П.М. Мавко // Економічний простір. – 2008. №20/2. – С.77
52. Карта України «НавЛюкс». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.navionika.com/content/view/405/44/>.
53. Ковтун Н. В. Статистичні методи оцінки концентрації інвестицій / Н. В.Ковтун // Статистика України. – 2004. – № 4 (27). – С.54.
54. Козак Н. Бенчмаркінг як інструмент підвищення конкурентоспроможності компанії // Рынок капитала. – 2000. – № 1 – 2. – <http://www.management.com.ua>.
55. Коломак Е.А. Пространственные экстерналии как ресурс экономического роста // Регион: экономика и социология. – 2010. – № 4. – С.83. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://ecsocman.edu.ru/data/2011/03/28/1268014905/Kolomak.pdf>.
56. Коломийчук В.С. Соціально-економічний розвиток адміністративного району в умовах перехідної економіки (підходи до вивчення, стратегія розвитку). – Тернопіль: Укрмедкнига, 2001. – 440с.
57. Концепція державної регіональної політики. [Електронний ресурс].– Режим доступу.– <http://www.minregionbud.gov.ua/index.php>.
58. Концепція розвитку Львова / Орест Друль, Юрій Зима, Андрій Садовий, Олександр Фільц. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://postup.brama.com/001221/208_9_1.html.
59. Концепція розвитку транспортно-дорожнього комплексу (ТДК) України до 2015 року і подальший період / Український транспортний союз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uts.in.ua/ua/kontseptsiya_rozvytku_transportno-dorozhnogo_kompleksu_tdk_ukrayiny_do_2015_roku_i_podalshyj_period.html.
60. Коржов Е. Состояние и перспективы развития охранных систем, базирующихся на технологии GPS (на Украине). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpsinfo.ru/articles.php?article=2218>.
61. Королевська хоче узаконити лобізм. – – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://ua.glavred.info/archive/2009/05/22/125503-11.html>.
62. Котлер Ф. Основы маркетинга / Филип Котлер. – Москва – С.–П. – Киев: изд-во «ЮНИТИ», 2001 г. – С.49.
63. Лавров А.М. Реформирование экономики: региональные аспекты. Ч.2 Региональный маркетинг и тенденции его развития. – Кемерово:/ Лавров А.М., Сурнин В.С. Кузбассвуиздат, 1999. – 589 с.

64. Лаппо В. Ф. Пространственное распределение инвестиций в России : агломерационный эффект / В. Ф. Лаппо. – М. : РПЭИ, 2002. – С.10..
65. Лемко І. Львів. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.civicua.org/main/data?t=2&c=1&q=3514>.
66. Луценко Ю. Необхідно притягати до відповідальності не лише виконавців, а й перш за все замовників рейдерських атак. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/151697>.
67. Лященко М. Загальна характеристика рейдерства в Україні. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://sitebeta.ksu.ks.ua/downloads/SofaP/Lyashenko.doc>.
68. Мезенцев К. В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку : монографія / К. В. Мезенцев. – К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – С.93.
69. Методика оценки эффективности деятельности органов исполнительной власти субъектов Российской Федерации. Утверждена Комиссией при Президенте Российской Федерации по вопросам совершенствования государственного управления и правосудия, протокол №1 от 18 июля 2007г.
70. Мир управления проектами / Под ред. Х. Решеке, Х. Шелле. – Пер. с англ. – М.: Аланс, 1994. – 218 с.
71. Міністерство транспорту та зв'язку України розробило Транспортну стратегію України до 2020 року / Міністерство транспорту та зв'язку України 10 грудня 2009 року, <http://www.mintrans.gov.ua/uk/discussion/15621.html>.
72. Наказ Голодержслужби від 30.06.2004 N 102 «Загальні методичні рекомендації щодо проведення щорічної оцінки виконання посадовими особами місцевого самоврядування покладених на них обов'язків і завдань», затверджений Головним управлінням державної служби України.
73. Наукова та інноваційна діяльність в Україні. Статистичний збірник. Держкомстат України / за ред. О.Г. Осауленко. Київ – 2009 р.
74. Немець Л. М., Олійник Я. Б., Немець К. А. Просторова організація соціально-географічних процесів в Україні. – К-Х.: РВВ ХНУ, 2003. – С.13.
75. Обласний бюджет Львівської області на 2010 рік [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.oblrada.lviv.ua/programs.php>.
76. Одна з болючих проблем освіти Львівщини – школи з малою кількістю учнів [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zik.com.ua/ua/news/2010/06/03/231347>.

77. Панкрухин А.П. Маркетинг в государственном управлении: страна, регион, город/Панкрухин А.П. [Електронний ресурс] – Режим доступа: [/www.koism.rags.ru/publ/articles/33.php](http://www.koism.rags.ru/publ/articles/33.php).
78. Пачина Т. М. Экстерриториальность капитала и сырьевые регионы : горячая проблема региональной политики / Т.М. Пачина, Г.П. Почивалова // Весник МГТУ. – 2005. – Т. 8, № 2. – С.279.
79. Пістун М. Д. Основи теорії суспільної географії. – К.: Вища школа, 1996. – С. 62.
80. Полтерович В. М. Трансплантация экономических институтов / В.М. Полтерович // Экономическая наука современной России. – 2001. – № 3. – С.24–50.
81. Постсоветский институционализм – 2006: Власть и бизнес. Монографія / Под ред. Р.М. Нуреева. Ростов-н/Д: Наука-Пресс, 2006. – С.296–297.
82. Привалов Ю., Олійник М. Соціологічний моніторинг в системі оцінки ефективності державної служби. – [Електронний ресурс].– Режим доступу : <http://www.guds.gov.ua/control/uk/publish/article>.
83. Про впровадження мораторію на закриття загальноосвітніх навчальних закладів у сільській місцевості / від 19 грудня 2008 р. № 778–VI [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/.
84. Про встановлення тимчасових мінімальних норм забезпечення соціальним житлом / Постановою Кабінету міністрів України від 19 березня 2008 р. №219. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.v-home.com.ua/>
85. Про роботу промислових комплексів у містах та районах області за 2008 рік. Прес-випуск. Головне управління статистики в Івано-Франківській області [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://stat.if.ukrtel.net/NEW_PAGE/NEW_2009/NEW_05.htm.
86. Про стан та перспективи розвитку підприємництва в Україні: Національна доповідь / К.О. Ващенко, З.С. Варналій, В.С. Воротін, В.М. Геєць, Е.М. Кужель, О.В. Лібанова та ін. – К., Держкомпідприємство, 2008. – С.45.
87. Програма соціально-економічного розвитку малих міст і селищ та сільських населених пунктів Івано-Франківської області на період до 2010 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=395>.
88. Проект постанови Кабінету Міністрів України Про запровадження оцінки ефективності організаційно – управлінської діяльності Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та

- Севастопольської міських державних адміністрацій. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.minregionbud.gov.ua>.
89. Промисловість. Снятинський район. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.business-guide.com.ua/enterprises?q=&v=46&o=262&page=2>.
90. Просторова структура території. <http://inform.org.ua/prostorova-struktura-teritori.html>
91. Профессиональные геоинформационные системы (ГИС). – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.infodisk.com.ua/gis.php>.
92. Регіони України. 2010. Частина 2. С.185–189.
93. Рейтингова оцінка регіонів за станом розвитку малого підприємництва та його підтримки на місцевому рівні у 2006 році. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://www.dkrp.gov.ua/doccatalog/document>.
94. Ресурсний потенціал міст районного значення у соціально-економічному розвитку країни: Матеріали засідання «круглого столу» / За ред. С. О. Білої. – К. : НІСД, 2009. – С.15.
95. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2004 р. N 208-р «Про схвалення Концепції створення системи рейтингової оцінки регіонів, галузей національної економіки, суб'єктів господарювання».
96. Саушкин Ю.Г. Экономическая география: история, теория, методы, практика. – М.: Мысль, 1973. – С. 293–296.
97. Сільський сектор України на рубежі тисячоліть: У 2 т. – Т. 1: Потенціал сільського сектора / Л.О. Шепотько, І.В. Прокопа, С. О. Гудзинський та ін. – К.: Ін-т економіки НАН України, 2000. – 396 с.
98. Скільки коштують наші ями? [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://euro2012.ukrinform.ua/analytical/21787/?ID=21787%2F&PAGEN_1=5.
99. Скопина И.В., Скопин О.В. Индикативный, критериальный и комплексный подходы к оценке эффективности системы регионального управления // Управление экономическими системами: электронный научный журнал, 2010. – № 2 (22). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу. – <http://uecs.mcniip.ru>.
100. Социологический словарь / Николас Аберкромби, Стивен Хилл, Брайан С. Тернер: [пер. с англ. под ред. канд. социол. наук С.А. Ерофеева.] – М.: Экономика, 1999. – с.73–74.
101. Соціальна відповідальність українського бізнесу. Результати опитування. Київ. – 2005. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org.ua/files/SURVEY_UKR.pdf

102. Старостіна А.О. Регіональний маркетинг: суть та особливості становлення в Україні /Старостіна А.О., Мартов С.Є. / Маркетинг в Україні. – №3.–2004. С.55–574
103. Тарасенко В. GPS-навігації на Україні – начало большого пути. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.avtoprices.com/article/15>.
104. Телешун С. Структурні елементи вертикалі політичної влади і державного управління та органи місцевого самоврядування //Право України. – 2001. – № 6., С.10.
105. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: навчальний посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – С.84.
106. Транспортна інфраструктура України – цивілізоване обличчя країни./ Міністерство транспорту і зв'язку України. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mintrans.gov.ua/uk/zmi/16442.html>
107. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект / За редакцією Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.
108. Трейвіш А. Карлики и гиганты на политической карте мира [Электронный ресурс] / А. Трейвіш. – Режим доступу : <http://www.POLIT.ru/research/2005/04/27/demoscope199.html>.
109. Туристична Івано-Франківщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism.if.ua/ua/if/all/citys/galych/>
110. Узяков М. Н. Трансформация российской экономики и возможности экономического роста / М. Н. Узяков. – М. : ИСЭПН, 2000. – С.122.
111. Україна: Формування основи для стабільного зростання. Меморандум про економічний розвиток. Том 2. / – К.: Світовий банк. Дослідження економік країн світу. – 2005 – с. 90 – 91.
112. Українець А.І., Кулініч Т.В. Механізм адаптації та інноваційного розвитку машинобудівних підприємств – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/natural/Vnulp/Ekonomika/2008_628/108.pdf.
113. Українська мережа Глобального договору ООН – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.globalcompact.org.ua/ua/how2join/participants?page=8>.
114. Универсальный браслет // Русский репортер. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.gpsearch.org/news/1560.html>
115. Федорак Я. Боротьба із масштабом: «Куб зростання» для масштабної конкуренції (Competing Against Scale: The growth cube for scale-based competition): рецензія на книгу Андрія Віз'яка за матеріала-

- ми А.Т. Kearney. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.management.com.ua/review/rev225.html>
116. Федорова Л., Петрушенко А. Київські квартири... небезпечні? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.glavred.info/print.php?article=/archive/2007/09/25/153110-3.html>
  117. Федулова Л. Оцінка рівня інноваційно-технологічного розвитку регіонів – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/monitor/oktober08/18.htm>
  118. Федулова Л.І. Новітні підходи до формування стратегії розвитку регіонів: методологія «Форсайт» – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/En/RE/...5.../zbirnik_RE_4_139.pdf
  119. Фишер С. Экономика / С. Фишер, Р. Дорнбуш, Р. Шмалензи. М : ДЕЛЮ Лтд, 1995. – С. 453. 864с.
  120. Фінансові результати від звичайної діяльності підприємств до оподаткування за видами економічної діяльності за 2010 рік – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/fin/fin_rez/fr_ed/fr_ed_u/fr_ed_1210_u.htm
  121. Форестер Д. Динамика развития города. – М.: Издательство «Прогресс», 1974. – 281 с.
  122. Циган Т. В. Теоретические основы контроля за экономической концентрацией / Т. В. Циган // Теория и практика управления. – 2005. – № 3. – С. 38–39.
  123. Шаблій О. І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2001.
  124. Шаломов В. А., Заблодська* І. В., Медяник* А. В. Науковий фундамент регіональної політики / В.А. Шаломов, І.В. Заблодська, А.В. Медяник // Вісник Придніпровської державної академії будівництва та архітектури. – Дніпропетровськ: ПДАБтаА, – 2009.
  125. Шевчук Л.Т. Актуальність дослідження територіально-структурних процесів в регіоні для розробки заходів підвищення його конкурентноздатності // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Кластери та конкурентоспроможність прикордонних регіонів (Збірник наукових праць). Випуск 3 (71)/ НАН України. Інститут регіональних досліджень. Редкол.: відп. ред. д.е.н., проф. Бойко Є.І. – Львів, 2008. – С.247–254.
  126. Школа І.М., Бутирська І.В. Доцільність застосування методики бенчмаркінгу для визначення напрямів розвитку інфраструктури регіону // Регіональна економіка. – 2005. – №2. – С. 84 – 91.
  127. Шляхи стимулювання соціальної відповідальності вітчизняного бізнесу [Електронний ресурс] / С.В. Мельник, Т.А. Тресвятська, Л.В. Будьонна. – Режим доступу: <http://www.lir.cci.lg.ua; lir.ukrpost.net>

128. Що таке український прорив. План дій на завтра очима голови УСПП– [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.umoloda.kiev.ua/number/339/159/12268/>.
129. Calimani Riccardo. Historia getta weneckiego: Czytelnik / Calimani Riccardo. – Warszawa, 2002. – s. 417.
130. Domański H. Ubóstwo w społeczeństwach postkomunistycznych / Domański H. – Warszawa: Instytut Spraw Publicznych, 2002.
131. Georghiou L., Keenan M. Evaluation of national foresight activities: Assessing rationale, process and impact // Technological Forecasting and Social Change. – 2006. – No 73. – P. 761 – 777.
132. Haya El Nasser, Gated communities more popular, and not just for the rich, USA Today z 15.12.2002, http://www.usatoday.com/news/nation/2002-12-15-gated-usat_x.htm.
133. Hutton W. The State We're In. London, Jonathan Cape, 1996.
134. Jałowiecki B. Gettoizacja polskiej przestrzeni miejskiej / Bohdan Jałowiecki, Wojciech Łukowski – Warszawa: Wydawnictwo SWPS Academica, 2007. – s. 73–86.
135. Jałowiecki B. Miasto jako przedmiot badań naukowych w początkach XXI wieku / Jałowiecki B. – Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, 2008. – s. 209.
136. King W.R. Evaluating strategic planning system // Strategic Management Journal. – 1983. – Vol. IV. – P. 263 – 277;
137. Korzeń J. Integracja narzędzi planowania przestrzennego i strategicznego // Urbanista. – 2004. – Nr 5. – S. 16 – 18;
138. Spatial planning: key instrument for development and effective governance with special reference to countries in transition. – Geneva: United Nations, 2008. – 58 p.
139. Kuhlmann S. Performance Measurement and Performance Comparison in German Local Governments. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : iopp.ru/pub/K_Performance.doc.
140. Loic Wacquant. Getto / Loic Wacquant // International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences. – London: Pergamon Press, Elsevier Ltd, 2004.
141. Szczepański Marek S., Ślęzak Weronika – Tazbir Niegościnne przestrzenie. Getta społeczne i przestrzenne w starym regionie przemysłowym // Percepcja współczesnej przestrzeni miejskiej / Red. Marek Madurowicz. – Warszawa: Uniwersytet Warszawski Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Instytut Geografii Społeczno – Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej, 2007.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ПРОСТОРОВИЙ РОЗВИТОК РЕГІОНУ:
СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ МОЖЛИВОСТІ,
РИЗИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ**

Макет та художнє оформлення

Регей Роман

Підписано до друку 07.04.2011 р. Формат 60х84/16.

Папір офс. Гарнітура Times. Офсетний друк.

Ум. друк. арк. 14,9. Обл.-вид. арк. 13,6.

Наклад 300 прим.

Друк

ПП «Арал»

вул. Козельницька, 4, м. Львів, 79026

тел. (032) 298 03 80